

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
(YAKINÇAĞ TARİHİ)
TARİH ANABİLİM DALI**

II.ABDÜLHAMİT'E SUNULAN LAYİHALAR

Yüksek Lisans Tezi

Yunus Gökgöz

Ankara-2007

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
(YAKINÇAĞ TARİHİ)
TARİH ANABİLİM DALI**

II.ABDÜLHAMİT'E SUNULAN LAYİHALAR

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı:Prof. Dr. Musa Çadircı

Ankara-2007

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
(YAKINÇAĞ TARİHİ)**

II. ABDÜLHAMİT'E SUNULAN LAYİHALAR

Yüksek Lisans Tezi

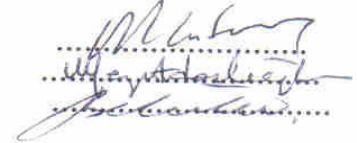
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Musa Çadirci

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

**Prof. Dr. Musa ÇADIRCI
Doç.Dr.Mehmet SEYİTDANLIOĞLU
Yrd. Doç.Dr. Bekir KOÇ**

İmzası

Tez Sınavı Tarihi: 08.02.2007

ÖNSÖZ

II. Abdülhamit döneminde de son dönem Osmanlı Padişahlarında olduğu gibi layiha geleneği devam etmiştir. Osmanlı devletinde artık yönetimdeki aksaklıkları rapor halinde sunmak devlet geleneği halini almıştır.

Osmanlı devletinin son dönemlerinde devletin içinde bulunduğu durumu en iyi şekilde ortaya koyan eserler olmuştur. Layihalar çok çeşitli sorunlar içinde olan Osmanlı devletini bu durumdan kurtarmak eski ihtişamına tekrar kavuşturmak çabası ile gerçekleştirilen çalışmalardır. Devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarabilmek için yapılan çalışmalar doğrultusunda Layiha sunma konusundaki çabalar ve gayretlerde paralelinde artmıştır. Bunun tek bir amacı vardır. Osmanlı devletini çok kısa bir zaman içinde uzun yılların başarılarına ulaştırmaktır.

II. Abdülhamit zamanında da birçok layihalar sunulmuştur. II. Abdülhamit'e devletin her alanına yayılmış olan sorunları gidermeye yönelik önerileri içeren layihalarda bunlara çözüm yolları aramaya çalışılmıştır. Layihaları hazırlayan ilim, fikir ve devlet adamları, sahip oldukları yeteneklerini ve düşüncelerini ortaya koydukları bu eserlerde, bizim bu dönem düşünce sistemi, hakkında da bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Bu yönüyle de layihalar çok önem arz eden eserler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı devletinin ilerleme yolundaki çalışmalarını planlılık, programlılık ve gelişmeye yönelik çabaları en ince ayrıntısına varıncaya kadar içinde bulunulan durumun nedenlerini anlamamıza yardımcı olan bu eserlere elimizden geldiğince değinmeye çalıştık. Çalışmalarında bana yardımcı olan Sayın Hocam Prof. Dr. Musa Çadırcı'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Yunus GÖKGÖZ

KISALTMALAR

a.g.e	Adı geçen eser
c.	Cilt
No.	Numara
s.	Sayfa
ss.	Sayfa sayıları
Y.E.E	Yıldız Esas Evrakı
B.O.A.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Ev.	Evrak
Z	Zarf
K.	Karton.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
KISALTMALAR.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
GİRİŞ.....	1
1.BÖLÜM - II.ABDÜLHAMİT'E SUNULAN LAYİHALAR	
1.1 19.yy da Osmanlı Devletinde Yöneticilere Layiha Sunma Geleneği.....	4
1.2 II. Abdülhamit Döneminin Başlıca Sorunları ve Çözüm Önerileri.....	10
1.3 II.Abdülhamit'e Layiha Sunanlar Layihalardan Örnekler.....	19
2.BÖLÜM LAYİHALARIN İÇERİK AÇISINDAN TASNİFİ	
2.1 Ülke Yönetimi ile İlgili Layihalar.....	30
2.2 Maliye ile İlgili Layihalar.....	35
2.3 Eğitim Öğretim ve Askerlik ile İlgili Layihalar.....	38
3.BÖLÜM LAYİHALARDAN ÖRNEKLER	
3.1 Bağdat ve Basra Vilayetleri.....	39
3.2 Irak ve Tarihi Hakkında Bir Değerlendirme.....	47
3.3 Bağdat ve Demiryolu Projesi.....	52
3.4 Ulaşım,Sermaye,Rekabet,İttifak.....	53
SONUÇ.....	56
KAYNAKÇA.....	58
ÖZET.....	61
SUMMARY.....	63

EKLER

Eski Bitlis Valisi Mehmet Paşa ile Müşir Şakir Paşanın Irak’a Dair Layihaları.....	64
Mehmet Paşa’nın Irak’a Dair Layihası.....	71
Mahmut Paşa’nın Layihası.....	87
Mahmut Halil İmzalı Layiha.....	92
Belgeler.....	99

GİRİŞ

Layihalar herhangi bir konu hakkında görüşleri ve düşünceleri bildiren, rapor niteliğinde olan, bazı kişiler, yöneticiler ile devlet adamları tarafından, sorunların veya çözüm önerilerinin kaleme alınarak, doğrudan ya da dolaylı hükümete, devlete, padişahlara ulaştırıldığı yazılardır. Layihalar padişahın isteği ile olacağı gibi, kendisine arz edilebileceği ve aksaklıkların giderilmesi için çözüm yollarının ortaya konulması şeklinde de olabilir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumun gittikçe olumsuz bir hal alması ve gerilemeye doğru gitmesi üzerine, bu durumdan kaygı duyan devlet adamları, ilim adamları, düşünürler, memleketin durumu hakkında layihalar sunmuşlardır.

Osmanlı Devletinde 1631 yılında kaleme alınan Sultan IV. Murat'a verilen Koçi Bey'in layihası devlet işlerindeki aksaklıklar ve yeniçerilerin içerisindeki bozulmaları, örneklerle anlatması ile tanınmıştır.

Osmanlı Devlet geleneğinde layiha anlayışının III. Selim zamanından itibaren devletin ileri gelen belli başlı şahsiyetlerinden ıslahat layihaları almasıyla, onların imparatorluğun istikbali ve kalkınması üzerindeki fikirlerini öğrenerek başlattığını söyleyebiliriz. Bu yönüyle III Selimden itibaren sunulan layihalarda batıyı örnek alma isteği kendini hissettirmektedir.¹

Ancak yukarıda da bahsettiğimiz gibi layiha verip ıslahat tavsiye edenlerin bir kısmı fikirlerinde samimi değillerdi. Padişahın beklentileri doğrultusunda fikirler sunmuşlardı.

Osmanlı imparatorluğunda devlet adamları arasında birlikteliğin, merkezi hükümetin Divân-ı Hümayun yerine Bab-ı Âli adını almasından itibaren

¹ Yaşar Yücel, *Kitab -ı Müstetab* , Ankara, 1974, s. 69.

bozulduğunu söyleyebiliriz. Hükümet emirleri, padişah fermanları daha önceleri kutsal sayılırdı. Fakat bunları bile hiçe sayan eyaletlerin olduğunu söyleyebiliriz. Cezayir Tunus Trablusgarp beylerbeyliklerini buna örnek gösterebiliriz. Ülkenin birçok yerinde ve Balkanlardaki isyanlar alıp başını gitmiş, eşkıyalıklar türemiş ülkede emniyet kalmamış ve "Ayan" denen derebeyleri ortaya çıkmıştır.

Bütün bunlarla birlikte Osmanlı Devleti'nde Arabistan ve Mısır'ın iç durumunda kötüye gidiş baş göstermiş bilhassa Vahhabilerin huzursuzluğu söz konusu olmuştur. I. Mahmut Bab-ı Âli emirlerine kulak asmayanlara karşı bir mücadele başlattı, tam olmasa da büyük bir başarı kazanmıştı. Tanzimat hareketine yol açmış oldu. Müşir Halil Rıfat Paşanın "Avrupa'ya benzemezsek Asya'ya çekilmeye mecburuz." ifadesi yenileşme yolundaki hareketlere daha fazla önem verilmesini sağlamıştır.² Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasındaki güç farkının kesin olarak biz XIX. yy sonlarına doğru iyice belirginleştiğini söyleyebiliriz. I. Mahmut'un önemli atılımları gereği gibi takip edilerek uygulamalar yapılmadığı için Avrupa medeniyeti seviyesine ulaşmak imkanı bulunamamıştır.

Özellikle II. Abdülhamit döneminde padişaha sunulan bu layihalar hakkında genel bir bilgi vermeye çalışacağız. Dönemin devlet adamlarının ve aydınların sunduğu layihalar ve içerikleri hakkında bilgi sahibi olarak dönemi özellikleriyle ele alacağız. Bu çalışmamız sadece layihalar göz önüne alınarak bu dönem hakkında bir değerlendirme yapabilmektir. II. Abdülhamit'e değişik zamanlarda değişik kişiler tarafından çok fazla layihalar sunulmuştur. Biz bu layihalardan belirleyebildiğimiz kadarına değinmeye çalıştık. Bu amaçla ele aldığımız layihaların metnine çalışmamızda yer verdik.

² Sina Akşin, *Türkiye Tarihi*, Ankara 1993 c. III, s. 120

İslam dünyasında da öteden beri ilim ve fikir adamlarınca bir takım ahlak ve siyaset kitaplarının teklif edilerek hükümdarlara ve genellikle devlet yöneticilerine memleket idaresinde yol gösterilmek istendiği bilinmektedir.³

Prof Dr. Yaşar Yücel'in Layihalarla ilgili görüşleri şöyledir. "Genellikle pratik bir gayeyi kapsayan türdeki bu eserler Kanuni devri şartlarına dönülmesini önermektedir. XVII. y. y. ortalarına kadar olan dönemde yazılmış bulunan bu eserlerde, hakim olan düşünce budur. Abdülhamit Otuz üç yıl gibi çok uzun bir süre padişahlık yapmıştır. Padişahlığı bir polis devleti olarak tanınır."⁴Devletin içinde bulunduğu bu durum biriken bir takım sorunlar çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde devlette birçok alanda yenilikler gerçekleştirilmiştir. Ziraat Bankası, Emniyet Sandığı, Sanat Mektepleri (Endüstri Meslek Liseleri) Mithat Paşa'nın eserleridir. Abdülhamit döneminde Eğitim alanında da büyük yenilikler gerçekleştirilmiştir.

Ekonomi ve Maliye alanında çalışmalar yapılmıştır. 1881 Muharrem Kararnamesi Duyun-ı Umumiye (Borçlar İdaresi) kuruldu. Saray harcamaları kontrol altına alındı. Demir yollarına önem verildi. İşte gerek memurlarımızın ıslahı ve gerek adliye zabıta maliye ve siyasiyemizin iyi yürütülmesi memleketin servet kaynaklarından hakkıyla yararlanılması ve her türlü suiistimalin önü alınarak devletin şan, namus, şeref ve haysiyetini yüceltmek sağlanmakla birlikte, mali itibarı iade etmek ve bütün devlet idaresini faydalı biçimde ıslah eylemek gerekmektedir.⁵ II. Abdülhamit döneminde bütün bu belirtilen nedenlerden dolayı dönemin. devlet adamları aydınları tarafından zaman zaman layihalar sunulmuştur.

³ Yaşar Yücel, *Kitab-ı Mesalih-i Müslimin ve Menafi'il Mü'minin* , Ankara 1981, s. 3

⁴ Sina Akşin, *Türkiye'nin Yakın Tarihi* İstanbul 1998, c. 1. s. 52.

⁵ Mehmet Hocaoglu, *II Abdülhamit'in Muhtıraları* İstanbul, 1998 s. 117

I. BÖLÜM

II ABDÜLHAMİT'E SUNULAN LAYİHALAR

1.1 19. yy da Osmanlı Devletinde Yöneticilere Layiha Sunma

Geleneği

Yüzyıllar boyu Osmanlı halkının padişahlardan istemiş olduğu idare tarzının esasını adalet teşkil etmişti. II. Abdülhamit bunun farkında olan bir padişah olarak aynı zamanda devlet erkanı arasında belirli bir birlikteliğin varolmadığının da farkında idi. Büyük makamlarda bulunanların kişisel özelliklerinden çok, entrika ile bu makamlara geldikleri görülmektedir. Bu kişilere karşı önlem almada, tedbirli olmada ve kendini koruma amacına yönelik şüpheli tavırları II. Abdülhamit'i yanlış kararlar almaya kadar götürmüştür.

Osmanlı devlet geleneğine baktığımızda 19. yy'dan itibaren kararların alınmasında yanlışlığa düşme korkusundan mı? Yoksa liyakatten yoksun devlet yöneticilerinin bir çıkış yolu bulmak amacıyla layihalardan yararlanma yolunu seçmiş olduklarını görmekteyiz.⁶

Tanzimat Fermanı ile yeniden bir yapılanmaya gidilmiştir. Daha sonraki zamanlarda Osmanlı Devletinde ilk telgraf hattı ve demiryolu inşası başlamıştır. 1855'te İstanbul-Edirne, Varna-Kırım arasında telgraf hattı kurulmuştur. İzmir, Turgutlu arasında demiryolu yapılmasıyla da istenilen ilerlemenin sağlandığını söyleyebiliriz. Fakat böyle bir yapıda çalışmanın sonraki zamanlarda hükümet tarafından yakalanamadığını anlıyoruz. Osmanlı padişahlarından bir Batı dili (Fransızca) bilen ilk padişah Abdülmecit'in babası gibi bir hükümdar olmasını

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988, c. II, s. 78

Tanzimat Fermanı ile getirilen bir takım kısıtlamalar ve yarı sömürge durumuna düşmüş bir devlet olması nedeniyle beklenmemelidir.

II. Abdülhamit'in bir adamının İngiliz elçisi Eliot ile görüşmesinden sonra Mithat Paşanın II. Abdülhamit ile görüşmesi ve anayasa ilan edilmesi yönünde çalışacağı sözünü vermesi çok önemli bir gelişmedir. II. Abdülhamit'in böyle bir vaatte bulunmasıyla tahta getirilmesi , yönetimin ve yöneticilerin, merkezi otoritenin ne ölçüde kaybedilmiş olduğunu göstermektedir. Osmanlı'nın dış siyasette ne ölçüde bunalımlar yaşadığını da dikkate alacak olursak, bu durumun önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Sırbistan Karadağ'ın Rus ve Avusturya'nın desteği ile birlik oluşturmaları, Rus Avusturya arasında Reichstadt (1876) anlaşmasına göre Osmanlı galip gelirse statünün devam etmesini, şayet Osmanlı yenilirse Balkanlarda ve Doğu Anadolu da bir paylaşma söz konusu olacaktı.

II. Abdülhamit vermiş olduğu anayasa vaadi konusunda hemen çalışmalar başladı. Fakat sonraki yıllardaki gibi bir kamuoyu desteğinin bulunmayışı ayrıca yüzyıllardır gelen yönetim geleneği anlayışı Mithat paşaya verilen teminatın yanında daha baskın olarak padişahın sözünden dönmesinde etkili olacaktır. Sonuç olarak 1850 Prusya anayasası örnek alınarak anayasa çalışmalarının başladığını söyleyebiliriz. Kanun-ı Esasiye Abdülhamit'in isteği doğrultusunda konan 113. maddeye göre: "Zabıta'nın belgelendirilmiş soruşturmasıyla hükümetin güvenliğini bozdukları sabit olanları padişah ülke dışına sürebilecekti."⁷ İngiliz elçisi Eliot ile işbirliği olan Mithat Paşa'nın bu karara karşı duramaması meşrutiyetin önündeki en önemli engelin anayasaya girmesini sağlamıştır.

⁷ Akşin, *a. g. e.*, c. III, s. 155

İstanbul da 23 Aralık 1876 da toplanan Tersane Konferansında alınan kararlara dikkat edecek olursak, Sırbistan'da savaştan önceki duruma dönülecektir. Karadağ'a bir miktar toprak verilecektir. Bulgaristan doğu batı olmak üzere iki kısımdan oluşacaktır. Bosna Hersek ve Bulgaristan da mahkemeler kurulacak yargıçları ömür boyunca büyük devletlerin görüşü alınarak atamaları yapılacaktır. Mahkemede Türkçe ile birlikte yerel dillerde geçerli olacaktır. Bosna Hersek ve Bulgaristan valileri büyük devletlere danışılarak atamalarının yapılması kararlaştırılmıştır. Bulgaristan valileri mutlaka Hristiyan olacaktı. Tütün ve gümrük vergileri hazineye ait oranları belirlenecek diğer vergilerin yalnız 1/3 'ü hazineye, kalanı vilayetlerin olacaktı. Aşar vergisi kalkacak Arazi vergisi getirilecekti. Askerlik görevi sadece Müslümanlarda olacak, şehirlerdeki kalelerde bulunacaklardı. Vilayetlerdeki askerler, Müslüman Hristiyan nüfus oranına göre düzenlenecekti.

Bütün bunlarla amaçlanan hedefin önce özerklik sonrada bağımsızlık olduğunu söyleyebiliriz. Muhacirlerin bölgeden Anadolu'ya gönderilmek istenmesi, Müslümanların elindeki toprakların gayr-i Müslim çiftçilere devrinin hedeflenmesi tamamen bir tasfiye amacına yönelik çalışmalardır. Konferansın Osmanlı devletine bütün bunları kabul etmesi için bir hafta süre vermesi, ayrıca Osmanlı lehine birkaç düzenleme yaptığını bildirerek bunu yapması aksi taktirde bütün elçilerin ve delegelerin İstanbul'u terk edeceğini bildirerek Osmanlı devletini Rusya ile savaş tehdidinde bulunması çok önemli bir gelişmedir. Birçok el altından yapılan çalışmalar sonunda olumsuz karar çıkmıştır. Konferans son toplantısını yaparak dağıldı. Büyük devletler elçileriyle birlikte gittiler. II. Abdülhamit konferansın dağılmasından sonra Mithat Paşayı saraya çağırarak onu İzzettin vapuruyla İtalya'ya sürgüne göndermiştir.

Bunun en önemli nedeni ise Tersane Konferansının Osmanlı devleti için başarısızlığı olmuştur.

Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesi Avrupa devletlerinin Osmanlı devletinin iç işlerine karışmasını önleyemeyince II. Abdülhamit Mithat paşayı sürgüne gönderdi. Fakat meşrutiyetten hemen vazgeçilmesi söz konusu olmamıştır. İlk meclis demokrasi ile yeni tanışan bir devletten beklenmeyen bir çalışma örneğini göstermiştir. Mecliste yarıya yakın gayr-i Müslim mebusun olduğunu düşünecek olursak, büyük bir dayanışma göstererek Osmanlıcılık fikrini ortaya koymuştur. Devlette bulunan yöneticiler arasında yolsuzluk, rüşvet, keyfi bir idare yanında baskının da olduğunu düşünecek olursa, meclis genellikle bu yanlışlıkları görerek hareket etmiştir. İlerlemeden yana olmuştur.

Savaş Osmanlı mebusan meclisi ile hükümet arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Yolsuzluk ve rüşvet olayları mebusan meclisinde hükümetin eleştirilmesini artırmıştır. Devlet adamları paşalar eleştiriye açık insanlar olmadıkları için mebusan meclisine ve meşrutiyete karşı olmuşturlardır.

Savaş yılları içinde ülkede meydana gelen birtakım olaylar halk arasındaki huzursuzluklara neden olmuştur. Bütün bu sorunlar daha sonra mecliste Müslüman ve gayr-i Müslim mebuslar arasında da gerginliklerin yaşanmasını sağlamıştır.

Yukarıda anlatılanlar sebebiyle padişah ve Bab-ı Âli'nin meşrutiyete son verme istekleri daha da artmıştır. Meclis-i Mebusan'ın tarihimizde demokrasinin ve yenilikçi düşüncelerin ortaya çıkmasında gelişmesinde önemli bir işlevi olmuştur. Kalkınmanın gelişmenin önemi üzerinde durulmuştur. Ayrıcalıkların önlenmesi gerektiği Meclis-i mebusan da sık sık dile getirilmiştir.

II. Abdülhamit'in meşrutiyet yönetimine neden son vermek arzusunda olduğunu ve bunu ortaya çıkaran nedenler üzerinde yaptığımız bu belirlemelerden sonra onun kendine ait birtakım özelliklerinden de bahsetmemiz yerinde olur. Tahtını koruyabilmek arzusu nedeniyle kuruntulu bir yapıya bürünmüş olduğunu söyleyebiliriz. Bu amaçla Padişah mutlak bir polis rejimi oluşturmuştur. Sansür uygulamasının yanında , hâlâ devlet salnamelerinde Kanun-ı Esasi'ye yer vermesi tahtını korumadaki kurnazlığını elbette ortaya koymaktaydı.

Kanunların uygulayıcısı bir padişah olarak gözüktüyor fakat gerçek anlamda yasalar uygulanmamaktaydı. Mithat Paşayı uzaklaştırarak polis rejimini kuvvetlendirmeyi başarmıştır. Ordu ve donanma üzerinde de baskıcı yönetimini ortaya koyan I. Abdülhamit, Abdülaziz'in tahttan indirilmesi sırasında görev alan bütün paşaların her birini bir yere sürgüne gönderdi. Donanma Haliç'e hapsedildi. Gerçek mermilerle atış yapılmasını dahi kendi taht güvenliği için tehlikeli görmüş yasaklatmıştır.⁸

Osmanlı Devletinde 1881 yılında Muharrem Kararnamesi ile Duyun-u Umumiye Genel Borçlar İdaresi kurulmuştur. Bu borçların ödenmesi amacıyla devletin birtakım kaynaklarına alacaklı devletler tarafından el konulmuş oluyordu. Alınan borçların devlette değerlendirilemediğinin ve borçların her geçen gün katlanarak büyümesinin bir sonucuydu bu.

Böyle bir dönemde Bursa Maarif Müdürü olan Ahmet Rıza, II. Abdülhamit'e Paris'ten altı layiha yazıp göndermiştir.⁹ Osmanlı da bütün sorunlara çözüm yollarının aranmaya çalışıldığı bu dönemde önemli bir konu da Ermenilerin güçlü devletlerden aldıkları cesaretle başlattıkları isyan hareketleridir. Osmanlı Rus savaşı ile birlikte Ayestefanos Anlaşması ile Rus himayeciliği, ardından diğer Batılı devletlerin çıkarları

⁸ Akşin , *a. g. e.*, c. III , s. 168

⁹ Akşin , *a. g. e.*, c. III , s. 171

doğrultusundaki hareket eden Ermeniler isyanlarını İstanbul'a kadar taşımayı başardılar. Fakat II. Abdülhamit'e karşı düzenledikleri saldırıda emellerine ulaşamadılar.

Makedonya ve Bulgaristan da olan hareketlenmeler den Padişah etkilenmiş olacak ki belki de bölgenin güvenliğini düşünerek buradaki kuvvetlerin sayısını bir taraftan artırırken kendi rejimini de güvenceye aldığını düşünüyordu. Halbuki padişah için kaçınılmaz sonun başlangıcı böylece gerçekleşmiş oluyordu.

Bu dönemde dünyada meydana gelen önemli gelişmeler birtakım kanaatlerin değişmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti bütün bu gelişmeler karşısında derinden etkilenmiştir.

1.2 II. Abdülhamit Yönetiminin Başlıca Sorunları ve Layihaların Çözüm Önerileri

II. Abdülhamit yönetiminin en önemli sorunlarının başında elbette tek ve mutlak yönetimi eline alma çabası gelmektedir. Tam istibdatçı bir hükümdar olmayı da başarmıştır. Ona göre devletin yönetiminde kendisine aykırı hiçbir şey yapılamazdı, yapılmamalıydı. Bu nedenle kanuna değil ondan evvel padişaha karşı gelinmemeliydi. Halkın, yönetimle devletle ilgili konulara karşı ilgisinin olmadığı inancı vardı. Aydın insanların böyle bir baskıcı yönetimin altında iktidar sahipleri tarafından her şeye karşı kayıtsız insanlar gibi görülmelerinden daha doğal ne olabilirdi? Bu ortamın bir sonucu olarak hürriyetten uzak insanların, isyanlarını ortaya koyamayan aydınların lakaytsızlıklarından başka bir durumlarını görmek mümkün değildir. Baskıcı rejimlerin bir sonucu olarak bu durumun ortaya çıktığı aşikardır. II. Abdülhamit bu durumu kendi hazırladığı bir sonuç olarak değil istibdadı için bir sebep olarak görmekteydi.

II. Abdülhamit kendi sarayını aynı zamanda hükümet işlerinin idare merkezi haline getirmiştir. Yıldız Sarayı padişahın güven ve itimadını kazanmış kişilerin bulunduğu bir merkezdir. Bütün işler bu merkezde görüşülüp tartışılıp padişahın onayına sunulmaktaydı.

Bütün bunların yanında görüşülenlerin bir bölümünün hafiyelerden gelen jurnaller olduğunu da unutmamak gerekir. Herkesin hafiyelikte serbest olduğunu her konunun da hafiyelik konusu olabileceğini söyleyecek olursak, jurnalciliğin hangi boyutlara ulaştığını elbette tahmin edebiliriz. Bunların çoğu da asılsız ifadeler olmasına rağmen jurnal sahiplerine ceza verilmezdi. Çünkü o zaman istihbaratın arkasının kesileceği inancı vardı. II. Abdülhamit hafiyelik teşkilatını ve jurnalciliği hiç iyi olarak görmemektedir. Fakat bundan vazgeçilmesinin de mümkün olmadığını

da belirtmektedir. Kendisine karşı düzenlenen iki suikasttan hafiyelerin ihbarı ile kurtulduğunu dile getirmektedir.

II. Abdülhamit devrinde Bab-ı Âli hükümet makamı olmaya devam etmiştir. Ancak, sadrazamın mutlak vekil olarak padişahın yanında yer alması uygulaması Kanun-ı Esasi'de korunmamıştır. Sadrazam Mithat Paşa önceki sadrazamların sahip olduğu yetkiyi kaybetmiştir. Padişahın keyfi uygulamaları bazen sadrazam bazen başvekil olarak atamalar da bulunması sadrazamın etkinliğini tamamen kaybetmesine neden olmuştur.

II. Abdülhamit devrinde, Bab-ı Âli sadareti dışında, Hariciye, Dahiliye, Adliye Harbiye, Bahriye, Maliye, Maarif, Nafia ve Ticaret, Şuray-ı Devlet Riyaseti, Meşihat-ı İslamiye (Şeyh'ül İslamlık) Evkaf daireleri de bulunmaktaydı.¹⁰

Hükümette birliğin var olduğunu söylemek mümkün değildir. Herkes saraya karşı yükümlülüklerini yerine getirmekle meşgul olduğundan, kendi aralarında belli bir fikir birliği de olmamasından dolayı dayanışma örneği göstermeyen bir hükümet karşımızda durmaktadır. Padişahın isteği de buydu. Çünkü kendi güvenliği için bunu daha uygun bulmakta idi. Şurası şayan-ı dikkattir ki o devir de diğer mabeyincilerin hepsi yüksek tahsil görmüş, yabancı lisanlara aşina ilimle meşgul değerli insanlardı.¹¹ İçlerinde paşalığa terfi eden Emin Bey gibi liyakat sahibi kişiler de vardı. Böyle olduğu halde emektarlığı ve sadakati üzerine Hacı Ali Paşa'ya saraydaki memurluk makamının en yükseğini vermekte tereddüt etmemiştir.

Osmanlı Devletinde meşrutiyet düşüncesini medrese dışında yetişmiş gençler ortaya atmıştır.¹² Medresede yetişmiş gelenekçiler bu fikrin karşısında olmuşlardır. Meşrutiyet yönetiminde halife olan padişahın yanında Şeyh'ül İslamlık makamının

¹⁰ E. Z. Karal , *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1995, c. VIII, s. 272

¹¹ Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1996, s. 47

¹² Sina Akşin , *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, İstanbul 1987, s. 38

tam anlamıyla görevinin sınırlarının belirlenmesi gerekmektedir. Mithat Paşa konu ile ilgili olarak din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını savunmaktaydı. Kanun-ı Esasi layihasında halifeliği koruyacağını fakat devletin resmi dini anlayışından hiçbir zaman bahsetmemiştir. Fakat padişahın bünyesinde kabul edilen halifelik kurumu Kanun-ı Esasi de padişahın şeriatı ve kanun hükümlerini kullanabilecek tek yetkili kişi olduğu hükmü yer almıştır.

Sadrazamlar II.. Abdülhamit'in baskıcı rejimi nedeniyle kendilerini güvende hissetmiyorlardı. Onlar her an başlarına padişah tarafından bir hadisenin gelebileceğini düşünerek güvensizlik ortamı içinde görevlerini yerine getirmeye çalışmaktaydılar. Mithat Paşa İzmir Valiliği görevinde bulunduğu bir sırada hakkında takibat yapıldığını öğrenir öğrenmez Fransız konsolosluğuna sığınmıştı. Sait Paşa sarayda misafir edildiği bir zamanda, II.. Abdülhamit ile arasında anlaşmazlık halinde olduğu bir dönemde, misafir edildiği odada kendisine ikram edilen kahveyi zehirleneceğim kuşkusuyla içmediğini ve mendiline döktüğünü ifade etmektedir.¹³

Osmanlı Devleti'nin idari yönetiminde de birtakım sıkıntılar kendini göstermektedir. Osmanlının sınırları içinde olmasına rağmen her bölgede birbirinden farklı bir idari yönetimin varlığından söz edilmektedir. Muhtar eyaletlerde Romanya, Sırbistan, Karadağ, Mısır ve Tunus'ta yönetim hakları nedeniyle adı geçen devletlerin prensleri ve paşaları tarafından düzenlemeler yapılmaktadır.¹⁴ Osmanlı devleti bu eyaletlerin ne sınırlarını değiştirebiliyor nede mülki idari sistemlerinde herhangi bir değişiklik yapabiliyordu.¹⁵ Merkeze bağlı imtiyazlı vilayetlerde mülki idare yönetimini belirlerken güçlü yabancı devletlerin müdahalesiyle karşılaşan

¹³ *Sait Paşa'nın Hatıratı*, İstanbul 1912, c. I, s. 249

¹⁴ İsmail Hakkı, Uzunçarşılı, *a. g. e.*, c. 4, s. 164

¹⁵ Karal, *a. g. e.*, c. VIII, s. 316

hükümetin, kendi isteği doğrultusunda bir yönetimi bu vilayetlerde oluşturması elbette beklenemezdi. Osmanlı devletinin idari yönden bu vilayetlerde etkinliğinin söz konusu olmadığını söyleyebiliriz.

Osmanlıda merkeze bağlı vilayetlerin mülki bölümleri ve idari esasları, Fransa'nın Department sistemi örnek alınarak hazırlanmıştı. Mantıklı ve modern bir sistemdi. Fakat milli bir devlet için mantıklı ve tabii idi. Bizim için de mantıklıydı ama tabii değildi. Çünkü Osmanlı milli bir devlet değil bir imparatorluk devletiydi.¹⁶ Geçmiş zamanlardan beri gelen birliktelik halk arasında kültür bakımından bir birliktelik değil siyasi bakımdan ortak hareketlerin sergilendiği beraberlikten ibarettir. Ortak bir kültür, milli bir karakter değildir. Osmanlı devletinde dili, dini, ırkı, gelenek ve görenekleri birbirinden farklı toplumlar bir arada yaşamakta idi.

Mülki yönetim bölümlerine ayrılırken Osmanlı Devletinin çok geniş topraklara sahip olması yönetimi zorlaştıran nedenlerin başında geliyordu. Fransa ile karşılaştırmak söz konusu bile olamazdı. Çünkü birkaç vilayet büyüklüğünde olan Fransa da bu sistem uygulanabilirken Osmanlı için uygulanabilirliğini söylemek mümkün değildir.

Mülki idare sisteminin çalışmasını engelleyen bazı nedenler vardır. Yöneticilerin yönetim konusunda yetersiz olması, ileri gelen kişilerin yöneticiler üzerinde baskı ve nüfuzlarının etkisi ayrıca yabancı konsolosların yapılacak çalışmalara müdahaleleri gibi nedenleri sıralayabiliriz

Bütün bu nedenlerden dolayı yöneticiler bulundukları yeri koruyabilmek için yukarıda saydığımız güçlere boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Özellikle Osmanlı Rus savaşı sonunda yapılan Ayastefanos Anlaşması ardından imzalanan Berlin

¹⁶ Karal , a. g. e, c. VIII , s. 317

Anlaşmasının sonuçları Osmanlı mülki yönetim bölümlerinin oluşturulmasında ve idaresinde çok büyük değişikliklerin yapılmasına neden olmuştur

Osmanlı topraklarında yaşanan kayıplar ve gelecekte meydana gelmesi kaçınılmaz olan yeni toprak kayıplarına da ortam hazırlamıştır. Böylece imtiyazlı ve imtiyazsız eyaletlerin ve vilayetlerin Osmanlının elinden çıkması devletin sınırlarının daralmasına neden olmuştur. ¹⁷Adalet konusunda da yönetim de olduğu gibi bir birliktelikten bahsedemeyiz. Adalet konusunda mahkemelerin çeşitliliği de bize bunu en iyi şekilde göstermektedir. Nizamiye Mahkemeleri, Şeriat Mahkemeleri, Cemaat Mahkemeleri, Karma Ticaret Mahkemeleri, Konsolosluk mahkemeleri bu kadar çok çeşitli mahkemelerin varlığı elbette Osmanlı devletinde Müslüman olmayanlara şeriat kurallarının uygulanamayacağı düşüncesinin bir sonucuydu. ¹⁸Tanzimat Fermanı ile başlayan bu süreç diğer bütün alanlarda da eşitlik prensibi ile ortaya atılmış. Fakat eşitsizliğin Müslüman olmayanların lehine her geçen gün artarak devam etmesini sağlamıştır. Adalet mekanizmasında dahi Osmanlının etkinliğinin sınırlandırıldığını görmekteyiz. II.. Abdülhamit bazı düzenlemeler yaparak sorunların üstesinden gelmeye çalıştı. Fakat yapılan çalışmalar adalette uygulamaya yönelik eksiklikleri gidermek için yapılmıştı. Suiistimalleri yok etmeye yetmedi. ¹⁹Yargı bağımsızlığını gerçekleştirmede yeterli olmadı. Yapılan çalışmaları kontrol edecek bir sistem gerekiyordu.

Osmanlı da askerlik yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra vatan hizmeti haline gelmiştir. Askere alınma Türk ve Müslüman Gençler arasından kura yöntemiyle gerçekleştirilmekte idi. Bununla birlikte gönüllü ve paralı bu görevi yerine getirmek isteyenler de askerlik hizmetine alınmaktaydı. Bunlardan gereği gibi fayda

¹⁷ Karal , a. g. e, c. VIII , s. 324

¹⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1994, s. 56

¹⁹ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara 1994, s. 38.

sağlanamamıştır. Sayıları da oldukça azdır. Nizamiye kuvvetlerinin ve Redif kuvvetlerinin modern bir yapıda oldukları söylenebilir.²⁰ Fakat gerçekte bunların değeri savaşta elde edecekleri başarılarla ortaya çıkması ile anlaşılabilirdi. Osmanlı Rus savaşı ile görünüşte modern bir yapıda oldukları anlaşılmış oldu. Kuvvetler içinde bir uyumun olmadığı görüldü. Serasker paşa dahi Osmanlı ordusunun gücü ve asker sayısı hakkında İngiliz elçisi kadar bilgiye sahip olmadığı için padişah II.. Abdülhamit serasker paşasına inanmak zorunda kalmıştır.²¹

Ordunun içinde başıbozuk hareketlerden, yardımcı olması düşünülen birtakım kuvvetlerinde olumsuz davranışları yüzünden halkın muzdarip olduğu görülmektedir. Bütün bu nedenlerden dolayı Osmanlı ordusunda yeniden bir yapılanmanın, düzenlemelerin yapılması gerekiyordu.

Osmanlı Devleti'nde askerlik görevi ve ordunun ihtiyacı konuları özellikle Osmanlı-Rus savaşı sonunda yeniden tartışılan bir konu olmuştur. Değişik bir takım görüşler ortaya atılarak çözüm yolları aranmaya çalışılmıştır. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından itibaren Osmanlı devletinde asker ihtiyacı sadece Anadolu ve Rumeli'de yaşayan Müslüman Türklerden sağlanmakta idi. Müslüman olmayanlar askere alınmıyordu. Aynı zamanda Osmanlı devletinin diğer bölgelerinde yaşayan Müslümanlar da askerlik hizmetine alınmıyordu. Birtakım yenilikler yapılarak bu sorun çözülmeye çalışılmıştır. Bir dereceye kadar başarılı sonuçlar da elde edildiği söylenebilir. Örneğin Bosna- Hersek'ten asker alınma yoluna gidilmiştir. Müslüman olmayanlardan alınan askerlik görevi karşılığı olan bedel usulünün kaldırılarak herkesin askere alınmasının faydalı olabileceği dile getirilmiştir.

²⁰ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 1987, s. 44.

²¹ Karal, a. g. e, c. VIII, s. 358

Memlekette birlik ve beraberliğin sağlanmasında, ayrımcılığın ortadan kalkmasında faydalı olacağı düşünülmüştür. Böylece askerlik görevine alınacak sayının artışı da sağlanarak kuvvetli bir ordu tesis edilmiş olacaktı.

Hükümet mecliste ortaya atılan yukarıda anlatılan benzer görüşler sonucunda konu ile ilgili olarak bütün halktan ve İstanbul'dan asker alınması ile ilgili bir layiha hazırlanmasını kararlaştırmıştır. Meclisinde lehte ve aleyhte layiha ile ilgili tartışmalar sürerken askerlik konusunda herhangi bir anlaşma yolu bulunamadı. Mebuslar Meclisi dağıldıktan sonra II. Abdülhamit'in Panislamizm politikası ile birlikte bu konu tamamen kapanmış oldu.²²

Müşir Zeki Paşanın Doğu Anadolu aşiretlerini iskana tabi tutmadan, Hamidiye Süvari Alayları, adıyla padişaha bir teklif sunduğunu kendi adını taşıyan bu fikre olumlu bakan II. Abdülhamit bu alaylara "Kürt Kazakları" demekten çekinmemiştir.²³

Osmanlı devletinde orduda yapılması düşünülen düzenlemeler zaman içinde izlenen devletler arası siyaset nedeniyle çeşitlilik göstermiştir. Bazen Fransa'dan uzmanlar getirilirken sonraki dönemlerde Prusya , Almanya gibi devletlerden ordunun ıslahında faydalanma yolu tercih edilmiştir.

II. Abdülhamit döneminin önemli problemlerinden birini de eğitim oluşturmaktaydı. Bu konuda da problemlerin başında medreseler geliyordu. Geleneksel eğitim kurumu olan medreseler yükseliş dönemindeki özelliklerini kaybetmişlerdi. Tamamen dini bilimlerin etkisi içinde kalan, medrese eğitimi dili Arapça idi.²⁴ Pozitif bilimlerin öğretiminin terk edildiği medreseler yeni olan gelişmelerin karşısındadır artık. Müslüman olmayan Osmanlı tebaası ise son

²² Mim Kemal Öke, *II. Abdülhamit ve Filistin Meselesi*, İstanbul 1981, s. 38

²³ Karal , *a. g. e.*, c. VIII , s. 364.

²⁴ İlknur Polat Haydaroğlu , *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Ankara 1993, s. 45

dönemlerde elde etmiş olduğu ayrıcalıkların sayesinde, kendi eğitim kurumlarını oluşturmuştur²⁵. Osmanlının denetiminden uzak kalan bu kurumlar kendi eğitim programlarını kendileri oluşturabildikleri gibi kendi öğretmenlerini de yetiştirebiliyorlardı. Devlete bağlı olmaktan yoksun nesiller bu okullardan yetişmekteydi.

Yabancıların açmış olduğu eğitim kurumlarında ise kendi çıkarları doğrultusunda dillerini, kültürlerini yayma çabasının dışında misyonerlik faaliyetleri de yapılmaktadır. Osmanlı da eğitim öğretim konusunda bütün bu nedenlerden dolayı birlikten bahsetmek artık mümkün değil ve bunu sağlamakta imkan dahilinde görülmemektedir.

Okullarımızın programları, yetiştirdikleri öğrencilerin zihinlerine din, devlet ve vatan sevgisini tamamıyla yerleştiremiyor. Düşmanlarımızın aldatıcı karıştırıcı düşüncelerini ayırt etmeye güçleri yetmiyor. Bilgileri yetersiz ve uygulanması imkansız olmakla beraber bu mektepler için ve genellikle maarifin yayılması maksadıyla bunca paralar harcadığı halde doğru ve gerçek bilgili olarak okullardan çıkan gençlerimizin sayısı, Hristiyan okullarından çıkanlara göre çok az bulunuyor.²⁶

II.. Abdülhamit eğitim kurumlarında önemli çalışmalarda gerçekleştirmiştir. Hükümette Maarif Nazırı'na yer vermesi , devlet bütçesinden eğitim için belli bir payın ayrılması bunu göstermektedir. Kız , erkek ilk , orta ve yüksek öğretim için bir eğitim sistemini ortaya koyabilmek için orta ve yüksek dereceli meslek ve teknik okullar kurulmuştur.²⁷

²⁵ Bernard Lewis , *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1988, s. 58.

²⁶ Mehmet Hocaoglu , *a. g. e.*, s. 117.

²⁷ Karal , *a. g. e.*, c. VIII , s. 377

II.. Abdülhamit döneminde basında süregelen sansür uygulaması yanında derslerin okutulmasında yapılan değişiklikler eğitim öğretimin bozulmasına ve gerilemesine neden olmuştur. Azınlıkların açmış olduğu okullar ile kıyaslanamayan devlet okullarının yerine özel okullar açılmıştır. Bütün olumsuzluklara rağmen ülkede gelişme ilerleme yanlısı kişilerin bu amaç etrafında toplanarak çok önemli işler başardıklarını söylemeliyiz.

1.3 II. Abdülhamit'e Layiha Sunanlar ve Layihalardan

Örnekler

II. Abdülhamit döneminde birçok kişi tarafından Padişaha layiha sunulmuştur. Bunun yanında dönemin aksaklıklarını gidermeye yönelik doğrudan olmasa da dolaylı yünden layihaların hazırlandığını ve sunulduğunu görmekteyiz. Bunlardan bir kısmına yer vermeye çalıştık.

Özellikle II. Abdülhamit dönemi sadrazamlarından olan Sait Paşa kendi dönemiyle ilgili hemen her meseleye ait çeşitli layihalar hazırlayıp sunmuştur. Eğitim dışında Sait Paşa genel olarak zirai ıslahatlara yönelik layihalar da sunmuştur.

²⁸ Yusuf Rıza Paşa 1879'da II. Abdülhamit'e maliye ile ilgili bir layiha takdim etmiştir. ²⁹ Ahmet Vefik Paşa maarif ve sanayi mevzulu layihasını Sultan II. Abdülhamit'e takdim etmiştir. ³⁰Sanayinin, eğitim ile olan bağı ve önündeki sıkıntıların nasıl aşılabileceği konularından bahsedilmektedir. Asım Paşa'nın 1880 yılında Berlin Antlaşmasına dayanarak Makedonya meselesiyle alakalı bir ıslahat layihası hazırladığını görmekteyiz. ³¹

Halil Rıfat Paşa 1895 Ermeni ve Bulgaristan sorunları yanı sıra, mali meselelere dair hazırladığı bir layihayı padişaha sunmuştur. ³²Bununla birlikte Mithat Paşanın'da Necid bölgesi ile ilgili olarak birkaç tane padişaha sunmuş olduğu layihası mevcuttur. ³³

Suriye ile ilgili olarak hazırlayarak Padişah II. Abdülhamit'e sunmuş olduğu

²⁸ M. Z. Pakalın, "Son Sadrazamlar ve Başvekiller" Ahmet Sait Mat: İstanbul 1940. s. 187.

²⁹ Karal, a. g. e, c. VIII. s. 298.

³⁰ Y. Akyüz, a. g. e. , ss. 198 – 199.

³¹ M. Z. Pakalın a. g. e. ss. 394 – 395.

³² M. K. İnönü, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul , 1964, s. 1820.

³³ Yusuf Halaçoğlu , "Mithat Paşanın Necid ve Havalisi ile ilgili Birkaç Layihası " Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı III. İstanbul 1973. s. 149 – 176.

layihası da mevcuttur.³⁴

Osmanlı vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa'nın Anadolu'nun yol, köprü, vb. bayındırlık hizmetlerinin gerçekleştirilmesi ve bu gibi eksikliklerin giderilmesi için alınacak birtakım önlemleri dile getirdiği bir layihası da yayınlanmıştır.³⁵

Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Yemen bölgesi için hazırlanmış, Muhammed Hilal Efendi tarafından padişaha sunulmuş olan, bu bölge hakkında bilgiler ihtiva eden iki layiha kaleme alınmıştır.³⁶

Afrika'nın kuzey bölgesinde önemli bir konuma sahip olan Trablusgarp bölgesi için de bir layihanın hazırlanmış olduğunu görüyoruz.³⁷ Başvekalet Arşivi Yıldız Hus. Dosya No: 160 Sıra No: 111 Selh-ı Rebiy-yül Evvel Sene 96 ve Hayrettin imzası ile II. Abdülhamit'e sunulan üç ayrı talimattan birisi "Diyarbakır Ciheti Komiserlerine Talimat" başlıklıdır.

Cevat Paşa (1896) sunduğu layihasında, Mülkiye, adliye ve zabitanın ıslah edilmesinin gerekliliğini anlatmaktadır. Gümrüklerin kontrol altına alınmasını istemektedir. Şimdiye kadar denetlenmeyen yabancı okul ve ibadet yerlerinin artık teftişe tabi tutulmasını ve yapılacak ıslahata padişahın karışmamasını ıslahatın, ıslahat divanları eliyle gerçekleştirilmesini devletin geleceği için gerekli gördüğünü dile getirmektedir.³⁸ Mizancı Mehmet Murat (1906) Maarif Nezareti Bütçesi dolayısıyla maarif siyasetini eleştiren bir layiha hazırlayıp vermiştir.³⁹ Ahmet Rıza Bey (1889) Maarif Nezaretine vilayet merkezindeki okullara ilişkin bir layiha

³⁴ Musa ÇADIRCI, "Mithat Paşa'nın Suriye Layihası", Prof. Dr. İsmail Encüment KURAN'a ARMAĞAN, Türk Kültür Araştırmaları, Ankara. 1989 ss. 29 – 40.

³⁵ Celal Dinçer, Belgeler, c. V. VII. Sayı 8 – 12 1968 – 1971 s. 157 – 162.

³⁶ İdris BOSTAN: "Muhammed Hilal Efendinin Yemen'e dair iki Layihası" Osmanlı Araştırmaları Sayı III. İstanbul. 1982 s. 301 – 326.

³⁷ Nejat GÖYÜNÇ: "Trablusgarb'a ait bir Layiha", Osmanlı Araştırmaları Sayı I, İstanbul 1980 ss. 235 – 236.

³⁸ M. K. İnan 1964 s. 1448, Karal, a. g. e, c. VIII, s. 298.

³⁹ M. Satı, Layihalarım, Matbaa-i Hayriye 1911 A. İ. Koyuncuoğlu Küt No. 54 O. Ergin, a. g. e, c. 1-2, s. 585, Y. Akyüz, ss. 262 – 263.

vermiştir. Bu ilköğretimin ülkenin her yerinde acınacak bir halde bulunduğunu çocukların anneleri tarafından baştan savmak için okula gönderildiklerini okul binası dersleri hocaları itibariyle bu okulların fayda getirmeyeceğini ifade eden bir layihadır.⁴⁰

Şakir Paşa, Zeki Paşa (1897) Hamidiye alaylarının teşekkülü ile ilgili olarak Tahkikat komisyonu kurularak, Hamidiye alaylarının bazı eksikliklerinin giderilmesi ve Ermenilere karşı daha iyi görev yapabilmeleri için birtakım önerilerde bulunmuşlardır.⁴¹ Memduh Paşa Süveyş kanalı ile ilgili bir layiha hazırlamıştır.⁴² Defterdar Ethem Sadri Efendi layihasında devletin gelir ve giderleri arasındaki dengesizlikten bahsettikten sonra, masrafları kıstmak ve gelirleri artırmak konusunun maliyeyi içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için, bütçe açığını kapatmak konusunda yetersiz kaldığını ifade etmektedir.

Hükümetlerin harcamalarını planlı yaptıkları takdirde büyüdüklerini ve güçlendiklerini, Almanya’da yüz kırk dört milyon liralık, İngiltere’de yüz seksen milyon ve Fransa devlet bütçesinde yüz yetmiş sekiz buçuk milyon liralık masraf görülmekte olduğu halde tasarruf konusu bu ülkelerde dahi düşünülmediğinden bahsetmektedir.⁴³ Diğer devletlerden alınan borçların faizini dahi ödeyemez bir konuma gelindiğinden, bunun da şimdiye kadar devletin gelir ve masraflarının dengeli bir şekilde olmasına özen gösterilmemesinin neden olduğu belirtiliyor.⁴⁴ Teşvik-i Sanayi Komisyonu Layihası öncelikle Osmanlı devletinde sanayi oldukça ilerlemiş kendi ihtiyacımıza cevap verecek düzeye ulaşmıştı.

⁴⁰ Mizancı Murat “*Hürriyet Vadisinde Bir Pence -i İstibdat*” Mahmut Bey Mat . İstanbul. 1326’dan nakleden H. Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ahmet Said Mat. İstanbul. 1966, s. 197.

⁴¹ Osman Nuri, *Abdülhamid -i Sani ve Devr -i Saltanatı*, ss. 831 – 832.

⁴² M. K. İnan. a. g. e. , 1974 s. 520.

⁴³ B. O. A, Y. E. E. Kısım 14 Evrak 88/61 Zarf 88 Karton 13.

⁴⁴ B. O. A, Y. E. E. Kısım 14 Evrak 1214 Zarf: 126 Karton 9.

Şimdi artık yeterli gelmemekte ihtiyaca cevap vermemektedir. Mesela Ankara sofaları Bursa ve Halep ipekli ve fareşleri ve Bilecik çatmaları ve vilayet-ı şahanelerinin ekserisinde imal edilmekte olan alacak ve yağlık ve Kütahya'nın Çinileri ve halı, ve sanayice birinci derecede gerekli olan demircilik sanatları hemen hemen yok olma konumuna gelmiştir.

Bunların tekrar canlılığını kazanması için gerekli önlemlerin alınması için alınacak tedbirlerin belirlenmesinin gerektiği vurgulanmaktadır. İkinci olarak ; İçerideki üretimin bütün herkesin gözünde itibar kazanması için ve yerli malı üretiminin tüketiminin özendirilmesini sağlamak için ne gibi önlemler alınacağı belirtilecek. Üçüncü olarak İslam tebaasından fen, mimari, alanında kim gelmişse, bir müddetten sonra bu yüce sanata gereken önem verilmemiş, oymacılık, hattatlık nakkaşlık dahi geride kalmış olduğundan, Güzel Sanatlar alanında, sanayi mektebi gibi eğitim çalışmalarının yapılması gerektiği, Dördüncü olarak, cam ve kağıt için yurt dışına çok miktarda paralar verilmektedir. Buna engel olmak için fabrikalar yapılmalı ve elemanlar bu konuda yetiştirilmelidir. Beşinci olarak halk genellikle pamuk bezi kullanılmakta bu yüzden paranın yurt dışına çıkması önlenmeli memlekette fabrika inşa ederek imalının sağlanması ile İslam aleminin istifadesi bu şekilde sağlanmalıdır.⁴⁵

Mahalli sanatın ilerlemesine dair bir layihada Yeniçerilerin kılık kıyafetlerini hazırlayan sanat erbabının Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra yeni oluşturulan düzen çerçevesinde imalatlarını yenileme yoluna gitmeyerek sanatlarını tamamen terk etmişlerdir. Ya da hamallara mahsus olan ayakkabı gibi imalatlarına bu yolda devam etmişlerdir. Avrupa'da sanayinin ilerlemesinde eğitim, ve şirketlerin

⁴⁵ B. O. A, Y. E. E. Kısım 14 Evrak 88/35 Zarf 88 Karton 12.

kurulması gibi birçok neden var ise de halkın gayreti bu konuda çok önem arz etmiştir.⁴⁶

Teksir-i Varidat ve Taklil-i Masarifata Dair

Hatıra-i Kasira Layiha

Devlette elde edilen gelirin büyük bir bölümü askeri alanda harcanmaktadır. Askeriyeden sonra öşür gelirinin tahsili için harcama gerçekleştirilmektedir. Masrafsız bir şey yapmak mümkün değildir. Fakat gelirleri artırmak için tasarrufun bir yolunu bulmak gerekir. Tanzimat fermanı ile iltizam usulünün kabulünden sonra onun zararlarını kapatmak için yapılan harcamalar masraflar hep boşa çıkmıştır.

Süleyman Paşa'nın Maraş Mebusu Sadi Efendiye verdiği Layiha 8 Şubat 1978 (27 Kanun-ı Sani 93) tarihlidir. Bu layihada Süleyman Paşa Maarifin taşıdığı manalar üzerinde durarak ülke maarifinin bulunduğu durumun sebeplerine dair bazı tespitlerde bulunmuştur.⁴⁷

Saffet Paşa'ya Divan Müfettişliği zamanında verilen Layiha 1 Ekim 1879 (14 Şevval 1296 – 19 Eylül 1895)⁴⁸ tarihlidir. Muhtelif kişiler tarafından yazılan bu layihada yabancıların bilhassa Erzurum ve Van bölgesindeki faaliyetleri neticesinde Ermeni ve Kürtlerin isyan ettiği üzerinde durulmuştur. Halkın özellikle eğitime ve ziraata dayalı ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmalı ve bu şekilde ahalinin memnuniyeti temin edilmeli tavsiyesinde bulunulmuştur. 4 Şubat 1880 (22 Safer 1297) Tarihli Saffet Paşa'ya ait Tezkere ise mektebi Sultaniye'nin tesisine dair bilgiler ihtiva etmektedir.⁴⁹ Hayrettin Paşa imzalı “Osmanlı devletinin Dış

⁴⁶ B. O. A, Y. E. E. Kısım 31 Evrak 1238 Zarf 41 Karton 79.

⁴⁷ *Umdetül Hakayık*, c. VI İstanbul, 1928, ss. 333 – 338'den Nakleden Mehmet Kaplan İnci Enginin ve Birol Emil *Yeni Türk Edebiyat-ı Antolojisi* (1865 – 1876) M. Ü. F. E. E. Y. İstanbul, 1993. ss. 662 – 666'dan alıntı.

⁴⁸ B. O. A, Y. E. E. Kısım 18 Evrak No: 501 Zarf No: 127.

⁴⁹ B. O. A, Y. E. E. K. 31 E: 1140 Z. 41, K. 79.

Baskılardan ve İçerdeki zorluklardan kurtulması hakkında” başlığını taşıyan layihanın veriliş tarihi 22 Nisan 1880 12 Cemaziyel evvel 1297’dir.⁵⁰

II. Abdülhamit'e güzel sanatlar hakkında sunulan layiha da bulunmaktadır.

Layihanın kim tarafından yazıldığı tespit olunamamıştır. Fakat II. Abdülhamit döneminde düzenlendiği açıktır. Bununla ilgili layihanın sayfalarında açık seçik bilgiler yer almaktadır.

Osmanlının ilk zamanlarda güzel sanatların çok ileri seviyede olduğu bu sanatların dal dal neler oldukları nasıl geliştikleri örneklerle gösterilmekte daha sonra her sanatın niçin ve ne zaman bozulduğu yeniden eski hallerine kavuşmaları ve sanat alanında ilerleme olabilmesi için nelerin yapılması gerektiği uzun uzadıya açıklanmaktadır.⁵¹II. Abdülhamit’e sunulan bir başka layiha da şu başlık adı ile sorunlara değinilmektedir “Heyet-i Teftişiyenin Geşt’ü Güzâr Eylemiş Olduğu Mahallerin Ahvaliyle Heyet-i Mezkurun Harekatı”dönemin özelliklerini şöyle anlatmaktadır.

II. Abdülhamit devrine gelindiğinde yeni yönetim biçimi bütün kurum ve kuruluşlarıyla yerleşmeye başlamıştı. Ne var ki çağdaş bir anlayışla yapılan düzenlemeler kağıt üzerinde en iyi olarak görünmesine rağmen uygulamada beklenen olumlu gelişmeler yeterince sağlanamamıştı. Yasa ve yönetmeliklerle Kaza ve vilayet yönetiminin nasıl olacağı en ince ayrıntılarına kadar belirlenmiş olması yeterli değildir. Eski alışkanlıklarından kurtulamayan yöneticiler ülkenin her tarafında sorun olmayı sürdürmekteydiler.

1877 – 78 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında Berlin Antlaşması ile önemli toprak kayıpları olmuş buna bağlı olarak Anadolu’ya göç giderek yoğunlaşmıştı.

⁵⁰ B. O. A, Y. E. E. K. 31, E. 1522, Z. 97, K. 80.

⁵¹ Yücel ÖZKAYA, "Güzel Sanatlar ile ilgili bir layiha" OTAM, Ankara. 1993 s. 645.

Göçmenler önemli bir sorun haline gelmişti. Öte yandan iç ayaklanmalar. Ermeni sorunu bütün boyutlarıyla bu dönemde ortaya çıkmış bulunuyordu.⁵²

Öte yandan 1879 baharında Taşrada olup bitenlerin öğrenilmesi 1871 tarihli vilayet nizamnamesinin uygulamaya konulmasıyla, ortaya çıkan sorunların saptanması ve özellikle kurulmakta olan Jandarma Teşkilatı ile ilgili araştırmalarda bulunmak amacıyla Teftiş komisyonları oluşturuldu. Biri Halep diğeri Erzurum ve sonuncusu da Diyarbakır bölgesine gönderilmesi düşünüldü. Komisyonların görevleri ve ayacakları kuralları belirleyen yönergeler hazırlandı. On maddeden oluşan kapsamları yanı olmakla birlikte bölgelerin özelliklerine de uygun hükümleri de kapsayan üç Talimat Padişahın onayına sunulmuş. Birer örneği de komisyon başkanlığına verilmiştir.

İngiltere'nin de isteği ile Anadolu'nun dört vilayetinde polis ve jandarma teşkilinin denetimiyle altı aylık bir süre için görevlendirilmişlerdir. Komisyon başkanı Sait Paşadır. Bölgenin değişik özelliklerinden bahsedilmektedir.⁵³

Hayreddin Paşa imzalı "Osmanlı Devleti'nin dış baskılardan ve içerideki zorluklardan kurtulması hakkında" başlığını taşıyan layihanın veriliş tarihi 22 Nisan 1880 (12 Cemaziyülevvel 1297)'dir.⁵⁴ Hayreddin Paşa, Şer'i Meclisin kurulması gerektiği üzerinde durmuş ve bu meclisin vazifeleri, gayeleri ve burada çalışacak memurların salahiyyetleri gibi meclise dair bilgiler vermiştir. Şer'i ilimlerin yayılması ile sağlanacak en önemli fayda Müslümanların cehaletten kurtarılacak, Müslüman alimler arasındaki münasebetin kuvvetlendirilmesidir. Ayrıca Hayreddin Paşa 30 Temmuz 1880 (22 Şaban 1297) tarihli bir diğer layihasında da aynı konulara temas

⁵² İsmet Bozdağ, *Abdülhamit'in Hatıra Defteri*, s. 48

⁵³ Musa Çadircı, "Heyet-i Teftişiyenin Geşt'ü Güzâr Eylemiş Olduğu Mahallerin Ahvaliyle Heyet-i Mezkurun Harekatı" OTAM, Ocak 1992, s. 413.

⁵⁴ B. O. A., YEE, K: 31, E: 1522, Z: 97, K:80.

etmekle birlikte daha kesin ve daha şümüllü tedbirler getirmiştir.⁵⁵

Vükela Heyeti tarafından 27 Ekim 1880 (15 Teşrinievvel 1296) tarihinde bir layiha hazırlamıştır.⁵⁶ Mekteplerin idareleri, uygulanacak programlar, okutulacak kitap ve risaleler gibi konularla birlikte öğretmenin yetiştirilmesi ve seçimi de önemle ele alınan konuların başında gelmektedir. Heyete göre öğretmen güvenilir, bilgili ve iyi ahlak sahibi insan arasından seçilmelidir.

Bursa vilayeti vali muavinliği görevinde bulunan Bahaeddin Yusuf tarafından hazırlanan layiha, muhteva olarak eğitimin belli başlı problemlerinden oluşmaktadır.⁵⁷ Burada programların niteliği, okutulacak ders kitap ve risalelerinin içeriği, öğretmenlerin vasıfları maarif teşkilatı ve işleyişi ile maarifin gelir kaynakları konularında çözüme yönelik tekliflerde bulunulmuştur. Bahaeddin Yusuf'a ait 5 Ocak 1895 (24 Kanunu evvel 1310) tarihli bir diğer belgenin içeriği de bahsi geçen layiha paralelindedir. Ayrıca aynı dosya içerisinde dönemin Maarif Nazarı Ahmet Zühdü Paşa'ya ait 17 Şubat 1895 (5 Şubat 1310) tarihli bir maruzat da bulunmaktadır.

Haşim Paşa'nın tezkeresi paralelinde Arapça bir layiha Şeyh Muhammed Abdüh tarafından Meşihat Makamına hitaben kaleme alınmıştır.⁵⁸ İslam mektep ve medreselerinin içinde bulunduğu durumu tasvir eden Şeyh Muhammed Abdüh sebep olarak, dini eğitimin ya yokluğundan ya da yetersizliğinden kaynaklandığını belirtir. Bu eğitimi vermekle mükellef olan medreselerin artık bu vazifeyi icra etmediklerin ive yeni açılan okulların ise tamamen bu derslerden mahrum bırakıldıklarını ifade eden Şeyh Abdüh bu zafiyetin giderilmesi yolunun da devlet ve milletin temel

⁵⁵ B. O. A, YEE, K: 31, E: 1525, Z: 97, K:80.

⁵⁶ B. O. A, YEE, K: 35, E: 35/23, Z: 46, K: 95.

⁵⁷ B. O. A, *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı*, no: 115 – 39.

⁵⁸ B. O. A, YEE, K: 18, E: 553/510, Z: 93, K: 38.

prensiplerinin eğitime yerleştirilmesi ile mümkün olacağı fikrini savunmuştur.

İmzasız bir risalede ise cehaletin ve özellikle cehalette ısrarın tehlikesinden hareketle devlet kurumlarının topyekün bir ıslahat planına tabi tutulması üzerinde durulmuştur. ⁵⁹ Bilhassa Maliye, Nafia, Harbiye ve Maarif idarelerinin Avrupa seviyelerine çıkartılması lüzumunun belirtildiği bu layihada öncelikli olarak icracı kadroların kurulması tavsiyesinde bulunulmuştur.

Güzel sanatların himaye edilerek geliştirilmesinin konu alındığı imzasız mufassal bir layihada genel olarak ilim, fen ve sanayi arasındaki münasebetin niteliği ve seviyesi üzerinde durulmuştur. ⁶⁰ Sanayi-i nefise gayri Müslimlerin eline geçmiştir. Hem yeniden bu sanatlarda Müslümanlarında söz sahibi olması ve hem de ilim ve fen için gerekli temel bilgi ve sanatların yaygınlaştırılması için Sanayi-i Nefise Mektebi açılmalıdır. Avrupa'nın menfi yönlerinin alındığı, onu yükselten bilgi ve sanatlardan bigane kalındığı üzerinde durulan layihada tarihi eserlerimizin korunması için bir müzenin ve maarif seviyemizin yükselmesi için de matbaaların açılması servetlerden görülmüştür.

Çeşitli konuların bahsedildiği yine mufassal imzasız bir layihada devletin kuruluşunun devlet adamlarına ve ulemaya bağlandığını görmekteyiz. ⁶¹ Bu sebeptendir ki kifayetli, ehliyetli insan yetiştirmek lüzumu vardır ve bu da usulün hakim olduğu eğitim ile mümkündür. Mevcut eğitimi cehalet olarak adlandıran layiha sahibine göre milli ve dini eğitim veren Mülkiye ve Askeriye Mektepleri ile sanayi fabrikaları sayesinde hem cehalet silinebilecek ve hem de fakirlik izale edilebilecektir. ⁶² Burada önemli bir nokta da layiha sahibinin Avrupa'da gelişen

⁵⁹ B. O. A, Y. E. E, K: 16, E: 1472, Z: 161, K: 11.

⁶⁰ B. O. A, Y. E. E, K: 14, E: 2022, z: 126, K: 10.

⁶¹ B. O. A, Y. E. E, K: 14, E: 1145, Z: 126, K:9.

⁶² Bayram Kodaman, *II. Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s. 24

bilimlerin alınması isteğidir.

Darü'l-ulum'un açılması teklifinin yapıldığı bir başka imzasız Layiha, dönemin mevcut şikayet ve kanaatlerinin izlerini taşımaktadır.⁶³ Layihada ehliyetsiz ulemanın eğitim hayatına yaptığı olumsuz etkinin ancak büyük çapta mükemmel bir medrese ile yok edilebileceği üzerinde durulmuştur. Medresenin ülke içinde ve dışında hizmet edebilecek seviyede insan yetiştirme amacının Avrupa'nın menfi baskılarını önlemek için gizli tutulması layihada ısrarla vurgulanmıştır.

Devletin dahili ıslahatına dair mufassal bir layiha kaleme alan Müşir Fuat Paşa, İstanbul'da ve vilayetlerde açılan Katolik, Protestan ve Ortodoks mekteplerinin devlet tarafından kontrol edilmesi lüzumu ifade edilmiştir.⁶⁴ Bu mekteplerin; dersleri, metotları, talebenin faaliyetleri, temizlik, sağlık ve yemek işleri, devlet tebaası çocuklara verdikleri Türkçe dersler daimi surette kontrol altında bulundurulmalıdır. Maarif Nezaretince bu teftişler, teferruatlı araştırmalara dayalı ve bir plan içerisinde aniden yapılmalıdır.

Ahmet Muhtar Paşa'nın Layihasında İttifak ve İtilaf Devletleri, politikaları, güçleri ve Osmanlı İmparatorluğuna Bakış açıları yönünden değerlendirilmektedir. Ayrıca devletin bu blokların birinin yanında yer alıp alamayacağı konusundaki görüşler dile getirilmektedir.⁶⁵

Yine Layihalarla ilgili olarak Osmanlı devletinin Uzak Eyaleti Irak'a dair Bir ıslahat programı önerisi başlığını taşıyan Müşir Nusret Paşanın Irak'a dair Layihası 26 Nisan 1893 (1309)'da padişaha takdim edilmiştir. Bu layiha da yayınlanmak

⁶³ B. O. A, YEE, K: 18, Ev: 553/616, Z: 93, K: 38, E: 553/587, Z: 93, K: 38.

⁶⁴ B. O. A, YEE, K: 31, Ev: 323, Z: 108, K: 80.

⁶⁵ Mehmet Ak *Ahmet Muhtar Paşa'nın Layihası adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi. Ankara. 1984

üzere olan bir çalışmadır.⁶⁶

İngilizlerin ve Fransızların Irak üzerinde iddialı bir çalışmaya girdikleri II. Abdülhamit döneminde de Osmanlı devletinin izleyeceği siyasetin belirlenmesi Avrupalı devletlerin bölge üzerindeki baskıları ve nüfuz oluşturmaya çalışmaları açısından Nusret Paşanın layihası önemlidir. Irak kıtasında birçok mülkiye ve askeriye dairesinde hürmet edecek adamların bulunmamasından dolayı buradaki askerin uygunsuz olan davranışlarda bulunmakta olduğu Musul'da bulunan askerlerin oldukça uzun bir süredir maaş alamamaları nedeniyle itaatsiz olduklarından bahsedilmektedir.

Burada gelişmemişliğin olması bunların işine gelmektedir gerekli (ıslah çalışmalarının yapılamadığı dile getirilmektedir. Bölgenin sanat siyasi şer'i fen tıbbi alanlardaki durumu adı geçen fırka tarafından incelendiği Zorba mahalli memurlar tarafından "Muzır" sedasıyla karşı çıkıldığından bahsedilmektedir.

Bunlar Saltanat'ı Osmaniye'den korku duyarak gizlenmektedirler. Bu kez Derviş kıyafeti içinde zulme ve fesada başlamışlardır. İngilizler tarafından Bağdat ve Irak'ın en mutena semtlerine gruplar halinde gönderildiği ifade edilmektedir. Bu dönemde İngiliz memurları Musul vilayetiyle Van Erzurum taraflarını dolaşmakta ve buralardan bilgi toplamaktadır. Fesat fikirler yayarak bu durumun hakkında da Hindistan valisine bilgi vermektedirler. İskan ve Tarım konusu ayrıntılı bir şekilde layiha da ele alınmıştır. Aşiretlerin, kabilelerin şeyhlerin önemi çok büyüktür tekkelere devam eden müritlerin sıkı takip edilmesi gerektiği gibi konular Nusret Paşa'nın layihasında konusu geçen ifadelerdir.

⁶⁶ Selda Kılıç. "Müşir Nusret Paşanın Irak'a dair Layihası" XIV Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 9-13 Eylül, Ankara 2002, ss. 103-104

II. BÖLÜM

LAYİHALARIN İÇERİK AÇISINDAN TASNİFİ

2.1 Ülke Yönetimi İle İlgili Layihalar

27. 12. 1878 Yunanistan'ın içinde bulunduğu durumun ele alındığı, yönetimle ilgili bilgilerin ele alındığı layiha.⁶⁷

02. 09. 1880 İstanbul ve taşrada ticari davalarla ilgili olarak yapılması gereken işlemler hakkında çalışmalar ele alınmıştır. Bununla ilgili bürokratik evrakların tamamlanması bildirilmiştir. Bu işlemleri yerine getirecek memurların görevlendirilmesi ve vazifelerini açıklayıcı bir layihadır.⁶⁸

22. 09. 1880 İstanbul'un Galata semtinde yapılması planlanan rıhtımlar ve çevre düzenlemesi ele alınmıştır. Bununla ilgili olarak imtiyaz sahibi Mösyö Michael bir layihasını sunmuştur. Konu ile ilgili padişahın huzurunda açıklamalarda bulunmak üzere kabul edilmiştir.⁶⁹

07. 02. 1881 Girit Valisi Fotyadi Paşa'nın vezaret menşurunu tevdie memur Mehmet Bey'in getirdiği layihaya göre Girit vilayetinde iş başına getirilmiş olan memurların birçoğunun ihtilallere ve isyanlara katılmış eşkıyalar olduğu belirtilmiştir. Olumsuz birçok olaya karıştıkları tespit edildiği ifade edilmektedir. Meclis-i Umumi de Türkçe ve Rumca zabıtların tutulması gerekirken başka yapılan işlerin de buna benzer tutumları olduğu bildirilmektedir. Fotyadi Paşa'nın hissedilmiş olan arzusu üzerine bir sefarete nakledilmesinin uygun olacağına dair sunulan layihadır.⁷⁰

⁶⁷ Y. E. E. Dosya no:159 sıra no:30

⁶⁸ Y. E. E. Dosya no:162 sıra no:4

⁶⁹ Y. E. E. Dosya no:162 sıra no:18

⁷⁰ Y. E. E. Dosya no:163 sıra no:56

15. 031881 Seyyid Fazıl Efendi'nin dilekleri hakkında vereceği layihanın takdim kılınacağına, Somali arazisi işinin Hayrettin paşanın bulunacağı Meclis-i Vükelada müzakere edileceğine dair bir layihadır. ⁷¹

11. 08. 1881 Girit Vilayeti mektupçuluğuna izzet efendinin tayini ve mezkur vilayetin emvali eytam ve etfaline dair nizamname layihaları ve sonuçlarına dair. ⁷²

02. 03. 1882 Abidin Paşanın Kuzey Irak'ta bulunduğu sırada, vaki işarı üzerine nefyetilen aşiret reisleri hakkındaki Şuray-ı Devlet Mazbatası ile bu ile memur edilen Mamurat'ül Aziz sabık valisi Aziz Paşanın layihasının takdimine dair. ⁷³

28. 10. 1882 Duhan inhisarının imtiyazıyla sureti idaresi hakkında Leonidas Baltacı tarafından verilen matbu layiha. ⁷⁴

04. 07. 1885 Bazı Ermenilerin fesat komitesi kuracaklarına dair Petesburg sefaretinden gönderilen layiha hakkında Londra Sefaretinin Hariciye Nezaretine gönderdiği layihaya dair ⁷⁵

27. 03. 1886 Çatalçam Köyündeki hastalık hakkında doktor Doka ve doktor Luciano'nun verdiği raporlara dair. ⁷⁶

16. 05. 1886 Amsterdam'da açılan ziraat sergisi hakkında Londra Sefaretinin Hariciye Nezaretine gönderdiği layihaya dair. ⁷⁷

01. 06. 1886 Hasan Fehmi Paşa tarafından Lord Granville'e verilen layihaya dair. ⁷⁸

11. 01. 1887 Emilyo Lopi adlı şahsın Trablusgarp ismi ile neşrettiği risale. ⁷⁹

⁷¹ Y. E. E. Dosya no:163 sıra no:111

⁷² Y. E. E. Dosya no:165 sıra no:8

⁷³ Y. E. E. Dosya no:166 sıra no:84

⁷⁴ Y. E. E. Dosya no:162 sıra no:74

⁷⁵ Y. E. E. Dosya no:178 sıra no:6

⁷⁶ Y. E. E. Dosya no:180 sıra no:95

⁷⁷ Y. E. E. Dosya no:181 sıra no:2

⁷⁸ Y. E. E. Dosya no:181 sıra no:28

⁷⁹ Y. E. E. Dosya no:184 sıra no:47

18. 12. 1887 Salisbury kabinesinin teşkilinden sonra Reis-i Vükela ve hariciye nazırının mısır meselesi hakkında Osmanlı hükümetine müshabete girişmekten ictinab ettiklerine ve muhtar paşanın layihasının kabine tarafından reddedileceği hakkında.⁸⁰

08. 08. 1888 Kırk yıldır Medine şehrinde oturan aslen Yemen vilayetinden olan Seyyid Safi Efendinin Araplar arasında ilka-i fesada kadar varan hareketlerinden dolayı memleketine iadesi lüzumuna dair layihanın takdimi hakkında⁸¹

12. 11. 1888 Prens Coburg 'un Bulgar Prenslığıne tayin ve seçilmesine Rusya'nın karşı çıkması devletler arasında husule gelen ihtilaf ve Avrupa'nın umumi politik durumu karşısında Osmanlı devletinin takip edeceği siyaset hakkında hazırlanan üç layihanın takdimine dair.⁸²

26. 04. 1889 Polis ıslahatına dair Mösyö Bonn'un tanzim etmiş olduğu layihanın Meclis-i Mahsus-ı Vükelada ve seraskerlikçe tetkik edilerek mazbatasının takdim kılındığına dair.⁸³

14. 06. 1889 Süveyş kanalı hakkında layiha Bab-ı Âlice yapılan değişiklik Fransa sefaretine tebliğ edildiği gibi birer suretlerinin Paris ve Londra sefaretlerine gönderildiğine ve meselenin Fransa ve İngiltere arasında müzakere edilmekte olup henüz neticelenmediğine dair.⁸⁴

⁸⁰ Y. E. E. Dosya no:194 sıra no:99

⁸¹ Y. E. E. Dosya no:202 sıra no:33

⁸² Y. E. E. Dosya no:205 sıra no:24

⁸³ Y. E. E. Dosya no:209 sıra no:57

⁸⁴ Y. E. E. Dosya no:211 sıra no:43

29. 06. 1890 Almanya'nın müstemleke politikasına müteallik kanun layihasının kabul edildiğine ve yüzbaşı Waisma'nın Zengibar komiserliğine tayin edildiğine dair.⁸⁵

18. 11. 1890 Girit adasının ahvaline dair heyet-i teftişîye tarafından mabeyne takdim kılınıp Bab-ı Âliye havale edilen layiha üzerine mutaalatı havi.⁸⁶

04. 11. 1891 Mısırın tahliyesi hakkında yapılan mukavelename layihası ile bu bab da hariciye nezaretinden Londra sefaretine yazılan tahrirat suretlerinin takdimine dair.⁸⁷

29. 11. 1891 Polislere ait kaleme alınan layiha hakkında tetkikatta bulunmak üzere ferik Ahmet Ratip Paşa'nın riyasetinde teşekkül eden komisyonun muamelat ve tetkikatını havi.⁸⁸

02. 04. 1893 İrade mucibince Mısır meselesi hakkında hariciye müsteşarı Artin Paşa tarafından tanzim olunan layihanın takdimi.⁸⁹

19. 06. 1893 Mısır meselesi hakkında mukavelenamenin Fransızca tashih edilmiş nüshasının ve layihaların olunduğuna dair.⁹⁰

12. 08. 1894 Semadirek adası zelzelesinden muzdarip olanlara padişah tarafından hediye edilen kereste vesaire yi götürüp teslim etmeye memur Reşat Bey vazifesini ikmal ile dönmüş meşhuda tını mübeyyin layihanın takdim edilmiş olduğuna dair.⁹¹

17. 10. 1894 Paris'e ulaşması geciken Tunbeki şirketi direktörü Mösyö Zogap'ın bu gecikmeden dolayı borçlanma ile ilgili anlaşma layihasını atmış olduğu imzadan

⁸⁵ Y. E. E. Dosya no:222 sıra no:69

⁸⁶ Y. E. E. Dosya no:227 sıra no:58

⁸⁷ Y. E. E. Dosya no:236 sıra no:10

⁸⁸ Y. E. E. Dosya no:236 sıra no:105

⁸⁹ Y. E. E. Dosya no:253 sıra no:16

⁹⁰ Y. E. E. Dosya no:255 sıra no:52

⁹¹ Y. E. E. Dosya no:270 sıra no:74

dolayı yönetimin bu konuda sessiz kalabileceğini bildirdiğine dair. (Beş kıta resim ve plan layihası merbuttur. ⁹²

28. 11. 1894 Darülaceze inşaatı milli sergisinin taksimat ve teferruatıyla Kasımpaşa deresinin resim ve planlarının takdimine dair. ⁹³

22. 12. 1894 Viyana kimyevi laboratuvarı müdürü tarafından İstanbul ve Edirne suları hakkında tanzim edilen layihaların irade mucibince tıp mektebiyle bankofski paşaya gönderildiğine dair. ⁹⁴

11. 01. 1895 Mahmut hacı Zeynel ile bazı kabilelerin rahat durmayıp mesele çıkarmak istediklerinden tahkikat yapmak üzere mahalline gönderilip avdet eden şuray-ı devlet bidayet müdde-i umumisi cemal bey ile mirliya Ahmet rüşti paşa tarafından verilen layihaya dair. ⁹⁵

1908 Kethüda zade Rauf bazı ıslahat layihası Bağdat. ⁹⁶

1908 Mithat Paşanın Suriye layihası. Tosun Hüseyin. ⁹⁷

1909 Layiha-i ıslahat-ı umumiye. Ahmet Hamdi. ⁹⁸

⁹² Y. E. E. Dosya no:273 sıra no:91

⁹³ Y. E. E. Dosya no:275 sıra no:120

⁹⁴ Y. E. E. Dosya no:277 sıra no:66

⁹⁵ Y. E. E. Dosya no:278 sıra no:64

⁹⁶ Y. E. E. Dosya no:AI sıra no:1711

⁹⁷ Y. E. E. Dosya no:AIİ sıra no:1469

⁹⁸ Y. E. E. Dosya no:A sıra no:1711

2. 2 Maliye ile ilgili Layihalar

1877 Deyun-ı Muhasebat Kanunu Layihası⁹⁹

21. 12. 1880 Devletin genel menfaatini yarine getirebilmek için istimlak olunacak emlak hakkında kanun layihasının matbu bir nüshası takdim kılınmıştır.¹⁰⁰

23. 01. 1881 Memlekette lotarya usulünün getirilmesi hakkında Mösyö Bordiyana ile Mösyö Karaminin konu ile ilgili tekliflerini içeren bir layiha ve şartları takdim kılınmıştır.¹⁰¹

05. 07. 1881 Girit vilayeti umumi meclisi tarafından yazılan bazı layihalar 1296 senesinin bütçesinin incelenmesine dair layihalar.¹⁰²

20. 08. 1881 Girit vilayeti tertibat nizamnamesi Müslüman ahalinin mal ve evkafına dair. Şuray-ı devlet mazbatası ile Girit valisi Fotyadi Paşa'nın memuriyetine avdeti ile ilgili layiha kararına dair.¹⁰³

30. 03. 1883 İstanbul'dan Bağdat'a kadar demiryolu inşası için istenilen imtiyaz layihaya dair.¹⁰⁴

30. 03. 1883 Rumeli demiryolu hatlarının her kilometresi için hükümete verilmesi şart koşulan paranın tahsili konusunda sorumlu olan sermaye sahiplerinin adına Baron de Landsie tarafından verilen layiha.¹⁰⁵

30. 03. 1883 Mösyö Robert Brok'un dış borçlara ait müzakereler ve alınan kararlara istinaden yayınlamış olduğu İngilizce layiha hakkında.¹⁰⁶

⁹⁹ Y. E. E. Dosya no:B sıra no :717

¹⁰⁰ Y. E. E. Dosya no:162 sıra no:141

¹⁰¹ Y. E. E. Dosya no:163 sıra no:36

¹⁰² Y. E. E. Dosya no:164 sıra no:116

¹⁰³ Y. E. E. Dosya no:165 sıra no:47

¹⁰⁴ Y. E. E. Dosya no:169 sıra no:88

¹⁰⁵ Y. E. E. Dosya no:169 sıra no:89

04. 07. 1885 İngiltere'nin Mısır'ın mali işleri ile alakalı bir konferans yapılması teklifi ve konu ile ilgili olarak hazırlanan layihanın takdimi hakkında. ¹⁰⁷

17. 11. 1887 Anadolu demiryolu inşası imtiyazının bazı şartlarla Mösyö Presel'e ihale edilmesi için vekili tarafından verilen layiha hakkında. ¹⁰⁸

23. 04. 1888 Batum limanında yapılan çalışmaların iki yıl içinde tamamlanacağı ayrıca Kafkas demiryolu kumpanyası ile ilgili layihanın kabul olunduğu hakkında. ¹⁰⁹

04. 05. 1888 Mösyö Zankof'un Bab-ı Âli'ye takdim ettiği layihadaki şartların çok ağır olduğuna dair Mösyö Giers'in Petersburgdaki bir elçiyle olan mülakatına dair. ¹¹⁰

29. 01. 1889 Rumeli demiryolu meselesinden dolayı hükümet-i seniyye ile Hirsch arasında anlaşmazlık mevzuu olan işlerin şimdiye kadar nerelere gelip ve ne netice hasıl ettiğine dair kumpanya memurlarının mühür ve imzalarıyla verilmiş layihanın takdim kılındığına dair. ¹¹¹

16. 03. 1889 Girit vilayeti maliyesine ait muvazene kararı ile yedi layihadan icap edenlerinin tadilatı hakkında irade-i seniyye buyurulan altı kıtasının Meclis-i Mahsus-u Vükelaca tadilatının icrası hakkında. ¹¹²

10. 08. 1891 Ait olduğu komisyonca tanzim olup meclis-i vükelaca tetkiki icap eden bütçe layihası üzerine bir karar ittihaz edilmesinin sebebi hakkında. ¹¹³

12. 01. 1892 Almanya ile akdedilen ticaret muahedesine göre gümrüklerin tadilat-ı dahiliyesi için yapılan nizamname layihasının mevkiî tatbiki konulması hakkında. ¹¹⁴

¹⁰⁶ Y. E. E. Dosya no:169 sıra no:90

¹⁰⁷ Y. E. E. Dosya no:178 sıra no:7

¹⁰⁸ Y. E. E. Dosya no:194 sıra no:67

¹⁰⁹ Y. E. E. Dosya no:198 sıra no:60

¹¹⁰ Y. E. E. Dosya no:199 sıra no:15

¹¹¹ Y. E. E. Dosya no:207 sıra no:71

¹¹² Y. E. E. Dosya no:208 sıra no:54

¹¹³ Y. E. E. Dosya no:234 sıra no:111

22. 08. 1895 Nizami mahkemelerle mukavelat muharrirlikleri vesair daireler tarafından tahsil olunan harçlardan alınacak munzam resim hakkında Duyun-ı Umumiye İdaresince kaleme alınan layihaya dair.¹¹⁵

16. 12. 1896 Aşarın ve borca mukabil mahkemeler marifetiyle satılan eşyanın müzayedesini hakkındaki nizamnameden başka devlet dairelerince satılan eşyanın müzayede ve münakaşası için kaleme alınan layihaya dair.¹¹⁶

¹¹⁴ Y. E. E. Dosya no:249 sıra no:8

¹¹⁵ Y. E. E. Dosya no:291 sıra no:46

¹¹⁶ Y. E. E. Dosya no:306 sıra no:83

2.3 Eğitim Öğretim ve Askerlik ile İlgili layihalar

04. 07. 1890 Ekalliyet ve ecnebi hususi mekteplerin ıslahı için teşkil edilen hususi komisyonda kaleme alınan mazbata ile layihanın takdimine dair. ¹¹⁷

14. 04. 1892 Mösyö Koch'un tedavi usulünü öğrenmek üzere Berlin'e gönderilen Osmanlı doktorlarının verdikleri raporun takdimine dair. ¹¹⁸

03. 01. 1895 Devlet-i Aliyye'de bulunan Amerika mekteplerinin mevcut nizamlara göre idareleri için Bab-ı Âli hukuk müşavirleri tarafından kaleme alınan layihanın bu husus da Amerika sefaretinden verilen layihaya mukabil olduğu ve tafsilatı hakkında. ¹¹⁹

06. 03. 1887 Derviş Paşa'nın Bulgaristan ile Sırbistan arasındaki anlaşmazlıklardan ortaya çıkan bazı askeri hususlar ile ilgili olarak mabeyne gönderdiği layihanın seraskerliğe takdimi hakkında. ¹²⁰

30. 05. 1894 Reis Hafon emirinin veziri namıyla Hudeybiye'ye gelen Mehmet sofi tarafından verilen emirin kabilesiyle birlikte dehalet edeceğine ve askerlik mükellefiyetini kabul edeceklerine dair mahrem layihanın takdimi hakkında. ¹²¹

07. 12. 1895 Bulgaristan'da yapılmakta olduğu söylenen askeri hazırlıkların ve umumi ahval hakkında komiserlik refakatinde bulunan Erkan-ı Harp kolağası Hilmi Efendinin gönderdiği layihanın takdimine dair. ¹²²

¹¹⁷ Y. E. E. Dosya no:223 sıra no:8

¹¹⁸ Y. E. E. Dosya no:241 sıra no:46

¹¹⁹ Y. E. E. Dosya no:278 sıra no:29

¹²⁰ Y. E. E. Dosya no:186 sıra no:22

¹²¹ Y. E. E. Dosya no:267 sıra no:142

¹²² Y. E. E. Dosya no:299 sıra no:79

III. BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİT'E SUNULAN LAYİHALARDAN ÖRNEKLER

3. 1 Bağdat ve Basra Vilayetleri

II. Abdülhamit döneminde layiha sunanlara konuları itibariyle yukarıda kısmen değinmeye çalıştık. Bu çalışmamızda ise ele aldığımız layihaların konularından bahsedeceğiz. İlk olarak Müşir Şakir Paşa'nın Layihası'nda genel olarak şu konular dile getirilmektedir.

Bağdat ve Basra vilayetleri, Fırat ve Dicle nehirleriyle onların çizmiş olduğu sınırlar üzerindedir. Adı geçen bu vilayetlerin halkı üç kısımdan ibarettir. Birincisi şehir ve kasabada bulunanlar ikincisi hasırdan yapılmış evlerde oturanlar ve ziraatla uğraşanlar üçüncü kısım ise siyah çadır altında olanlardır. Siyah çadır altında yaşayanlarda kendi içinde iki kısımdan oluşmaktadır. Bunların birinci kısmı siyah çadır altında yaşıyorlarsa da daima bulundukları yerlerde ziraatla meşguldürler. Diğer kısım ise develeri olan ve ticaret yaparak kazanç sahibi olanlardır. Tâbi oldukları sancak da daima seyahat halindedirler. Bütün halkın nehirler nedeniyle bir yerden diğerine gitmeleri sınırlıdır. Birinci kısım siyah çadır altında yaşayanların sayısı yaklaşık otuz bin hane kadardır. Bu yerde beş binden fazla kahvehane, dükkan, mağaza mevcuttur. Alış veriş ve ticaretle uğraşırlar. Ziraat işleri ile ilgilidirler.

Bu vilayetlerin arası çok verimlidir. Nehirlerin doğal sınır olması nedeniyle bu bölgenin gelirlerinin devlete az da olsa bir katkısı olacağından şüphe yoktur. Şimdi ise bu arazi susuz harap ve ahalinin ziraat-i perişan olduğu görülmektedir. Ekseriyetle ziraattan mahrum olan yerler vardır. Bu iki hal nedeniyle ahali perişan olmaktadır. Böyle verimli bir arazinin gelişmesi için çalışılmadığı gibi devlet gelir

elde edememektedir. Basra ve Bağdat'ta yerleşik olarak yaşayanların otuz, kırk bin, olduğu tahmin edilmektedir. Hasır altında yaşayanlar ise ziraatla meşguldür. Bunlardan azami yerleşik hayata geçenlerle, siyah çadır altında yaşayanların ziraatla meşgul kısmı otuz kırk bin'dir. Ticaretle ilgili olanların sayısı ise yaklaşık olarak otuz beş bin gibidir. Toplamı yüz altmış beş bin hane kadardır.

Bu vilayetlerin şehir ve kasabalarından, köylerinden vergi alınamaz ise kira uygulaması vardır. Hane ve nüfusları belirlenmiştir. Hasır ve çadır altında olanların tahrir incelemesi olmadığından bunlar sadece bulundukları yerlerde buğday ve ziraatla meşguldürler. Birkaç yüz haneden oluşan bu aşiretler küçük bir sebeple, şeyhin teşvikiyle diğer bir guruba saldırmaya hazırdır. Bu çaresizlere sorulduğunda yalnız şeyhe tabi olduklarını söylerler. Ürünlerinin yarısından fazlasını adı geçen şeyh alır. Onlar fakir halde geçinmekte olduklarını söylerler. Hasıllattan Hassa-i Miriyyeyi yerine getirmeyerek, kendilerine harcamak kastıyla ara sıra birkaç şeyh ittifak edip isyan etmektedirler. O zaman asker ile devlet müdahalede bulunarak ancak alacağını alabilmektedir.

Bu şekilde ziraat, şeyhlerin arzusu yönünde yapılmaktadır. Islahat asla yapılmadığı için bu halden istifade edilememektedir. Ayrılık, ayrımcılık ve sonunda cinayetler ortaya çıkmaktadır.

Bağdat ve Basra vilayetlerinin geniş arazilerinde haksız kazanç elde eden şeyhler olmuştur. Şeyhlerden sonra ise onların bu üstünlüğü karşısında hükümet tarafından şeyhlerin nüfuzu altında bulunmamaları yönünde bir çalışma yapılmadığı için çaresiz Serdarlarda onlara tabi olmuşlardır. Böylece askeri yönden kontrolde de sıkıntılar yaşanmaya başlamıştır.

Bu şeyhler ziraat gelirlerini ellerinde bulunduruyorlar. Zamanla bu gelirlerinden

mahrum olacaklarını bildiklerinden isyan ediyorlar. Arazinin buradaki yaşıyanlara paylaştırılması halinde Irak hattı az zamanda hem gelişecek ve hem de sık sık isyanlar nedeniyle devletin yapmış olduğu askeri harcamaların önü alınmış olacaktır. Bağdat ve Basra'da bu amaçla Dört bin tabur asker bulundurmaktadır. Bu da çok masraf teşkil etmektedir.

Bu şeyhlerin yaptığı işlerde ikinci derecede bulunan Serdarlar Aşiretle yakın ilişkilerde bulunduklarından onların kötü işleri, uygulamaları hala devam etmektedir. Bu masrafların kaldırılması ile her alanda ıslahat çalışmaları gerçekleştirilebilecektir. Fakat öncelikle vilayet merkezlerine yakın aşiretler ve şeyhlerini ortadan kaldırmak gereklidir. Ayrıca her bir aşiretin Serdar namıyla beşer altışar ileri geleni olduğundan her yüz haneye bunlardan birisi muhtar tayin edilmelidir. Kazalarda da buna benzer uygulamalar yapılmalıdır. Böylece birbirleri arasındaki kötü uygulama kesilmelidir. Her türlü ıslahat tedbirlerini gerçekleştirmek için bunlardan asker alıp ve köyler oluşturulmuştur. Bütün bu çareler düşünülmüş iken Kerbela mutasarrıflığının tespitiyle tekrar bu şeyhlerin yönetimine itibar gösterildiği görülmüştür. Gelirleri daha da artmış ve fesatlıkları devam etmiştir.

Yemen kıtası da tıpkı Irak kıtasında olduğu gibi aynı sorunların içinde bulunmaktadır. Bu sorunların üstesinden gelebilmek için İçlerinden muhtar tayini, aza tayini ve meclislerin oluşturulması halinde bedevilikten medeniyete çok büyük bir ilerleme kaydedileceği düşünülmektedir. Bağ bostan çoğalacak Sanayi vs. gelişecek devletin gelirleri de burada artacaktır. Yüz Otuz, Yüz Kırk Bin haneye ulaşan bu aşiretlerden asker alındığı zaman altıncı Ordu'yu Hümayûn'un asker kuvveti artacağı muhakkaktır.

Çadırdaki yaşayan aşiret halkı silah kullanmayı iyi bildiklerinden Irak sınırından ve Musul vilayetinden yirmi alay süvari birliği oluşturulması mümkündür. Irak bölgesinde bulunanların bir kısmını oluşturan hasır altında yaşayanlar ise kendilerinden asker alındığını ve bir köy halkının eğitime tabi tutulduğunu gördükleri zaman isyancılara bağlı kalmayacakları ortadadır. Yemen’de ise asker kendilerinden alındığı halde değişik nedenlerle bundan istifade ettikleri halde olumsuz tutumlarından vazgeçmemektedirler. Hasır ve Çadır altında yaşayanlar Fırat ve Dicle nehirlerinden asla ayrılamazlar. Hayat damarları bu nehirlerdir. Bunlardan ayrılamayacakları ortadadır. Şimerliler Fırat ve Dicle kıyılarında bulunanları vergi adı altında soymaktadırlar.

Vaktiyle Harap bir yer olan Fırat, Dicle Habur nehirlerinin bulunduğu bu yerdeki canlılık sonucunda Fırat’ın Kuzeydoğu tarafı oldukça gelişmiştir. Bu özelliğini yakın zamana kadar da korumuştur. Şimir aşiretinin isyan ve tecavüzleri sonunda harap olan Fırat’ın susuz olan Habur tarafı Gazzelilerindir. Onlarda bazı yerlerde ara sıra kendi namlarına nakit ve zahire vergileri yanında kazanç ve deve vergisini dahi alıyorlar. Gazze aşayirinin bölgesinin Şimir aşiretinin isyan meydanı olması, Cezire denilen yere göre yani açıkça ifade etmek gerekirse Mezopotamya ya göre Şimir aşiretinin buraya gelmesinden önce, eski gelişmişliğinden geriye kalan durumu dahi, bugün kalmamıştır. Kasaba ve köylerdeki birçok fesatlıkları vardır. Burada yaşayanlardan vergi almaktadırlar. Birinin himayesi koruması altında bulunmayanları her gece soydukları gerçektir. Şimir aşireti bu kadar kötülükleri yaptıkları gibi bir yerde ve bir aşiret oldukları halde, vilayet ahalisinden başka başka vergi almak amacıyla her fırkanın bir şeyhe tabi olması şartı arandığından, Şeyhlerin her birisi vilayet ahalisinden alınacak vergiyi kendi şahsi menfaatlerine verdirmek

için kendilerine bağlamak arzusundadırlar.

Fırat nehrinin Ruz sancağı kısmının iki tarafı dağ olduğu için ziraata uygun bir bölge değildir. Cezire ise ticari gayet verimli ve ziraata uygun bir yerdir. Cezire, Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki Zor ve Musul sancağı ortasındadır. Bölgedeki Şimerlülerin devlete karşı olan hareketleri nedeniyle buradan men edilmesi ve gereken tedbirlerin alınması lazımdır. Fırat ve Dicle nehirlerinin ortasındaki Habur nehrinin her iki tarafında Şimerlülerin isyanları ve en Şiddetli hareketlerinin bulunduğu yere birinci sınıf bir kaymakamlık oluşturulmalıdır. Hükümet konağı ile, bir tabur askeri barındıracak kışla yapılmalıdır. Böylece bu aşiret ve kaza Musul vilayetine bağlanarak Bağdat ve Diyarbakır vilayetlerine bağlanması mümkün olabilirdi. Tamamen bu tecavüzlerine bir son verdirmek sağlanabilirdi. Ziraatı ve medeni hayatı seçmeleri sağlanabilir. Hayat kaynakları olan nehirlerin korunmasıyla ve bir de yöneticinin görevlendirilmesi halinde her bir emre uymak zorunda olacakları muhakkaktır. Musul vilayetinde yaklaşık Dört yüz atlı ordunun bulundurulması ile nehrin her iki yakasına yerleştirilmeleriyle buraların kalkınması bağ bahçe halini alması sağlanacaktır. Böylece burada devletin gelirlerinin artacağı kesindir.

Bu bölge altı yüz haneden ibaret bir kaza olması nedeniyle Şimdi ki Kerkük Müdürlüğünün kaldırılarak bir kaza daha oluşturulması icap eder. Bu teşkilat için masrafa da gerek yoktur. Halep'te gereğinden fazla olarak yerleştirilmiş olan aşiretin naklettirilmesiyle sağlanabilir. Şimerlüler daima habur nehrinin iki tarafındaki arazide bulunacaklarından, onlara karşı iki taraftaki kuvvetin birleştirmesi ile Şimir aşiretinin kontrol altında tutulması sağlanır. Böylece Őimerlilerin Fırat'ın Zor Sancağında bulunan aşiretlerden aldıkları akçenin, mallarından aldıkları verginin ve

mallarının yağma olmasının önüne geç ilebilecektir. Göçmenlerden yirmi otuz bin hanenin yerleştirilmesiyle Dicle kenarı ve Musul tarafı bunların baskısından kurtulanların, buraya yapacakları katkıyla bölgenin gelişmesine yararları olacakları kesindir.

Şimerlülerin bir kısmının Musul'un Nusrat Vilayetine bağlı olduğundan onların bu bölgeyi isyana teşvik ettireceklerinden hareketle ileride buradan da vergi alınmayacağından dolayı bu bölgeyi terk etmeleri şartı ile bundan yararlanılacağı ifade edilmektedir. Diyarbakır'da bulunan Şimerlülerin dağlara gitmeyecekleri ve orada kalacakları bildiriliyor, fakat reislerin vergisini alarak başkalarına vermelerine engel olmak için Diyarbakır vilayetine bağlı olmak zorundadırlar. Fırat bölgesindeki Fırat ve Şimerlü aşiretleri arasında mücadeleler olmaktadır. Bunlar kendi yakınlarında bulunan halka zarar verdiklerinde onların bir yere müracaat etmeleri imkanı kendilerine sağlanmalıdır. Askeri kuvvetlerin Zor Sancağına gönderilmesi ile orada bulunan askerle birlikte Fırat'ın sağ tarafında bulunan Gazze aşiretinin ıslahı sağlandığı gibi vergi kazancı da böylece sağlanabilir.

Zor kıtasıyla Habur nehri üzerinde olan bölge Musul ile birleştirildiği zaman Dicle Fırat üzerinde bulunan kuvvetler tek elden yönetilme imkanı bulacaktır. Buradaki aşiretler de kontrol altına alınabilecektir. Şimerlülerde ister istemez tek bir iktidar gördüklerinde ona tabi olmak zorunda kalacaklar, itaat altına gireceklerdir. İsyanlarından vazgeçip vergi verir hale geleceklerdir. Şimerlüler itaatsizlikleri ile beraber halktan vergi almaya alışmış oldukları için vergi vermek onlara ağır gelecektir. Vergilerin kendilerinden tahsil etmekte, askeri kuvvet ile üzerlerine giderek onların devlete itaat mecburiyetleri olduğu hatırlatılmalıdır.

Musul ve Süleymaniye tarafındaki aşiretin istilasını nedeniyle Haf aşiretinin zarar

gördüğü mallarının telef edildiğinden bahsedilmektedir. Az zamanda harap olduğu anlatılmaktadır. Kalender Kazası Kaymakamlığı bu aşiretin yerleşmesi için verilmiştir. Cafa aşiretinin isyan edeceği düşüncesiyle hareket edilirken bunların göç etmesine neden olmuştur. Bu nedenle oraları büsbütün harap olmuştur.

Kelabin kazasına birinci derecede Kaymakam Naibi ve Kızılca tarafına üçüncü derecede bir kaymakam bulundurulmasıyla yeteri kadar görevli gönderilmesi düşünülmüştür. Kaymakamlığa bağlılığın sağlanmasıyla yavaş yavaş firar edenlerin döneceği muhakkaktır. Şair aşiretler isyana kalkışıyorlar ise de peyderpey bu davranışlarından vazgeçeceklerdir. Karasi ahalisi ve çevresindekiler itaat altında oldukları halde ara sıra isyan ettiklerinden İran'ın içine kadar bu hareketlerinin çoğalmasının nedeni ise çok zamandan beri ıslah ve terbiyelerine önem verilmediği neden olarak gösterilmektedir.

Şeyh ve tarikat yandaşı olanların yönetimde birtakım ayrıcalıkları ele aldıkları, kaymakamlık ve müdürlüklerde istihdam ettikleri akrabalarının meclislerde görev almalarını sağladıkları anlaşılmıştır. Bundan yavaş yavaş vazgeçildiği zaman akrabalarının diğer hükümet ve meclislerde bulunmalarıyla giriştikleri zararlardan ayrıcalıklardan düşünecekleri muhakkaktır. İki fırka zenci ve Taliban'ın arasındaki bu rekabetin önünün alınması sağlanacaktır.

Irak hattında araziye terk edenlerin Fırat nehrinin kenarlarında harap olmuş binaları göze çarpıyor. Babil devletinin sarayı Bağdat'tan beş saat mesafede hala mevcuttur. Asur devletinin şehri olan Ninuy, Musul kazasının karşı yakasındadır. Abbasi devletinin hilaf merkezi Bağdat'tır. Bu dört devletin esas serveti Dicle ve Fırat nehirleridir. Mısır eyaletinde bile bu bölge arazisi gelir nispetinde üçte bir nispetindedir. Nil ise adı geçen nehirlerin birisi miktarındadır. Irak'ın nüfusunun

artmamasının birtakım nedenleri vardır. Birincisi Bedevi olarak yaşamaları, Hasır ve Çadır altında Şeyh'e bağlı kışın soğuğa yazın sıcağa karşı yalın ayakla ve kirli gömlekle yaşam mücadelesi veriyorlar. Irak'ın gelişmesi için yapılacak birçok şey olduğu ama bunlara bir noktadan başlanması gerektiği anlatılmaktadır.

Yukarıda anlatılanların devlete çok faydaları olacağı belirtilerek, bütün bu anlatılanlar doğrultusunda yapılacak olan çalışmalar sayesinde Şimerlüler veya Cafa aşiretlerinin medeni bir hayata kavuşmaları sağlanabilecektir. Fırat ve Dicle nehirlerini terk edemeyecekleri için bu aşiretlerden temin edilecek askeri kuvvetlerle de fayda sağlanmış olacaktır.

3. 2 Irak ve Tarihi Hakkında Bir Değerlendirme

Eski Bitlis Valisi Mehmet Paşa layihasında Bağdat, Basra, Musul vilayetleri çevresinde yerleşmiş bulunan aşiretlere dair görüşlerini açıklamıştır. 1877 Ağustos ayında Baş Katip Paşa'nın 944 numaralı tezkeresinde rapor hazırlanmasının istendiğini belirterek, şu açıklamalarda bulunmuştur. Irak'ta nüfusun çoğunlukla Arapların yaşadığı bölgesinde aşiretlerin olduğunu bildirmektedir. Bunların çoğunun aşiret hükümetlerinin iktidarda olmasını ve servet elde etmelerini, verimli arazileri sayesinde elde ettiklerini görmekteyiz. Elde ettikleri gelirlerle zaman zaman gelişmişliği, ilerlemeyi biraz olsun kazandıklarını söyleyebiliriz. Babil Asur ve Abbasi Devletleri de tıpkı bu aşiretler gibi mutlak iktidar ve servet sahibi olmalarını bu bölgeye borçlu olmuşlardır. Zenginliklerini medeniyetlerine de yansıtan devletler olmuşlardır.

Günümüzde ise bu bölgenin servet kaynağını eski dönemlerdeki zenginliği ile ölçülemeyecek derecede petrol oluşturmaktadır. Bugün bu bölgenin yer altı zenginliği yanında yeryüzü zenginliğinin lafı dahi edilmemektedir. Fakat medeniyet oluşturma da servet kullanılmayınca hala gelişmişliğin yakalanamadığını baskı, zulüm ve şiddetin burada hakim olduğunu görüyoruz.

Mehmet Paşa Layihasında şöyle devam etmektedir. Fırat vadisi artık eski özelliğini kaybetmekte olduğundan hemen şiddetli önlem alınması gerekmektedir. Cizre ve Şam'ın gelişmesi durmuştur. Çünkü bu şehirlerin pazarlarında artık eskiden olduğu gibi zengin ve bol ürün çeşidine rastlanmamaktadır. Şehirler yavaş yavaş eski gelişmişliği kaybetmeye ve parlaklığını yitirmeye başlamıştır. Bütün bunlarla birlikte bir kısım halk ta buraları terk etmeye başlamıştır. Onlardan geriye kalan

kısmı ise daha iyi zengin yaşayan vahşi kabilelere eşkıyalara uymuştur. Can korkusu ile hareket ederek onların isteklerine boyun eğer olmuşlar, onlarla beraber hareket etmek zorunda kalmışlardır. .

Kanun ve adalet tanımayan bedeviler gün geç tikçe ziraatta gelirlerini arttırmak için Urfa, Diyarbakır dağları eteklerinde yaşayabilen köylerden başka her yeri harap etmişlerdir. Bu gelirlerin harap olmasından dolayı bahsedilen köylerin korunması gerekmektedir. Irak eyaletinde Osmanlı yönetiminin boşluğundan faydalanan Arap aşiretlerinin zulmünden dolayı bu köyler yaşayanlar topraklarını, vatanlarını terk etmişlerdir. Âli Paşa zamanında şimer dağından gelenlerin ulaşamayacağı Müntefiza dağına yerleşmişlerdir.

EşkİYaların haraç almaları o dereceye varmıştır ki, merkez eyalet olan Raka Şehri bundan bir asır önce hayli güzel bir memleket iken saraylarıyla Harun Reşit'e mekan olmuş bir yer iken, ahlak bir müddet sonra kaybolmuş yerleşme açısından bir köpek bile kalmamış ıssızlaşmıştır. Şeklinde ifade edilmektedir. Bu halin sonucu olarak meydan bedevilere kalmıştır. Bu enkaz şehirde bazı aşiretler Şimir aşiretiyle birleşmişlerdir. Aynı zamanda geçerliliği olmayan bir hükümet bile ortaya çıkarmışlardır. Şimir dağından geldiklerinden bütün onunla beraber birleşmiş olanların tamamı dört yüz çadırdan ibarettir. Fakat gerçekte Şimir aşiretinden şimdi sekiz on beyin kendi başlarına hareket ettiği vahşetlerinin bu bölgenin gelişmesini engellediği görülmektedir. Buranın kaybolan üretiminin yeniden elde edilebilmesi için ve gelişmişliğini yeniden sağlayabilmesi için yapılacak işlemin birincisi Şimerliler kontrol altına alınacak biraz da ziraata engel olan durum ortadan kaldırılacak ziraatı terk edenlerin yeniden yerleştirilerek ziraatla uğraşmaları sağlanacaktır. Mahalli üretim biraz yapılacak olan harcamayla yeniden kazanılabilir.

İnşaat çalışmaları ile yapılacak düzenlemeler için yardımlara ihtiyaç vardır. Fırat vadisinden bir demiryolu geçirerek Basra Körfezi ile Akdeniz'in bir ticaret yolu ile birleştirilmesi gerçekleştirilebilir veya hiç olmazsa Fırat nehrinde bir vapur şirketi kurularak Âli Paşa'nın isteği üzerine Şimir zulmüne son vermek mümkün olabilir.

Bu aşiretler çul içinde kötü bir durumda yaşayan kavimlerdir. Sonuç itibariyle hiçbir şeyleri olmamakla birlikte üzerlerine gidildiği zaman atları sayesinde orayı tereddütsüz terk etmektedirler. Diğer tarafa kaçıp gitmeleri bir kıta askeri müfreze ile engellenemeyeceği ortadadır.

Öyle ise bu Şimirlilerin halleriyle ilgili olarak birtakım önlemler alınması gerekmektedir. Şimir gibi kervanları arkasında gezen bu aşiretler Dicle, Fırat ve Habur nehirlerine her zaman ihtiyaçları vardır. Öyle ise bütün aşiretin buralara yakın olmaları gerekmektedir. Habur nehrine yakın Çayçın muhacirlerinin evleri olması nedeniyle buralara pek gelmeye cesaretleri yoktur. Musul'a, Rakaya, Fırat nehri üzerinde kerpiçten büyükçe karakol haneler yapılarak yeter derecede asker yerleştirilerek, jandarma ile beraber bir piyade taburu aşiretlerin suya ihtiyacı olduğu mevsimlerde zaman zaman askeri hareket yaparak itaat altına girmeyenleri nehirden uzak tutup yanaştırmazlar ise hükümete itaatten başka bir yol olmadığını anlarlar. Vergi aldıkları halde artık ziraatla uğraşmaya mecbur olur ve vergi vermeye başlarlar.

Musul ve Diyarbakır dolaylarında su bulunan bölgelerde yapılan çalışmalar sonunda zulüm endişesiyle dağlara çekilen ahali yavaş yavaş mahallelerine dönmeye başlamışlardır. Ziraattan mahrum olanlarda at ve kısraklarında bulunan silahlarının yerini saban ve çift aletleri alacağı muhakkaktır. Bu nedenlerle ziraata olan önem arttıkça çift hayvan temini ve aletlerin temini kanalların yapılması için bir kısım

ahalinin görevlendirilmesi gerekir.

Tıpkı Hamidiye Alayları oluşturulmuş gibi gelişme ve emniyet burada tesis edilmiş olur. Mısır gibi gelişmiş bir vilayet konumuna ulaşacağına şüphe yoktur. Paşanın belirttiği hususları tasdik ediyor. Birtakım sorunların kaynağını onaylıyorsa da, bu bölgede yaşayanların Fırat ve Musul'a yerleştirilmeleri konusunda söylediklerinin kendi fikri olduğunu anlatmaktadır.

Karakol haneler ile bir müddet bu aşiretleri bağlı tutmak mümkün ise de bunların tümünün ve Fırat hattının bile Musul'a birleşik olarak görülmesi ulaşılmak istenen amaca aykırı düşüncelerdir.

Şakir Paşa layihasının yirmi beşinci bölümünde Gazze aşiretlerinin Bağdat'tan Filistin'e kadar yayılmış olduğunu Musul merkezinden idarelerini düşünmenin mümkün olmadığını söylemektedir. Madem ki ıslahat yapılacaktır sadece Şimirlere değil bütün Arap kıtasını içine alan bir ıslahat planının hazırlanması taraftardır. Bunun içinde Merkezin Fırat'a nakli yeterli olacaktır.

Şöyle ki Kenaniye iline kadar bir Fırat Vilayeti oluşturulmasıyla yönetimine de oraların durumunu anlayan bir vali görevlendirildiğinde orduların desteğiyle burada emniyet sağlanmış olacaktır. Diğer aşiretlerde Ziraatla uğraşma konusunda Şimirlileri örnek alacaklar ve güvenliğin sağlandığı sınır boyunca bütün Arap kıtasının ıslahının başlangıcı olacaktır. Yerleştirilmeleri konusunda ise bundan iki yıl önce belediye reisi Makkasi Efendi'nin layihasında belirttiği çalışmalar yapılmalıdır. Öncelikle Mahalli şirketler kurulmalıdır. Araziyi işlemede, ziraat aletleri yapımında yararlanarak, bunlardan köyler oluşturulabilir. Buna imkan olmadığı yerde bunlara kanallar yaptırılıp, yardımları sağlanabilir.

Bundan başka çiftlik bağ bahçe oluşturulması için münasip araziler kendilerine

verilmeli ve her bir arazinin belli bir     r vergisi konulmalıdır. Ziraat olunsun, olunmasın beş sene sonunda bu bölgenin gelişmesine pek büyük yardımı olacağı açıktır.

Cafa aşireti hakkındaki ifadelerine gelince kişiler tarafından değil reisler tarafından zulme uğramaktadırlar. Bunun son bulması ancak reis taraftarlarının artmasının önüne geç ilmesi ve bunun için gerekenlerin yapılmasıyla mümkündür. Bundan da önce paşanın değindiği gibi Kelabiz Kaymakamlığı'nın başka birine verilmesiyle ve Osman Bey'in küçük bir livaya mutasarrıf olarak görevlendirilmesi konusundan ba  lanmalıdır.

Zenci ve taliban meseleleri hakkında geçmiş senelerde askeri komisyonlarca alınan kararlar son bulmuştur. Zenci ve talibani takımlarının davranışlarına karşı yöneticilerin ho  g  r  l   olması ile cesaret bulan bu gruplar hükümet i  lerine karışmaya ba  lamı  lardır. İki gurubun mensuplarının da başka meselelerle uğraşması sağlanarak hükümet i  lerine müdahale etmemeleri konusunda gereken önlemleri almak lazımdır. İşte bu bölge hakkında ıslahat yapılması ile ilgili tedbirler ve önlemler bunlardır.

3.3 Bağdat ve Demiryolu Projesi

Bağdat Demiryolu hattı ne gibi şartlar altında inşa edileceğini anlatan muhtıranın birçok açıklanması gereken konuları içerdiğinden bahsedilmiştir. Bununla ilgili olarak Almanların Bağdat Demiryolu inşasını birkaç şirketle birlikte yapmak için istekli olduklarını belirtmiştir. Almanların bu talepleri iyi incelendiği zaman ortaya çıkan durumun dolandırıcılıktan biraz farklı olduğu görülmektedir. Sözde hükümetten hiçbir şey istemiyorlar, ama Anadolu'nun aşar vergisini tek ellerine geçirmek emelindeler. Almanlar Anadolu'da inşa ettikleri demiryolu için "km" başına 13 ile 14 bin Frank teminat almaktadırlar. Bunu da hattın geçeceği yerlerdeki kaza ve nahiyelerin aşarlarının toplanmasıyla elde etmeyi düşünmüşlerdir. Almanlar aşarların artan kısmını dahi hükümetin kullanımına bırakmak istemediklerinden, bu amaçlarına ulaşmak peşindedirler.

Almanlara imtiyaz verilirse Aşar vergisinin Anadolu'nun en verimli vilayetlerinden altı sene alınamaması anlamına gelmektedir. Gelir olduğu gibi Osmanlı Bankasına gelecektir. Gerçekte Almanlar hükümetten kilometre başına seksen bin Frank'a yakın bir teminat istiyorlar. Almanların şimdiden teminat talep etmeleri lüzumsuzdur. Çünkü pey der pey bu hat yapılacağına göre aynı zamanda altı sene boyunca görevlendirme söz konusu iken Osmanlı Bankası'nın yapacağı ödemenin gerekirse hükümet tarafından ödeneceği de ifade edildiğine göre, hala konu ile ilgili teminat talebinde bulunmaları, Almanların bu ayrıcalıkları elde ettikten sonra onu bir silah olarak hükümete karşı kullanacaklarının bir göstergesidir. Hükümeti taahhüt altına sokmayan "Rahinçer" in teklifi gayet açık ve mantıklıdır.

3. 4 Ulaşım, Sermaye, Rekabet ve İttifak

Bağdat hattı çok verimli bir arazi olup bu verimliliğinin Mısır'dan daha fazla olduğu ve Amerika arazisi ile boy ölçüşebileceğinden bahsedilmektedir. Abbasi ve Romalıların tahıl ambarlığı görevini o zamanlar Bağdat ve çevresi yerine getirmiştir. Savaşların başlamasından sonra ziraat son bulmaya başlamış terkedilmiş. Bugüne kadar terkedilmiş bir konumda kalmıştır. Yedi yüz senedir boş kalan bu toprakların verimliliği daha da artmıştır.

Şimdi buraya bir demiryolu hattı yapılacak. Daha sonra burası çatışmaların yaşanmadığı bir yer haline gelecektir. Çünkü buraya böyle bir durumda asker sevkıyatı çok kolay olacaktır. Devletin hazinesine milyonlarca lira olan bu toprakların gelirleri akacaktır. İslam alemine pek uygun bir ziraat alanı olan bu bölgeye Hindistan'da yaşayan Müslümanlardan dahi gelecekler olacaktır. Böylece bu bölge kalkınacaktır. burada yapılacak demiryolu için iki rakip firma ve politikalarını iyi anlayıp maksatlarını öğrenmek gereklidir.

Bunlar, Konya hattını yapan Almanlar ile Macar “Ernest”ve“Rahinçer” kampanyasıdır. İşi yapmak istedikleri için Avusturya'da yaptıkları işlerini kefil gösteriyorlar. Almanya'nın teklifi uygun değil fakat Macarlı Ernest ve Rahinçer'in teklifi uygundur. Almanlar bu hattı yapmak için sermaye sahibi olanlara teklif götürüyorlar. Bu da onların birtakım hususi menfaatlerini yapmak için dayanak teşkil ediyor. Osmanlı'yı ezmek istiyorlar. Macarlar ise İngiliz elçisinin kefaletine dayanarak yaptıklarından dolayı sermaye sırf İngilizlerin Bulgaristan Doğu Rumeli'yi Mısır'ı İngilizler Girit'i yunanlılar işgal ettiğinde Almanlar bunlara sessiz kaldılar.

Almanya'yı kazanmakla üçlü ittifak'ın da kazanılacağı düşüncesi de yanlıştır. Çünkü Avusturya'yı tutan daha ziyade Rusya'dır demek daha hakikidir. Rusya genellikle yirmi yılda bir Osmanlı devletine tecavüz eden yine üçlü ittifak değil Çin üzerine atfettiği istila sebebiyle, İngiliz gücünün bir set olmasından dolayı onlarla uğraşmasından dolayıdır.

İtalya'yı Trablusgarb'a sokmayan Almanya Politikası değildir. Tunus'a giren Fransalı Mısır'ı işgal eden İngilizleri Afrika'da takip ettikleri politikanın sonucudur. bu nedenle Osmanlı devletinin tek destekçisi olarak Almanya kalıyor. Üçlü ittifakın kazanılması gibi bir düşünce ancak hayal olur. Almanlara gereğinden fazla önem vermek boşunadır. Çünkü Osmanlı devletinin tamamen muhafazası için kuvvetli ordulara, dehşetli donanmalara ihtiyaç vardır. Almanya bu güce sahipse de Girit meselesinde Osmanlı devletinin hatırı için bir askerini bile seferber etmiyor. Donanmasına gelince müttefikler İtalya ve Avusturya donanmaları ile birlikte dahi İngilizlerin çarığı nispetinde kalmaktadır. Almanların iyi niyetlerinin kazanılmış olmasının pek bir ehemmiyeti yoktur. Almanlar gittikçe bu iyi niyeti suiistimale başlamışlardır.

Örneğin Almanların hudut çizgisinde tabakhaneler oluşturmaları Anadolu kazancını yavaş yavaş ele geçirmekten başka bir amacı yoktur. Bir örnek daha verelim. Birkaç sene önce Alman tebaasından birinin tenvirat imtiyazına sahip olması konusunda nafia nezaretine başvurması gerekirken, hükmün dışına çıkmış oldukları ve bunun sonucunda taahhütlerinde de çok kusurları olduğu halde bundan vazgeçirilememişlerdir. Almanların Osmanlı ile olan iyi ilişkilerini ittifak

devletlerinin menfaatleri doğrultusunda kullanmak istemesi çok gariptir.

Hakikatte Almanlar yüzünden azıcık fayda görölmüş ise de çok zararları olabilir. İngiliz ve Fransızlardan da zamanında fayda görürken sonradan çok zarar görmüştür. Almanlardan da aylarca zarar görölmeyeceği nereden biliniyor. Almanlar Anadolu'ya verilen ayrıcalıklarla her an tek ellerine alacakları ve devlete zarar verebilecekleri ortadadır.

SONUÇ

II. Abdülhamit dönemine ait olan layihalardan belirleyebildiğimiz kadarına bu çalışmamızda yer vermeye çalıştık. Daha önce bu konuyla ilgili olarak yapılmış olan çalışmalara da burada yer verilmesi sağlanarak, bundan sonraki çalışmalara da kaynaklık etmesi düşünülmüştür. Özellikle II. Abdülhamit dönemi layihalarından Irak ve Bağdat çevresinde bulunan aşiretler ile ilgili olanlarına bu çalışmamızda yer vermeyi uygun bulduk.

II. Abdülhamit bu bölgede yaşayan aşiretleri askeri bir disiplin altına sokmaya çalışmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak yaşamalarını sağlayabilmek için birtakım önlemler almıştır. Bu amaçla II. Abdülhamit bu aşiret mensuplarına birtakım imkanlar sunmuştur. Bu kişilere rütbelere, nişanlar, taltifler verilmiştir. Kendilerine maaşlar bağlanmıştır. Aşiretlerin iskana tabi tutulduğu yerlerde imar ve ıslah faaliyetlerine özel bir önem vermeye çalışılmıştır. Vergiler konusunda da bu aşiret mensuplarına padişah tarafından birtakım ayrıcalıklar tanındığı anlaşılmaktadır.

Aşiretler sefil bir hayat içinde sürünmekten bu sayede kurtulmuşlardır. II. Abdülhamit aşiret reislerinin çocuklarına eğitim konusunda da imkanlar vermiştir. Böylece bu bölgede barışın sağlanması ve devletin otoritesinin sağlanması yönünde onların desteğini kazanmıştır.

Yukarıda belirtilen konular çerçevesinde II. Abdülhamit burada çok başarılı bir siyaset takip etmiştir diyebiliriz. Böylece bu bölge insanları tarafından padişah II. Abdülhamit'e ve Osmanlı Devleti'ne sadakat ve güvenin artmış olduğu görülmektedir. Bölgenin kalkınması için öncelikle gerçekleşmesi gereken konular ele

alınmış ve daha sonrasında bölgenin gelişmesi için yapılacak imar ve ıslah faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Her yönüyle II. Abdülhamit'in bu bölgeye özel bir önem verdiği anlaşılmaktadır.

Bu bölgede yaşayan insanların günümüzde dahi aynı alışkanlıklarını devam ettirdiğini söyleyebiliriz. Örneğin aşiret kavramı ve bağlılık ile birlikte tüm doğu toplumlarının vazgeçilmez unsuru olan kadercilik gibi. Osmanlı Devleti, II. Abdülhamit'in yukarıda anlattığımız birtakım önlemleri ile bu aşiretlerin bağlılığını pekiştirmeye çalışmıştır. Şimdi işgal ile zorla bağlılık ve egemenlik kurmaya çalışan sömürgeci devletlerin bu anlayıştan çok uzak olduğunu söylemeliyiz. Savaşların ve üstünlük mücadelelerinin tarihte çok yaşandığı bu bölgede yine çıkar çatışmaları yaşanmaktadır. II. Abdülhamit'e sunulan layihalardan ele aldığımız birkaç tanesi dahi, tarihin ilk dönemlerine kadar bu bölge hakkında bize bilgi vermektedir.

Öyleyse, tarihten alınacak derslerin önemi, gelecekte karşımıza çıkan sorunları çözebilmek ise bu sorunların ve çözüm önerilerinin kaleme alındığı layihalar bizim için en önemli tarihi kaynaklardan olmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.)

YıldızEsasEvrakı(Y.E.E.):14/88-61,14/1214,14/8835,31/1238,18/501,31/1140,31/1522,31/1525,35/3523,18/553,16/1472,14/2022,14/1145,18/553-616,31/323,159/30,162/4,162/18,163/56,163/111,165/8,166/84,162/74,178/6,180/95,181/2,181/28,184/47,194/99,202/33,205/24,209/57,211/43,222/69,227/58,236/10,236/105253/16,255/52,270/74,273/91,275/120,277/66,278/64,AI/1711,AII/1469,A/1711B/717,162/141,163/36,164/116,165/47,169/88,169/89,169/90,178/7,194/67,198/60199/15,207/71,208/54,234/111,249/8,291/46,306/83

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı,115/39

Araştırma ve İncelemeler

AKŞİN, Sina, *Türkiye Tarihi* , Cem Yayınevi, Ank1993

_____, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İmaj Yayıncılık 5. Baskı

_____, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi İst. 1987.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, 5. Bas. Kültür Kolej Yay. , İst. 1994.

AK, Mehmet; "Ahmet Muhtar Paşanın Layihası" Yüksek Lisans Tezi A. Ü. Ank . 1984.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu – Batı Yay. , İst. 1994

BOZDAĞ, İsmet, *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, Kervan Yayınları, İst. 1975.

BOSTAN, İdris , "Muhammed Hilal Efendi'nin Yemen'e Dair iki Layihası" Osmanlı Araştırmaları Sayı III. İst. 1982, ss. 301 – 326.

- ÇADIRCI**, Musa , "Mithat Paşa'nın Suriye Layihası" Prof. Dr. İsmail Ercüment Kuran'a ARMAĞAN Türk Kültür Araştırmaları, Ank. 1989, ss. 29 – 40.
- _____, "Heyet-i Teftişiyenin Geşt-üGüzar Eylemiş Olduğu Mahallerin Ahvaliyle Heyet-i Mezkurun Harekatı" OTAM, Ank , Ocak1992, s. 413.
- DİNÇER**, Celal, "Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa'nın Anadolu Bayındırlık İşlerine Dair Hazırladığı Layiha" Belgeler Cilt V. VII Sayı, 8 – 12 1968 – 1971, s. 157 – 162.
- _____, Belgeler, sayı 8-12, 1968-1971
- GÖYÜNÇ**, Nejat, "Trablusgarb'a ait bir Layiha" Osmanlı Araştırmaları Sayı. 1. İst. 1980, s. 235 – 256
- HALAÇOĞLU**, Yusuf, "Mithat Paşa'nın Necid ve Havalisi ile İlgili Birkaç Layihası" Tarih Enstitüsü Dergisi Sayı, III. İst. 1973 s. 149 –176.
- HAYDAROĞLU**, İlknur Polat , *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ocak Yay. , Ank. 1993.
- HOC AOĞLU**, Mehmet, *II. Abdülhamit'in Muhtıraları*, Kamer Yay. İst. 1998.
- HUS**, Yıldız, Başvekalet Arşivi, Dosya No:160, Sıra No:111, Selh -ıRebiyyü -l-evvel sene 96 ve Hayrettin imzası ile II. Abdülhamid'e sunulan üç ayrı talimattan birisi "Diyarbakir Ciheti Komiserlerine Talimat" başlıklıdır.
- İNAN**, Mahmut Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, 4. Bas. MEB. , İst. 1964.
- KAPLAN**, Mehmet, –Enginün , İnci – Emil, Biral ;Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi (1865 – 1876), MÜFEF, İst. 1993.
- KARAL**, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, 3. Bas. , TTK, Ank. 1988, C. 8.

KILIÇ, Selda, "Müşir Nusret Paşanın Irak'a Dair Layihası"

XIV Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 9-13 Eylül, Ankara 2002, ss. 103-104

KODAMAN, Bayram, II. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, 2. Bas. , TTK, Ank. 1991.

LEWİS, Bernard , *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev : Metin Kırıatlı, 3. Bas. , TTK, Ank. 1988.

NURİ, Osman, *Abdülhamid -i Sani ve Devr -i Saltanatı*, Mekteb -i Fünun Harbiye Nezareti Matbaası, İst. 1327.

ORTAYLI İlber , *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* Hil Yayınları, İst. 1987.

ÖKE, Mim Kemal, *II. Abdülhamid ve Filistin Meselesi*, Kervan Yayınları İst. 1981.

ÖZKAYA, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ank. 1994

_____, "II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha" OTAM Ank. 1993 s. 645.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, Ahmet Said Mat, İst. 1940

SAİD PAŞA, Hatırat, Der sa'adet , İst. 1328 (1912) C. 1, 2.

SATI, *Layihalarım*, Matbaa-i Hayriye, İst. 1911.

TAHSİN PAŞA, *Yıldız Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, 4. Bas. TTK, Ankara 1988,C. 4, _____, *Osmanlı Tarihi* 5. bas. TTK, Ankara, 1988 C. 2.

ÜLKEN, H. Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ahmet Sait Mat, İst. 1966.

YÜCEL, Yaşar, *Kitab-ı Mesalih'il Müslimin ve Menafii'il Mü'minin* s. 3, Ank. 1981

_____, *Kitab -ı Müstetab*, s. 69. Ank. 1974.

ÖZET

II. Abdülhamit'e sunulan layihalar konulu bu çalışmamızda genel olarak Abdülhamit'e sunulan layihalar nelerdir, bu eserleri kendisine kimler niçin sunmuşlardır. Bu konular çalışmamızın ilk bölümünü oluşturmaktadır.

Bununla birlikte layihalar konusu daha önce kimler tarafından ele alınmış ve bu layihalardan ne gibi sonuçlar çıkarılmışsa bunların konu özetlerine de değinilmeye çalışılmıştır. II. Abdülhamit'e Devlet Yönetimi, Askerlik, Eğitim, Sosyal Hayat, Ekonomi gibi konularda sunulan layihalar ele alınmaya çalışılmıştır. Bu amaçla verilen layihalardan Müşir Şakir Paşa, Mehmet Paşa Bağdat, Musul, Basra ve çevresindeki aşiretler ve bu aşiretlere ait birtakım bilgilerden bahsetmektedirler. Bu aşiretlerin yaşamlarında birtakım iyileştirmeler gerçekleştiği takdirde devletin gelirlerine olumlu bir katkıları olabileceğinden bahsedilmektedir. Bunun için değişik alanlarda yapılabilecek yeniliklerle bunun sağlanabileceği kanaati vardır. Mahmut Paşa'da layihasında Bağdat ve çevresinin çok verimli bir arazi olduğunu, Tarihi boyunca pek çok ülkenin en gözde mekanı olduğunu dile getirmektedir.

Savaşların bu bölge üzerindeki olumsuz etkisinden söz ettikten sonra burada bir demiryolu yapımı gerçekleştiği takdirde bu bölgeye asker sevkıyatının kolaylıkla sağlanacağı ve burada güvenliğin sağlanması ile birlikte devlet gelirlerinin artacağından bahsetmektedir. Bu amaçla Almanya'ya demiryolu yapımını sağlamada yakınlaşmanın da birtakım olumsuz sonuçlar doğurabileceği düşüncesini de dile getirmektedir.

Bu bölgenin gelirlerinin artması sonucu buraya Hindistan'dan Müslümanların dahi gelerek yerleşebilecekleri, burada hayatın canlanarak bu bölgedeki aşiretler arasındaki mücadelelerin yerini ekonomik canlılığa terk edeceği belirtilmektedir.

Ayrıca buradaki arazinin aralarında paylaşılması sonucunda devlet buraya gönderdiği güvenlik kuvvetlerinin ihtiyaçlarını kendi hazinesinden karşılama yükümlülüğünden kurtulduğu gibi, katkısı dahi olacaktır. Böylece bu bölgenin kalkınması sağlanacaktır.

Layihalarda ele alınan konular Fırat ve Dicle nehirleri ile bu iki nehre hayat bağı ile bağlı aşiretlerin yaşantıları, Osmanlı devletinin burada gerçekleştirmeyi düşündüğü gelişim faaliyetleri anlatılmaktadır.

Buradaki aşiretleri kontrol altında tutmanın ve devlete bağlı olmalarını sağlamanın önce hayat kaynakları olan Fırat ve Dicle nehirlerinden gelmekte olduğu bu nehirler sayesinde bu aşiretlerin kontrol altında tutulabileceklerinden medeni hayata kazandırılacaklarından söz edilmektedir.

SUMMARY

The purpose of this study is to examine some explanatory documents which were offered to II. Abdülhamit. In the first part of the study we aimed to determine the contents of these explanatory documents and who offered them to II. Abdülhamit.

We took up some explanatory documents to study their contents about education , military profession , social life, economical situation and state managment.

To our purpose we studied, some explanatory documents which were offered to II. Abdülhamit by Müşür Şakir Paşa and Mehmet Paşa. They had talked about some tribes who had been located to Musul, Bağdat , Basra and their enviroments They had examined their social activities and some social life knowledgments.

For example, in his explanatory documents Mahmut Paşa had examined and talked about Bağdat and its enviroment land.He had explained that Bağdat very fruitfull soil for agrigulture activities.

Generale , the subjects which are in these explanatory documents , are about the life and social activities of tribes who were located in between Dicle and Fırat rivers and The developmental activities through being on Ottoman State.

At the end of the study we had a conclusion. Such as those tribes were taken under controll and they settled dawn leaving previous problems. And became on Ottoman State. This was the result of taking controll of the tribes which were around Dicle and Fırat rivers at the first time.

EKLER:

ESKİ BİTLİS VALİSİ MEHMET PAŞA İLE MÜŞİR ŞAKİR

PAŞA'NIN IRAK'A DAİR LAYİHALARI

Şakir Paşa'nın Mütalaanamesi

Bitlis Vali-yi esbakı Mehmed Paşa kullarının Bağdat ve Basra ve Musul vilayetleri etrafında sakin aşiretlere dair mutalaanamesi baş katip paşa kullarının fi 5 Ağustos sene 96 tarih ve 944 rakamlı tezkiresiyle şerefyab-ı telakki olduğum emr-i ferman-ı hazret-i hilafetpenahilerine imtisalen yagan yegan birkaç defa mütalaa olundu.

Paşa-yu Müşar'ün ileyh kullarının layihasının otuz dördüncü fıkrası natık olunduğu üzere Irak-ı Arap kıtasında ezman-ı salifede zuhur eden Babil ve Asur ve ekasire-i hükümetlerinin ve sadr-ı islamda hülefay-ı Abbasiye'nin servet ve iktidarı Irak-ı Arabın ve bilhassa elcezirenin kuvve-i inbatiyesi sayesinde vakit vakit iktisap eylediği ma'muriyyeti eseri olduğu bi iştibahdır.

Ümid burnunun keşfinden sonra Fırat vadisi artık Hind tariki olabilmek kabiliyetini zayı' etmekle ol vakitlere kadar emed ve şedayidin kerbanlara sarf olunmakta bulunan. Mahsulat-ı mahalliyeye mahreç azaldığından Cezire ve Şamiye cihetlerinin ma'muriyyeti dahi bit-tedriç azalıp eski mamurelerin parlaklığı sönmeğe yüz tutmuş ve ahalinin bir kısmı terk-i vatan etmeğe başlamış olduğundan anlardan hali kalan kısımlar hal-i bedavetde yaşayan bir takım vahşi urbana cevalangâh olmuştur.

Kanun ve adalet tanımayan bedeviler yevmen fe yevmen zürra tadiyahelerini artırmak münasebetiyle pek az bir müddet zarfında el-Cezirenin Urfa ve Diyarbakır cibali eteklerinde biraz müddet daha sebat edebilen kura-yı meskuneden başka her ciheti hali an-il-ahali harap kalmasıyla ve ol vakitler hükmünce vülat-ı izama aid

varidatın harabiyet-i ma'ruzadan dolayı tedennisi bazı mertebe kuray-ı mezkurenin muhafazasına ve el-Cezire kıtasında hükümet ve satvet-i Osmaniyyenin iraesine bir derece hadim olan Rakka eyaletinin bilahare ilgasını müstelzim bulunmasıyla sebat edebilen kuray-ı mezkure ahalisi dahi el-Cezire kıtasına, guliüv eden urban aşayirin mezalimi havfından terk-i evtan ederek urbanın vesair aşayirin ve hususiyle Ebu Gaddane Ali Paşa zamanında cebel-i Şimerden gelen sakavkin yetişemeyeceği cibali mürtefiada ihtiyar-ı ikamet etmişlerdir. Harabi ve perişani ol dereceye varmıştır ki, merkez eyalet olan Rakka şehri bundan bir asır mukaddem haylû cesim bir memleket mevcut seray vesair asar ve delaletiyle Harun-ür Reşide ve ahlaflına biraz müddet cay-ı ikamet olmuş iken şimdi sekene namını haiz bir kelb bile kalmamıştır. Bu halin netayic-i tabiyesinden bu halin tabiyyesinden olarak meydan bedevilere kalmış ve arif-üz-zikr Şimer şaki sofunun avenesi şeri ve cesur ve fakat şerir ve zalim olmağla az vakit içinde sair aşair Şimr aşiretine iltihak ile cezirede bir hükümet gayr-i muti'a teşekkül etmiştir.

Şimdiki Şimer meşayihî iş bu sakavkin ahfadı olup Cebel-i Şimirden geldiklerinden mecmu'u avenesi dörtyüz çadırdan ibaret iken şimdi Şimir namı altında sekiz on bin çadır peyda olduğundan bunların etvar-ı bedavet ve vahşetleri elcezire kısmının iade-i ma'muriyyetine mani-i müstakil denilmeğe sezadır. [1]

Binaberin kadimden beri istidad-ı tabiyyesi ve kabiliyet arziyyesi meşhur olan el-Cezire kısmının mucibi harabı mahsulata mahal-i sarf olmaması ve zürrain Şimr aşireti mezalimine mukavemet edememesi eseri olduğundan iade-i ma'muriyyetinin mevkuf-ı aleyhi dahi birincisi Şimerleri taht-ı rabıtaya alup el-Cezire kıtasında ziraatle tevaggul edecek ahali hakkında tadiyahata mani bir tedbir-i ciddi ittihaz-yle ahali-i merkumenin te'mini ve ol vesile ile terk-i ziraat edenlerin veya ziraat etmeğe

istidadı olanların müceddiden, oralarda iskan ve tavgını ve ikincisi dahi mahsulat-ı mahalliyeye bir mahal-i sarf tedariki meselelerine inhisar etmek tabiidir. Umur-ı nafiaya aid inşaat ve te'sisat-ı hayriye vucuda getirilmesi cihetine matuf olan efkar-ı merhamet-disar cenab-ı hilafetpenahileri sayesinde ahd-i karibde Fırat vadisinden bir demiryol geçilerek Basra Körfezi ile Akdenizin yek diğere ılsakı veya hiç olmaz ise Fırat nehrinde bir idare-i nehriye Vapur Şirketi Teşkili asan olduğundan paşay-ı müşarü-ileyh kullarının arz-ı vechile Şimr mezalimine nihayet verilmesi zamanı gelmiştir.

Bu neticenin istihsali ise en ziyade bahse muhtac olup Çöl içinde daire-i bedavette yaşayan akvamın zaten mal-ı itlakına şayan-ı sabit ve gayr-ı kabil-ü nakil hiçbir şeyleri olmamağla bir noktada üzerlerine varıldıkta kısıraklarının sürati sayesinde o noktaya bila tereddüt terk ederek asakir şahaneleri hücumundan vareste diğer bir tarafa savuşub gitmeleri tabii ve bu cihetle sadece bir kıta müfreze tertib tayiniyle takib ve te'dibleri yolunda bir tedbir ittihazından çendan-ı faide hasıl olamayacağı bedihi ve celidir. Öyle ise maksada vusul için Şimrlerin hususiyet-i ahvalleriyle mütenasib ve tedbir ittihaz icap eder. Mehmet Paşa kullarının arz-ı vechile senenin bir mevsiminde gerek el-Cezire'de bulunan Şimr vesair aşair ve gerek Şamiye cihetinde develerinin arkasında gezmek mecburiyetinde bulunan Gazze aşireti Dicle ve hususiyle Fırat ve Habur nehirlerine ihtiyaçtan azade olamazlar ve binaberin aşayir-i merkumenin en ziyade müteessir olabileceği suret işte tamamıyla itaat altında bulunmayanların Dicle ve Fırat ve Habur nehirlerine takarrübden memnuiyetleridir.

İmdi Reis-ül-ayn denilen Habur menba aşayirin takarrübünü men etmekte olan çeçen muhacirlerinin meskeni olmasıyla oraya yanaşamıyacakları gibi tel-el-kevkeb

ve Şedadiye ve Basira mevkilerinde ve diğer taraftan Tîkrit'den Musul'a kadar Dicle ve keزالik Heyetden Rakka'ya kadar Fırat nehirleri üzerinde askeri ikamesine mahsus kerpiçten büyücek karakolhaneler derununda miktarı kafi piyade asker ikame ve lüzumu kadar jandarma refakatiyle birer esterli piyade taburu me'kulatını bil-istishab aşayirin nehirlerle ihtiyacı mevsiminde vakit vakit tavassud suretiyle hareket-ı askeriye icra ederek tamamıyla itaata yanaşmayanları enhara takarrübden men edecek olurlar ise el-Cezire üstünde meskun bil cümle kabailin evvel evamir ve tenbihat-ı hükümete tamamıyla itaatdan başka tarik selamet olmadığını görerek aşayir-i mutiadan namıyla vergü almağa alışmış oldukları halde bilahare hükümete vergi vermeğe ve ziraat eylemeğe mecbur ve muztarr olacakları bi iştibahdır.

Musul ve Diyarbekir vilayetleri tarafından dahi şimdi dağ eteklerinde bulundurulmuş emniyet karakolhanelerini peyder pey ilerüde sulu hakim noktalara[2] sürerek daire-i emniyet bittedric tevsi olundukta ma'muriyyeti zamanında orada iken zulm ve taaddi endişesiyle dağlara çekilen ahali peyder pey mahallerine avdet ve urban içinde biz-zarure ziraatden mahrum olanlarda at ve kısrak üzerinde kullandıkları kargıyı saban ve çift alatına tahvil ederek emr-i ziraate mübaşeret edecekleri der kârdır.

Bu vechile ziraate revaç geldikçe ati-ül-arz şerait dairesinde ya şirket-i mahsusa ya ziraat sandıkları tarafından teshil-i ziraat yolunda karzen arazi ve çift ve çubuk edevatı tedarik olunması veyahut sadece ba'zı kanallar hazır zımmında talib olan ahalinin istihdamıyla bazı teshilat-ı maddiye ve maneviye icra edilmesi velhasıl kibr ve ruûnetleri hasebiyle ziraat ve filahata birden birte yanaşamayacak fırkalardanda nizamat ve kavanin-i devlete istihsal mutavatlerini müstelzim olacak surette Hamidiye Alayları teşkil kılınması gibi tedabir mütemmime sayesinde pek kısa bir

müddette bit tedric ma'muriyyet ve emniyet-i mahalliye avdet edüb el-Cezirede Mısır vilayet-i şahaneleri derecesinde ma'mur ve servetli bir vilayet vucuda geleceğinde şüphe olunamaz.

Tafsilat-ı meşruha meşmul nazar kimesba eser cenab-ı hilafet penahileri buyurulduğu halde ma'lum olacağı üzere paşay-ı müşarün ileyh kullarının ma'ruzatının bazı mütefferriatında cezai ihtilafından maada mevad-ı sairesinin esasen şayan tasdik olduğu zann ve itikadında bulunuyor isem de el-Cezirenin ve Şimirin ve bu cihetler Fıratın Musul vilayetine ilhakı kazıyyesi tamamiyle fikr-i çakeranemin hilafındadır.

Filhakika nehrinin ve Haburun üzerinde Şadiye ve Kevkeb vesair mevaki-i lazıme de karakolhaneler ve lüzumu takdirinde bir de kışla yapılarak oralarda asker ikamesiyle suların zabtı ve bütün el-Cezire üzerindeki şemr vesair aşairin mümkün oldukça bir hükümete rabtı muvafık-ı maslahat ise de bunların umumunun ve hatta Fırat'ın bile Musula mülhak add olunması maksad-ı umumiye muhalifdir. Paşa-yı müşarün ileyh kulları lahiyasının yirmi beşinci fıkrasında lüzumu ıslahını i'tiraf eylediği Gazze aşayiri ta Bağdattan arz-ı Filistine kadar Şamiye cihetine yayılmış olmasıyla bunların Musul merkezinden idarelerini düşünmek adem-i imkan ile pençeleşmek kabilinden olur. Bu nokta-i nazardan madem ki ihtiyar-ı tekellüf olunarak ıslahata teşebbüs olunacaktır. Bu ıslahat yalnız Şimerlere hasr olunmayub bir el arab kıtasının ıslahat-ı atiyesince dahi vaz-ı esas olunmak lazım velabiüddür; demek isterim. Bunun için ise başkaca fedakarlık ve ahir güne tekellüf ihtiyarına hacet olmayub yalnız merkez vilayetin Fırat'a nakli kifayet eder. [3]

Şöyle ki Meskene'den Kenaniye sadrına kadar imtidad etmek üzere bir Fırat vilayeti teşkili buyurulub idaresine oraların ahvaline vakıf ve üşenmez başsız

ikdamlu bir kulları ta'yin ve liva-yı mezkur da bulundurulan ve ledel-iktiza dördüncü ve beşinci ve altıncı ordulardan tezyid ve takviyesi lazım gelen fırka-i askeriyyenin balada arz olunduğu vechile bir müddet i'mal ve istihdamı zımında valiye mezuniyet ihsan buyurulduğu takdirde saye-i kudret- vaye-i hazret-i padişahilerinde kat'en silah isti'maline hacet olmayarak ol tarafların emniyet ve asayışı tamamiyle hasıl olur. Bu müinasebetle nehirler kenarında ziraatle meşgul olmakla beraber çadır altında yaşamakda bulunan efrad-ı aşayir kendülerine bir me'va ve etrafında bir bahçe tedariki arzusuna düşmek ve bu hal bilahare Şimr kabilesine iltihak etmiş olan aşayir ve hatta Şimerlere ve anzelerce bile sirayetle anlarda hah na- hah bu isre iktizaya yanaşmak memul-i kavi ve belki mütehakkık olmakla Anadolu ile Arabistan arasını fasıl-ı bütün Memalik-i Şahaneleri imtidadınca çekilen işbu hattı emniyet bütün bir el-Arab kıtasının ıslah-ı ahvaline ism-ül hareket olacağı derkardır.

Urbanın istihsal-i esbab-ı iskanları bahsine gelince iskan-ı aşayir me'muriyetiyle mukaddema ol taraflara irsal buyurulmuş olan Büyükdere daire-i belediye reisi Monasi Efendi kulları tarafından bundan iki sene mukaddem atebe-i Süreyya-i mertebe-i humayunlarına takdim olunan layihada tafsil olunduğu vechile mahalli küçük şirketler marifetiyle arazi tefrik ve ziraat edevatı tevzii olunmak suretiyle yer yer köyler teşkili ve buna imkan bulunamadığı takdirde urbana tahsis olunacak arazinin saki ve ervasına mahsus kanallar kendilerine yaptırılıb tohumluk vesair güne teşkilata ziraat sandıkları tarafından karzen muavenet ettirilmek imkanı bulunabilir.

Bundan başka bendegan-ı sadakat-nişan cenab-ı hilafet- penahilerinden bazılarına oralarda çiftlik ve bağçe peyda ederek urbana ziraat ettirmek ve öşrünü eda eylemek şartlarıyla münasib araziler ihsan buyurulduğu ve ihsan buyurulan

arazinin beher ceribi üzerine bir mikdar bedel-i öşr tahsis olunup ziraat olunsun olunmasın beş sene müddet hitamında iş bu bedel-i öşr arazi sahibinden istifa olunmağa başlamak gibi lâ-kayd altına konulduğu halde ol tarafların gerçekten istihsal-i esbab-ı ma'muriyyetine bu suretin rahını pek büyük medha vel yardımı olacağı derkardır.

Cafa aşayiri hakkındaki ifadatı tahkikat-ı mahalliye ile mertebe-i sübuta vardığı suretde çünkü efrad-ı aşayir en ziyade rü'esa taraflarından zulm-dide oldukları cihetle işbu riyaset meselesinin izale-i mazarratı lazımeden olub ancak rüesanın kesr-i nüfuzuna tedabir-i tedriciyye ile nihayet verilmek ve buna ibtida paşa-yı müşarün ileyh kullarının işar-ı vechile Gülanber Kaymakamlığının aher birine tevcihinden ve iktiza ederse Osman Beyin vilayet[4] haricinde küçük bir livaya mutasarrıf ta'yininden başlanmak iktiza eder. Peştederde bir zenci ve talibanı meseleleri hakkındaki ifadatı ahiren maiyet-i seniyye komisyonu askeriyyesince mertebe-i sübuta varmış ve Peştederder aşiretinin bugünkü haline ve tarikat ve tahsil erbabından olan bir zenci ve talibanı takımlarının umur-ı hükümete müdahalelerine hükümat-ı mahalliye'nin müsamahası sebebiyet vermiş olmağla Peştederlileri te'dib ve iki tarikat erbabı mesail-i uhreviye ile uğraşub umur-ı hükümete müdahale etmemek üzere tenbiye ve terhib olunmak maslahatının hükümat-ı mahalliyyeye tavsiye ve ihtarı lazıme-i hal ve maslahattandır.

İşte el-Cezire ıslah-ı hakkında layih-ı hatır fatır olan tedabirin hülasası hususat-ı maruzadan ibaret olup iktizay-ı hallin icrası mutlaka re'y-ı rezin-ı hikmet-i karin hazret-i hilafet penahileri bulunmuş ve evrak-ı mezkure takımıyle iadeten takdim kılınmış olmağın ol babda ve katebe-i ahvalde emr-ü ferman hazret-i veliyyü-l emr-i efendimizindir. Fi 14 Eylül sene 96 Yaver-i Ekrem Kullar Şakir [5]

MEHMET PAŞA'NIN LAYİHASI

Birinci Madde : Bağdat ve Basra vilayetleri Fırat ve Dicle ve Ribale nehirleriyle onlardan müteşaiib cedavil üzerine rafi'dir. Mezkur vilayetler ahalisi üç kısımdan ibaret olup birincisi şehir ve kasaba ve kurada ikincisi hasırdan yapılmış evlerde sakin zerradır. Üçüncü kısmı siyah çadır altında olanlardır. Bu dahi iki kısım olup, Birinci kısmı siyah çadır altında sakin iselerde daima bulundukları mahallerde taayyüş ve ziraatle iştigali, ve kısmı diğeri deve ve ağnam ashabı bulunduklarından tabi oldukları sancak dahilinde seyyardırlar. Kaffe-i ahali aşayirin taayyüş ve temettuaları enhar-ı mezkure vasıtasıyla oradan infikakları kabil değildir. Birinci kısım itibar olunan şehir ve kasaba ve kura ahalisinin mecmu'u otuz beş kırk bin hane raddesinde olup mezkur şehir ve kasabalarda beşbinden ziyade dükkân kahve ve han ve mağaza mevcut ve buraların ahalisi ticaret ve bey'ü şıra ile iştigal etdikleri gibi ziraatle dahi melufdur.

İkinci Madde : Bu vilayetler arazinin kuvve-i inbatıyesi ve enhar-ı mezkurden müteşaiib cedavilin arazi-i istilası münasebetiyle hüsn-i idaresine muvafık olunur ise beher sene varidat-ı, sabıkasına nisbetle külliyyetli terakki ederek müddet-i kalile zarfında hutta-i Mısriyeye akran olabileceğinden ve mesarif devlete cüzi ve izamını ifaya kifayet edeceğinde katan şüphe edilmez şimdiki hali ise pek çok arazisi susuzluktan harab ve ahali ve zerra perişan kaldığı misullu ekser mahallerini de su ba savb ziraatden mahrum olmuştur. Bu iki ahval yek diğerine muhalif olarak varidatın tedennisini ve ahalinin perşanisini mucib olmaktadır.

Üçüncü Madde : Böyle bir arazi-i münbite'nin imarına çalışılmadığı gibi devletin hakk-ı sarihi olan varidat-ı nakdiyyesi istihsal olunmuyor. Bağdat ve Basra

vilayetlerinin ahalisi bina altında bulunanlar otuz beş kırk bin ve hasır altında meskun olanlar ki zerrain kısm-ı azamıdır seksenbin ve siyah çadırın zerrai takımı otuz beş, kırk bin ve a'ğnam ve deve ashabı on beş bin ki mecmu'u yüz yetmiş beş bin hane raddesindedir.

Dördüncü Madde : *Mezkur vilayetlerin şehir ve kasaba ve kurasından vergi alınmaz ise de kur'a icra olunur. Hane ve nüfusları tahrir olunmuştur. Hasır ve Çadır altında sakin olanların hane ve nüfusları tahrir ve kur'a icra olunmadığı cihetle kasaba ve kur'a gibi tahrir-i nüfus ve kur'a ile mükellef olmamak için ebniye inşasına rağbet etmektedirler. Bu hasır altında meskun olanlar menzil ve me'va ve mezarlarını tebdil etmeyüp daima bulundukları yerde pirinç ve buğday ve arpa vesaire ziraiyle meşguldürler. Bunlardan beher kaç yüz hane aşiret halkı bir şeyhin taht-ı hükmünde ve cüzi bir sebeble ile ve şeyhin teşvik ve iğvasıyla diğer bir fırka üzerine hücumu amadedir. Maiyetinde bulundukları şeyhin cüzi bir menafi'ı uğurunda yek diğerleriyle olan mukatelelerinin beher defasında tarafeynden birkaç adem maktul ve çok mecruh çendhane muhterik oluyor. Bu biçarelerden sebep sorulur ise yalnız şeyhin emrine mütabeatden başka cevap vermemekte ve bununla beraber zahmet ve meşakkatle husule getirdikleri mezruat ve mahsulatlarının nisfından ziyadesini bila sebep meşayih-i merkuma alarak müntemaim ve kemal-i israfla mübahi olmakda ve zera'a fakr-ı hal ile vakit geçirmektedirler. Hasılatdan hisse-i miriyyeyi ifa etmeyerek anı dahi kendilerine hasretmek kasd-ı fasidiyle ara sıra birkaç şeyh ittifak idüv adeta isyan suretini gösterdiklerinden bu halde kuvve-i cebriye ve askeriyye ile emval-i devlet istihsal olunabilmektedir.*

Beşinci Madde : *Bu zerra takımı şeyhlerin hükmünden halası arzu ederler ise de memurin-i mahalliye tarafından asla bu gibi ıslahat tahattur olunmadığı ve bu*

illetlerin çaresini bulmak fikri olmadığı için bu hal-i esef zerrain ziraatten istifade edememesini ve daima fesad ve kıtal vukuunu intac eylemektedir. [1]

Altıncı Madde : Mezkur vilayetlerin arazi-i vesiasına Fırat ve Dicle enhar-ı cesimleri ceryan etmesiyle kadim zamanların la yuadd cedaveli göz önünde olduğu halde enhar-ı mezkureden ve bu arazi-i vesia ve münbiteden bihakkin istifade edilmemesine sebep memurinin de ma'lumatsızlığıyla şeyherdir ki bu şeyhler beraberlerince olan halkın kendilerinden tazyik edilüb uzak yerlerde bulunmasını istediklerinden yalnız bulundukları yerin ziraatiyle kendileri refah ile geçinüb efrad-ı aşiretin hal-i fakr u sefaletde kaldıklarına ehemmiyet vermemeleriyle bunca arazi-i cesime mezruatdan hali ve muattal kalmakta bulunmuştur. Şeyhlerin ikinci derecesinde ba'zısını bulunan serkarlar şeyhlerin nüfuzu altında bulunmasını istemezler ise de hükümet tarafından o yolda icraat ve teşebbüs görmediklerinden aşiret halkı gibi onların dahi şeyhlere mütebaatlar-ı na- çaridir.

Yedinci Madde : Meşayih-i merkume zeraain tavattun etmesinden ve ebniye altında bulunmasından ictinaben daima ahaliyi hükümetden tevhiş ve tenfir sadedinde bulunuyorlar. Çünkü ahali-i zerrain tutan meşihatleri cihetle almakda oldukları bunca varidatdan kendilerini mahrum edeceğini ve refte refte onlarda sair ahali gibi efraddan madud olacaklarını bildiklerinden neşet ediyor. Bu ahval-i muzırının refiyle arazinin zerra ahaliye tevsimi halinde hutta-i Irakıyye az zaman zarfında serap ma'mur olacağı ve hasılatından ve asker alınmaktan ve hususat-ı saireden devletçe de külli istifade edileceği bedihidir.

Sekizinci Madde : İşte bu şeyhliğin su-i tesiri olarak Bağdat ve Basra vilayetlerince asayişin devamı ve emval-i devletin istihsali için el haleti hazihi sair mahalden Türk ve Kürt askeri celb olunub beher sancakda Dörtbeş tabur

bulundurulmakta ve yekdiğerleriyle men'i kıtalleri ve hükümet-i seniyyeye karşı harekette bulundukları vakitte def' ve tenkilleri için bunca masarifat sebebiyet vermektedir. Hıttı-i Irakıyyenin de ıslahı ve varidatın İzdiyadı ahalisinin şeyhlerin nüfuz ve irtibatından fügene muhtaç ve vabestedir. Şeyhlerin derece-i saniyesinde bulunan serkarlar aşirete karabet ve münasebetce daha yakın oldukları ve aşiretin hakikaten akraba reisleri bulundukları halde hükümet usul-i atikanın tebdiline tahattür etmediğinden işbu kaide-i muzırta hala devam ediyor.

Dokuzuncu Madde : *Salif-üz-zıkr meşihatın ilgasıyla ıslah-ı ammenin husulü müyesser olacağı derkar ise de evvel emirde vilayet ve elviye merkezlerine karib olan aşayir-i meşihatlerinin lağvı ve herbir aşiretin beşer altışar serdar namıyla ileri gelenler olduğundan be her yüz haneye onlardan birisinin muhtar tayini ve bu ahval tedbirin sair kazalara tatbiki ve bu suretle asabiyyet ve irtibatlarının çözülmesi lazımdır. Seksen dört ve beş senelerinde sahip-i nüfuz-ı meşayihin kesretiyle meşhur olan Hindiye kazasında gerek ziraat ve gerek ihale olunacak arazi'i meşayih namına ihale olunmayub bunların ikinci ve üçüncü derece madunlardan olan dokuz yüz haneye riyaset eder. Serkar denilen ileri gelenlerin namlarına tevsim olunması vesair tedabir ve tertibat semeresi ile mezkur Hindiye aşayiri şeyhleri tanımayub o zaman şeyhlerde ihad-ı nassı heyet ve iktidarına tenezzül eylediğinden yalnız piring varidatı sekiz milyon kıyyeye balig olup efrad-ı aşayir dahi kaffeten kemal-i istirahatle vakit geçirmişler ve şu tedabir semeresiyle istikbalen bunlardan asker alınmak ve karyeler teşkil olunup her türlü ıslahat icra edilmek çareleri temin edilmiş iken bilahare Kerbela mutasarrıflığının tebdiliyle bu usul dahi tagayyur ederek bit tekrar iktidar ve itibar-ı meşahiya hasr olunduğu cihetle varidat-ı mezkure iki buçuk milyon kıyyeye tenezzül, etmiş ve fesad ve kıtal yine sabıkları gibi la-yenkati devam etmekte*

bulunmuştur. [2]

Onuncu Madde : *Seksen dokuz ve doksan senelerinde hitta-i Yemaniyede kain Taiz sancağında dahi ahali meşayih ve rüesanın taht-ı hükm ve zulmünden halas olmaları ile pek çok muhsinat ve fevaid müşahade olmuş ise de bu da mutasarrıfının infikakıyla biçareleri yine hal-i sabıka giriftar olmuşlardır. El haleti hazihi Yemen kıtası dahi şu meşihat yüzünden ahalisinden asker alınmaması fesadın tekrarı misillü hatatca hitta-i irakiyye gibidir.*

On birinci Madde : *Meşayih-i merkume heyet ve nüfuzunun ref'i ve refte refte ahalisinin ittihablarıyla kendilerinden muhtar tayin ve sonraları içlerinden azalar tefrik ve intihabıyla meclisler teşkil edilmesi halinde az müddet zafında hal-i bedeviyet ve aşiretten kurtulub te'sis-i medeniyyet ve kesb-i mamuriyyet idecekleri ve bu halde bağ ve bostan ve sanayi-i saireden kesb-i servetle beraber kıtal ve fesaddan masuniyetleri mucib olub varidat-ı devletin edeceği terakkiyat-ı külliyyeden maada yüz otuz yüz kırk bin hane raddesinde olan aşayirden kur'a ile asker alınarak altıncı ordu-yu humayunun kuvve-i askeriyyesini tezyid edeceği vazahatdandır.*

On ikinci Madde : *Çadır altında olan aşayir halkı sigar senelerinden berü anlıvalık ve silahşörlük ile meluf ve meşhur olduklarından naşi hitta-i Irakiyye ile Musul vilayetinden yirmi alay suvari tertib ve teşkili dahi Memul-ı kavidir.*

On üçüncü Madde : *Hitta-i Irakiyyenin cüz-i azamını teşkil eden hasır altında sakın bulunan ahalisi hane ber-düş olmadıkları ve deve ve ester vesaire gibi esbab-ı nakliyye dahi malik bulunmadıkları cihetle Fırat ve Dicle nehirlerinden münşai-i cedaveli vasıtasıyla ziraat ve karye itibariyle yirmidenden yüz elli ikiyüze kadar hasırlı hanelerde ikamet ettiklerinden bu gibi hasırlarla karye şeklinde bulunan yüz elli kadar kurranın vasatında ebniyeyi bir karye ahalisinden beher sene asker*

alındığı ve kendilerinin muaf tutulduklarını gördükleri halde meşihat-ı seyyiesinin inzimamıyla ebniye altın bulunmasını arzu etmiyecekleri bedihidir. Hıttı-i Yemaniye ahalisi ise kaffeten ebniye altında karye ve kasabalarda meskun ise de meşihat ve asabiyet hasebiyle ekseriya bağı tabiatında olub ahz-ı asker vesair hususatca kendilerinden istifade olunmadıktan başka kıtal ve cidal ve serkeşlik gibi halat-ı müteessifenin vuku'u istimrar eylemektedir. Hasır ve çadır altında bulunanlar Fırat ve Dicle enharından katiyyen ayrılmayacakları gibi hasır altındakiler ester ve deve vesair esbab-ı naklieleri dahi mefkuddur. Çadır altında bulunanların develeri var ise de maye-i hayatları olan enhar-ı mezkureden müfarekat edemiycekleri aşıkardır.

On dördüncü Madde : Vaktiyle Mezapotamo denilen ve elveyim cezire tesmiye olunan ve Fırat ve Dicle ve Habur nehirlerinin mahal-i cereyanı bulunan Fıratın şark şimal tarafı fevkalade ma'mur olduğu inkılabat-ı asriyeye uğrayan bu ma'muriyyet yakın zamanlara kadar az çok kendisini muhafaza eylediği halde bu cihetle Şimer aşayirinin tasallutat ve tecavüzat-ı mütemadiyyeleriyle harab olduğu misülli Fıratın susuz beyabandan ibaret olan garb ve cenub tarafı dahi Gazzelülerin mütevasa olup onlarda ba'zı yerlerde ara sıra hava namıyla yad ettikleri nakd ve zahireyi almak gibi ahval-i bedeviyelerine ilaveten ağnam ve deve rusumunu dahi nisbet-i hakikiyyesinden dûn olarak ifa ediyorlar.

On beşinci Madde : Gazze aşayirinin me'vası olan tarafların Şimerlülerin meydan şekaveti bulunan cezire denilen taraflara nisbetle i'mara kabiliyet ve istidadı olmadığından mezapotamya yani cezireye dair tafsilat-ı lazıme arz etmek lazım gelir. Şimer aşayirinin bu kıtaya tasallutlarından evvel inkılabat-ı kadimeden mütebaki ma'muriyyeti elyevim mevcud bulunan ve birtakımı harab olmuş. [3]

On altıncı Madde : *Ve birçok aksanuda henüz ma'muriyyetini muhafaza etmiş olan kasaba ve kuray-ı haliye ile sabit olup Şimerlülür tasallutat ve taaddiyat-ı vakalarıyla buralardaki ahaliyi dağıttıkları gibi Fırat ve Habur nehirlerinden dolablar vasıtasıyla mezruat ile meşgul olan ve Şadi denilen Zor sancağının ahali-i mütevattinesini ve Musul sancağının cezire cihetindeki aşayiri ve mezkur cezirenin etrafındaki sair ahali ve aşayiri fırsat buldukça muamelat gaddarane ile ızzar etmekde ve yetişebildikleri mahaller ahali-i mütevattinesinden hava namıyla vergi ve saire ahz eylemekde ve rüesadan birinin himayesi tahtında bulunmayan ahal-i mütevattına ile saireyi ve kabileleri soymakta bulundukları herkesce ma'lumdur.*

On yedinci Madde : *Şimer aşayirinin bu kadar hasarat-ı mazarrata sebebiyet vermeleri bunlar mukaddema bir yerde bulundukları ve bir aşiret oldukları halde Şeyh-i sabık-ı olan sukavlain evlad veahfad-ı tekessür etmesiyle onların riyaseti tahtında olarak cezireyi ihata eden vilayat ahalisinden başka başka hava olmak maksadıyla birkaç fırkaya inkısam etmelerinden ve her bir fırkasının şeyhi bir vilayet tabiiyeti iddiasında bulunarak bir fırka tarafından vukuu bulan uygunsuzlukların diğer fırkaya isnadı ve bu hal vilayet mebhuseye bahs arasında neticesiz ve semeresiz birçok muhaberati müstelzim olması gibi ahvalden ve ara sıra tezyid-i şekavet ettiklerinde vilayat-ı mütecavireden te'dibleri maksadıyla üzerlerine asker sevk olunduğı halde tevhid-i idarelerine ve esasen lazım olan terbiye-i külliyelerine bakılmadığından o makule sevkıyat-ı askeriyyeden istifade olunamayarak yine hal-i sabıklarında bırakılmalarından münbais olduğu vazıhatdandır ve meşahiyn her birisi bir vilayet ahalisinden alınacak havay menafi-i şahsiyyesine hasr etmek ve başkasına verdirmemek efkariyle merbutiyyet arzusundadırlar.*

On sekinci Madde : *Fırat nehrinin Zor sancağındaki mecrasının iki tarafı dağ olduğundan icab-ı mahalliyeye tevfikân bazı bazı dolaplar vasıtasıyla el-yevm mevcut olan usul-ı ziraatın tagayyür-ü kabil olmadığından ziraatçe pekde terakkiye müstaid olmayub cezire cihet ise gayet münbit ve her türlü ziraate müstaid ve arazinin sathı üzerine elli saat tulünde Habur nehriyle ile enhar-ısaire cari olduğu cihetle oraların i'marı ahali-i kadimesinin vatan-ı asliyelerine ırcayla ma'muriyyet-i sabıkasının istihsali Fırat ve Dicle arasında yani Zor ve Musul vasatında vaki cezirenin Şimerlülülerden muhafazasıyla devlete bar olmayacak surette icraata muhatab mütevakkıf olub bu babda ittihazı lazım gelen tedabir dahi münhasıran arz olunur. Şöyle ki:*

On dokuzuncu Madde : *Fırat ve Dicle arasındaki cezirenin vasatında cari olan Habur nehrinin her iki cihetinde Şimerlülülerin en ziyade meydan-ı şekaveti ve nehir-i mezkurun en mühim noktası olan ve mera ve mevaları bulunan Şedadi nam mevkiin birinci sınıftan kaimmakamlık teşkili ve bir hükümet konağıyla bir tabur asker istiaf edecek kışlanın inşası ve bütün Şimer aşayirinin ve bu kaimmakamlık ve kazanın Musul vilayetine rabtıyla Bağdat ve Diyarbekir vilayetlerine bila-cihet merbut tanılan aksamın oralardan külliyyen ve katiyyen fekk-i irtibatı ve bu aşayirin şimdiye kadar ahali mütevattınaya ve marrin ve abirine idegeldikleri tasallutat tecavüzata nihayet verdirerek ol suretle olan maişet-i vahşiyanelerinin kat'iyle bit tedric daire-i medeniyete idhalleri ve usul-i ziraat ve felahate alıştırılmaları be evvel bedel ağnam ve develerinden tamamı tamamına rüsum ve ba'dehü sair aşayir misillü kavanin ve nizamat-ı devlete itaate mecbur olmaları ve salifüz-zikr Şedadiyye'de kuvve-i kafiye-i askeriyye ile bir hükümet heyeti bulundurulması için cihetin tevhid-i idaresine ve*

menafi-i kesirenin husuliyle beraber la-yenkati vuku bulmakta olan fenalıkların def-ine çare-i yegane olur. Çünkü Dicle ve Habur [4] ve Fırat enharından müfarekatleri kabil olmayub ve mahal-i meraları cezireye münhasırdır. Hayatları mesabesinde olan enhar-ı mezkurenin zabtıyla bir amirin yedine tefvizi halinde cezirede mahsur ve herbir emre itaate mecbur olacakları muhakkak bulunmuştur.

Yirminci Madde : *Şedadiye’de bulundurulması mütekazi olan nizamiye taburunun Musul vilayetinde bulunan altıncı Ordu-yu Hümayundan tefriki ve dört yüz kadar zabıta atlısının dahi bulundurulması ve bu masrafların yalnız Şimerlülülerin deve ve ağnam rusumundan tesviyesi kabil olmasıyla beraber Şedadi nam mahalde kaza teşkil edilerek kırk elli saat tulünde olan Habur nehrinin iki cihetinde bulunan araziye ahalli-i sabıka ve muhacirin vesaireden yirmi otuz bin hane iskan edilmesi semeresiyle az zaman zarfında serapa bağ ve bahçe ve ziraat ile şen ve ma’mur olacağı ve asayiş ve varidatca menafi-i külliye husule geleceği bedidardır.*

Yirmi birinci Madde : *Bir de Re’sü’l-ayn kazası ehemmiyet-i mevkii ve siyasiyyeden ari olmağla beraber beş altı yüz hanedan ibaret bir kaza olduğundan şimdiki Kevkeb müdirinin Re’sü’l-ayna kaldırılıp Re’sü’l-ayn kazası heyetinin dahi Kevkeb’e nakl ettirilmesi buanın masrafsızca bir kaza teşkilini istihsal eder. Bu teşkilat-ı mülkiye şu yolda masrafsızca hasıl olacağı gibi Haleb’de bunca nizamiye ve jandarma bulunduğu halde adeta lüzumsuz olarak Haleb’de müstahdem esterli nizamiye taburunun Kevkeb’e nakli o cihetce de başkaca ziyade masrafa lüzum olmaz.*

Yirmi ikinci Madde : *Şimerlülüler daimi surette Habur nehrinin iki cihetindeki arazide bulunacaklarından bu kıtada Musul vilayetinin cezire ciheti demek olan Zor sancağı muhadid bulunduğundan iki cihetdeki kuvvetin birleştirilmesi ve Şimer*

aşayirinin Dicle ve Fırat nehirleriyle Habur nehrinin bu suretle zabt ve muhafazası ve Şimerlülerin dahi vasatda kalmalarıyla Musul vilayeti ile birleştirilip ahval ve emzice-i aşayire tabiat-ı mevki maslahata vukuf-ı kamil olan bir vali bulundurulduğu halde Şimerlülerin rüsumat-ı mütenevviasından ve ahali-i kadimenin en har-ı mezkure sevhilindeki me'va-yı sabıkalarına ırcayla husul olacak ma'muriyyetden maada mezkur Musul'un cezire cihetinde bulunan ahaliyle Mardin sancağının cibali aşağısında ki arazi-i basitede bulunan Fırat'ın ve Zor sancağının cezire cihetinde mevcut aşiretlerin Şimerlülerin la-yenkati hava namıyla almakda oldukları akçe ve zahairden ve nehb garetten rehayab olacakları ve kavafil ve karbanın emval ve nüfuslarının dahi yağma ve garatdan muhafaza olmasıyla beraber elli saat tulünde olan Habur ve sair nehirlerin etrafında sabıkları gibi ahali-i müteferrikasından ve muhacirinden yirmi otuz bin hanenin de iskan olunmasıyla anın ve Dicle kenarında ve Musul cihetinde yine Şimerlülerin zulm ve taaddisinden ahaliden hali kalmış olan kırk elli saat mesafe Dicle kenarı şen ve ma'muriyyet-i sabıkasına iadesiyle cihat-ı bertaraf müteaddide ile istifade olacağı bi ıştıbahdır.

Yirmi üçüncü Madde : *Şimerlülerin bir fırkası reisinin Bağdada tabiyeti keyfiyeti Musulun Bağdad vilayetine merbut olduğu hengamda esassız bir efkar üzerine güya fırka-i tabiasını iskan ettireceği ve Musul cihetin heva namıyla bir şey almıyacağı hakkında reisin vukuu bulan taahhüdiine aldanılmasından ve şehri yirmibin kuruş maaşın kendisine tahsisi olunarak Bağdat vilayetinden bila sebep almakda bulunub hurma ve pirinç mübayaası için fırkasından bir miktarı bazı seneler Eylül ve teşrin aylarında ol tarafa gitmelerinden münbaisdir.*

Yirmi dördüncü Madde : *Diyarbakir'in katanı Şimerlülere münasebeti olmadığı ve ol cibali-i müteselsile arasına gitmeyecekleri bedihi bulunduğu halde mukaddema*

Zor'a merbut olub badehu fekk-i irtibat etmiş ve cibalin aşağısında arazi-i basitede kalmış bulunan Nusaybin ve nevahi-i erbaa-i cezirenin nihayet-i hududu bulunduğundan Şimer rüesasından birisi ol taraf ahalisinden kendi ta'birleri vech ile hava vergisini almak ve diğer reislere vermemek üzere cezirede bulunduğu halde Diyarbekir vilayetine iddia-yı merbutiyyede bulunur. [5]

Yirmi beşinci Madde : *Fırat'ın cihet-i garbiyyesinde kalan Gazze aşiretiyle Şimerlû arasındaki adavet ve yek diğerine kurbiyetleri hasebiyle daima beynlerinde kıtal ve nehb ve garatın vukuu cihetle ol sırada kavafil ve karbana ve ahali-i mütavattınaya itale--i dest-i taaddi ve hasar eylediklerinde hükümet-i mahalliye tarafından mütecanisleri istenildikçe veka-yi faciayı Şimerlülere Gazzelülere ve anlarda bilakis Şimerlülere atf eylemekde bulunduklarından iş bu Gazzelülerin dahi vilayet-i mezkure yani Musul idaresinde bulundurulması ve her iki cihetin bir mercie müracaat eylemeleri zaruret-i haliye ve mevkiadan ve tabiat-ı mavalihat iktizasındandır.*

Yirmi altıncı Madde : *Şedadiye de bulundurulacak olan kuvve-i askeriyyenin hih-i luzumunda Zor sancağına sevkiyle orada mevcut bulunan askerle beraber Fırat nehrinin sağ ciheti me'va ve mesken ittihaz eyleyen Gazze aşayirinin ıslah-ı halleriyle beraber deve ve ağnam rusumu gibi her sene külliyetlü mebalighin istihsali tabiidir.*

Yirmi yedinci Madde : *Zor kıtasıyla Habur nehri üzerinde vaki Şedadı ve Kevkeb nam mahal Musul ile birleştirildiği halde Dicle ve Fırat ve Habur enharı üzerinde bulunan kuvve-i askeriyye ve idare-i mülkiye bir amirin kumandasında bulunacağından ve enhar-ı mezkure bi-hakkın hükümetin taht-ı zabt ve rabtında kalacağı gibi vilayet-i saire ile muhabere ve istimdatdan ihtiyac-ı mündefia*

olacağından ve Şimerlüler hayatları mesabesinde bildikleri enhar-ı mezkure ile mera ve me'vaları olan cezirenin bir vali ve bir amirin yed-i iktidar ve idaresine münhasır kaldığını gördüklerinde ister istemez itaat ve inkıyada mecbur ve adeta mahsur kalacakları cihetle ağnam ve deve rusumuyla vergi vermek mükellefiyetlerine karşı izhar-ı muhalefetden ve nehb-i garet ile hava almak ki icray-ı şekavet tarikını mesdud görerek ahval-i bedeviyeden vaz geçeceklerinden ve refte refte ahali-i mütemeddine yoluna salık ve cihat-i müteaddide ile kendilerinden husul olacak istifade-i külliyyeden başka şekavete bire saadet-i hale muvaffak ve nail ve malik olacakları emsaliyle mücerrebdir.

Yirmi sekizinci Madde : Şimerlüler itaatsizlikleriyle beraber ahali ve kafile nehib ve heva almak gibi harekata alışmış olduklarından itaatle deve ve ağnam rusümünü vermek kendilerine ağır geleceği bedihi olacağından itaat ve inkıyada alışincaya değin Ağustos ve Eylül aylarında Haburun Fırata iltihak edeceği mahalle ve bazan Haburun üst tarafında ve Dicle üzerine cem edecekleri zaman deve ve koyun rüsümünü kendilerinden bihakkın istihsal ve hükümetin evamirine itaat etmek mecburiyyetini anlatmak için Musul ve Şedadi ve Kevkeb'de bulunacak askerden ve lüzumu halinde aşayir-i mutia atlıların mürekkep bir kuvvetle bizzat vali veyahut tensib edeceği bir kumandanın maiyetinde olarak bulundukları mahalle gidilüb rüsumat-ı mezkurenin bi-hakkın tahsiliyle beraber her bir emr ve nehye itaat eylemeleri mecburiyyetini fiilen kendilerine anlatmak ehem ve elzemdir. Çünkü Şimerlülerin şimdiye kadar tekalifin bi-hakkın alınmaması bahsinde vaki olan muamele-i tesamuhkar hükümetin muamele-i merhametkarisine atf etmeyüb kendilerinin kesret ve cesaretlerinden tehaşi olmasından naşı idüğünü bildikleri cihetle yine ol suretle haklarında muamele olunur ise kibr ve şeraretlerinin iz-

diyadına bais olacağından kendilerine hükümet-i seniyyenin satvet ve iktidarını anlatmakla temerrüd idenlerin te'dib ve terbiyesi icab-ı hal ve maslahatdandır.

Yirmi dokuzuncu Madde : *Musul'un Süleymaniye tarafındaki aşayirin istilası ve hususiyle Caf aşiretinin ekser evkat-ı ikamet etmekte olduğu şehir-i Zor tesmiye olunan ovanın varidat-ı cesimesiyle onun ve kurbunda bulunan kaza ve nahiyelerin beşyüzü mütecaviz kasaba ve kurası aşayir-i meskumenin taaddüyat-ı mütenevvia ve müteaddideleri ve mezruatı itlaf etmeleri sebebiyle az zaman içinde harab olmuştur. Mukaddema burasının ehemmiyeti mülabesesiyle ahaliye merci olmak üzere teşkil kılınmış olan Gülanber kazası kaimmakamlığının sonra aşayir-i merkume reisinin uhdesine verilmesi Caf aşayirinin[6]iskan edeceği emeliyle ise de aşiret-i mezkurenin iskan etmemesinden başka ahali-i meskunenin hicretine sebebiyet verildiği ve bu ise muvafık-ı hal ve maslahat olmaması yüzünden ve aşayir-i merkumenin seyyiatından oraları büsbütün harab olmuştur.*

Otuzuncu Madde : *Mezkur Gülanber kazasına diğer-i müstaid ve devlet terbiye ve hizmetini görmüş birinci derecede bir zatın kaimmakam tayini ve yine Caf'ın mahal mürrur ve yaylağı makamında olan Kızılca tarafına dahi üçüncü derecede bir kaimmakamın bulundurulmasıyla maiyetlerine mikdar-ı kıfayede zabıtarlar ve muvakkaten beş altı ay için ikişer bölük nizamiye verilmesi ve aşayir ruesasının kazay-ı mezkur kaimmakamının emr ve ifadatına itaat ettirilmesiyle beraber mutasarrıfın dahi arasına bizzat o cihete gidiüb firar edenlere teminat-ı mukteziye ita ve refte refte imarına ikdam eylemesi mamuriyet-i sabıkasının iadesine sebep olacağı memul bulunmuştur.*

Otuz birinci Madde : *Sair aşayir ve ahalinin itaatsizlikle şekavete olan mücaseretleri memurinin vehime ve gevşekliklerinden ve esbab-ı saireden münbais*

*olacağı cihetle icraata ihtimam edilmiyor ise peydepey ıslah olacakları bi-
iştibahdır.*

Otuz ikinci Madde : *Peştder aşayir ve kurası ahalisi her hususta muti ve emre
mümkad oldukları halde onlarda sair fesede gibi katl ve garet ve nahiyeleleri arasıra
istila ve gasb etmek gibi muamelat-ı asiyaneye başladıkları ve İran'ın içine kadar
cibal-i müteselsile de mezkur Peştder aşayirinin pek külliyetli hemcinsleri bulunduğu
cihetle serien daire-i itaata ırcaları muktezidir. Ve Musul vilayetinin her tarafında
akşam-ı mütenevviadan fesede güruhu tekessür eylemesi hayli vakitden berü ıslah ve
terbiyelerine bakılmamasından neşet eylemiştir.*

Otuz üçüncü Madde : *Bir zenci ve taleban meselesi ise balada arz olunan
mesailin ehemmiyetinde olmadığı bunlar şeyh ve tarikat ashabı olub mukaddemeleri
zıkr ve ibaretle meşgul oldukları halde memurinin adem-i ma'lumat ve gevşeklikleri
cihetiyle müftilik ve nakiblik ünvanının ba'zılarına verildiği gibi kaimmakamlık ve
müdürlüklerde dahi istihdam edilmeleri ve akraba ve taallukatları onların mecalis ve
hükümetce olan nüfuzları vasıtasıyla aşar vesair iltizamata da giriştikleri gibi cihat-ı
saireden hükümetin nüfuzu vasıtasıyla ahali ve saireyi dahi ızzar etmeleri ve emval-i
devletin o yüzden hasar ve nakisaya düçar olması memurinin rehavet ve
tesamuhundan ilerü gelüb bu fenalığın refi ise bunların memuriyet ve iltizam ve sair
hususatda istihdam edilmemelerine dikkat olunduğu halde tedricen usul ve ahval-i
sabıkalarına avdet ve rücu edecekleri vazahatdandır. İki fırkanın yek diğeriyle olan
rekabetlerinin dahi hükümetin bir iki defa bi-hakkın terbiyelerine baktığı halde önü
alınacağı bedihidir.*

Otuz dördüncü Madde : *Hitta-i Irakiyyenin arazisinden murur eden Dicle ve Fırat
nehirlerinden la-yuadd ve la-yuhsa metruk kalmış cetvellerin kenarlarında şehir ve*

kasabaların harabazar binaları göze çarpıyor. Babil devletinin makarrı hükümeti Bağdadın şark ve cenüb tarafında yirmi saat mesafede şimdi halep kazası denilen mahalle iki saat Bağdatta ve Arasırının muharreri, denilen Medayin ve Nuşirevanın ikametgahı olan tak-ı kisra hala mevcut ve Bağdattan beş saat mesafede ve şark tarafında vaki'dir ve Asuri devletinin makarr-ı saltanatları Ninova şehri dahi Musul kasabasının karşı yakasındadır. Abbasiyyun devletinin makarr-ı hilafetleri Bağdattır. Bu dört devletin esas-ı serveti Dicle ve Fırat nehirleridir ki iki yüz elli saat kadar tul ve yetmiş seksen saat kadar arzında olan araziyi kamilen irva ve iska ediyor. Mısır eyaletinin ve arzi miktarı maruzanın sülüsü nisbetinde ve Nil ise enhar-ı maruzanın birisi miktarındadır. Irak ahalisinin nüfusu sair mahallere nisbetle terakki ve tezayüd edememesi esbab-ı adidesinden en birincisi hal bedeviyetde yaşamakta olduklarından neşet ediyor. Hasır ve siyah çadır altında olanlar Şeyhlerinin[7] maadası yalın ayak bir uzun kirli gömlekle yazın hararetine ve kışın bürudetine hedef oluyorlar. Me'kulatları dahi melbusatları nisbetindedir. Irakın vüsat ve kabiliyetine göre nukat ve mevaki-ı muhtelif ve müteaddidesinde yapılacak şeyler pek çok ise de esas-ı maddeye beden edilmesiyle tedricen onların dahi mevki ve icabı görüleceğinden sırasıyla icraata mübaşeret edileceği tabiidir.

Otuz beşinci Madde : *Balada arz olunan mevaddın maddeten ve siyaseten devlet ve milletçe fevaid azimesi olmakla beraber hasır ve siyah çadır altında ve bir hal-i sefalet ve perişanide yaşamakta olan ahalinin tarik-i medeniyyete sülük ile istihsal-i saadet-i hal edeceklerinden ve Şimerlüler dahi şekavet-İ mutadelerini terk ile bunca ahalinin emniyet ve istirahatı hasıl olacağından ve Caf aşireti keزالik alem-i medeniyyete girüb etraflarındaki ahali şer ve mazarratlarından emin kalacağından naşı indeallah da büyük ecir ve mesubat-ı mucib bulunduğundan peyderpey icraatına*

teşebbüs olunacağı halde saye-i kudret-vaye-i cenab cihandarilerinde muvaffakiyet-i tamme hasıl olunacağı vukuat ve icraat-ı sabıka ile ve aşayirin mahal ve me'va ve ahvallari ve maişetleri icabınca tavattun ettikleri araziden ve maye-i hayatları olan Dicle ve Fırat nehirlerinden tebaüd edemeyecekleri gibi bulundukları mahaller dahi asakir-i şahane ve memuriniyle muhat bulunmuş olmasıyla müstedil bulunduğu muhat-ilm-i cihan şümul cenab-ı hilafet penahileri buyuruldukta ol babda katebe-i halde emrü ferman hazret-i veliyyül emr efendimindir.

Fi 19 Muharrem sene 1310 [8]

MAHMUT PAŞA'NIN LAYİHASI

Bağdat hatt-ı imtiyazı kendisine bahş olunduğu takdirde hükümetçe istihsal olunacak menafia dair Anadolu Şimendifer kumpanyasının huzur-ı satı-ı envâr-ı Hümayunlarına takdim etmiş olduğu ikinci bir muhtıra ile Anadolu ve Kasaba şimendifer kumpanyalarına aid olmak üzere Osmanlı Bankası'yla Doyçe Bank. arasında akt olunan mukavelenamenin bir suretlerini bu kerre Londra'dan aldığım cihetle melfufen arz eyliyorum.

Kumpanyanın hatt-ı mezkur-u nasıl ve ne gibi şerait maliye tahtında inşa edeceğini müteallık izahatı muhtevi bulunan bu muhtıranın birçok itirazata kapı açar ve birçok söz götürür yerleri nazar-ı dikkati celb etmektedir. Zat-ı ferhunde-ı sıfat-ı humayunlarının vikaye ve muhafazası hususunu ehemmi-i makasid-i hükümet merasid-i mülükane ittihaz buyurdıkları menafi-i devlet namına itiraz ve mülahazat-ı kemteranemi atebe-i ulyay-ı cihan-banilerine arz etmekliğime müsaade buyurmalarını istirham eylerim.

İlk icra etmiş olduğum bir teşebbüsü takib mecburiyetiyle beraber asıl bu kullarını Anadolu kumpanyasının planını cerh ve tahribe sevk eden esbab-ı vatanperveranenin nezd-i mali-vefd-i şahanelerinden, maazir-i kaviyeden ma'dud olacağına iştibahım yoktur. Bu babda evvelce atebe-i seniyyelerine takdim etmiş olduğum mülahazatın nail buyurulduğu tarz-ı kabul ve istihsam kulları için büyük bir saik-i şevk ve gayret olmuştur.

Almanların Bağdat hatt-ı kebirinin inşası imtiyazı birkaç kumpanya tarafından birlikte talep olunduğu şu sırada[1] mezkur imtiyazı elde edebilmek üzere alel isti'cal bulundukları vesait ve arz etmekde oldukları şerait zat-ı mülükanelerince

elbette nazar-ı tetkik ve iktinaha alınmıştır. Almanlar layihalarında serd ettikleri muhilane ve hadaakarane mülahazat ve umur ve mesalihi bazan muhtaç oldukları tetkikat-ı ariza ve amikaya terfik etmeksizin hal ve tesviye cihetine gitmekle alışmış olan fikirleri suhuletle kandıracak surette şubedane görünüyor. Hele ortaya sürdükleri suret-i tesviyenin bilahare hükümet-i seniyye için ne derece mazarrat-engiz ve muharrib olduğunu biraz tetkik edib anlayacak olursak Almanların bu teşebbüslerinin dolandırıcılıktan az bir farkı olduğu hemen göz önünde tecelli ediyor. Almanlar kendi iddialarına nazaran bu hattın inşası için hükümet-i seniyyeden güya hiçbir şey istemiyorlarmış. Halbuki Anadolu'nun en zengin en mahsuldar bir kısmının aşar-ı hanlatını yed-i igtisaba geçirmek yahut habs etmek istiyorlar bu istedikleri şey zaten büyük bir şeydir. Bunun ne kadar çok şey istemek ne kadar fazla birşey istemek olduğunu şimdi isbat edeceğim.

Almanlar Anadolu dahilinde inşa etmiş oldukları <<1023>> kilometrelik bir hatt için 13 ila 14 bin Frank, kilometre başına teminat olarak almaktadırlar ki senevi 13 yahut 14 milyon Franka balig olan bu teminatı hiç bir noksan-ı varidata düçar olmamak üzere hatt üzerinde bulunan tabir-i diğerle hatt-ı tahsisi olunan sancaklar kazalar ve nahiyeler aşarının miktar-ı mecmuundan kendilerine duyun-ı umumiye vasıtasıyla te'diye ettirmek çaresini düşünmüşlerdir. Şöyle ki nevahiye-i mezkure aşar husulatının senevi balig olduğu Yirmibeş yahut otuz milyon franktan hükümet seniyye bir kısmını tefrik ederek Almanların kendileri yapup verdikleri varidat cedvellerinde mevcut noksan bununla[2] imla etmekte ve kısmı mütebakiye hazine-i maliyeye mal eylemektedir. Alman kumpanyasının bu gün ettiği şey işte bu husulat-ı mütebakiden dahi hükümeti büsbütün mahrum etmek teminatı rehn-i tevkif etmek yani devlete ondan dahi istifade ettirmemektir.

Hükümet-i seniyye için mazarrat-ı adideye mucib olacak olan bu şerait tevfiikan Almanlara imtiyaz verilecek olursa hükümet-i seniyye altı sene devam edecek olan bu müddet zarfında Anadolunun en mahsuldar vilayetlerinden aşar namına bir para alamıyacaktır. O halde münakalat-ı ticariyyenin tezayidi ve Eskişehir, Konya hattının inşası vesilesiyle Almanların verdikleri layihada hükümeti seniyye için tazminat mevcude hamulesinin yarıdan ziyade tahaffüf edeceği hususundaki mülahazaları tamamıyla mevhum ve bi esastır. Çünkü hasılat-ı aşar olduğu gibi Osmanlı Bankasına geçecek ve hükümet-i seniyye tarafından hiçbir vechile isti'mal olunamıyacaktır. Gelelim altı senenin hitamından sonra bu para yüzde üç miktarında bir faiz getirecektir ki bunda Almanların bir taraftan cem ve idhar ettikleri sermaye-ye karşı verecekleri küçük bir faizin bunu da daha şimdiden hükümet-i seniyyeye hiçbir şey tevdi'i etmeden hiçbir şey inşa etmeden te'min etmek istiyorlar işte Almanların layihasını teşkil eden mutantan sözlerin müzeyyen cümlelerin altında böyle bir niyet muğgalle muhtefidir.

İşte bu mülahazalardan ve hesaplarından anlaşılıyor ki suret-i zahirde güye hiçbir şey istemez. Almanlar fakat hakikat-i halde hükümetden kilometre başına seksenbin Franka yakın bir teminat istemiş oluyorlar. O halde Bağdat hattını hükümeti seniyye kendi de inşa ettirebilir. Yahut kısım-ı mütebakisini menafına tevafuk eder bir suret-i tesviye-i maliyeye rabt ederek ikmal-i inşaatı te'min[3] edebileceği bir noktaya kadar, ilerletebilir. Eğer Almanlar böyle bir ihtimal pek baid ise de inşa ettirecekleri hatt-ı tahsisi ayrılan hasılat-ı a'sarı cem ve tevfik etmeğe iktifa edecek olurlarsa yani noksan hasılatı kapatmak üzere altı sene zarfında verilecek olan (6 x 14. 000. 000= 84. 000. 000) frank ile kanaat edecek olurlarsa o halde hükümet-i seniyye yalnız, böyle bir teklifi kabul etmiş olmağla senevi seksen dört milyon frank

gayb etmiş olacaktır. Çünkü Almanların te'minatın nısfının tezayüd-i münakalat ile kapatılacağı hususundaki iddiaları hiç bir zaman şayan-ı itimat değildir. Böyle bir tezayüdü ilerüde husulü mümkün add edilecek olsa bile hükümet-i seniyye senevi iki milyon lira feda etmeğe mecbur olacaktır ki mebag-ı mezkur yirmi milyon İngiliz lirasının yüzde üç itibariyle faizi demektir. Fazla olarak Anadolu'nun en zengin en mahsuldar arazisinin hasılat-ı a'şarının müddet-i imtiyaz inkıza edinceye kadar yani doksan dokuz sene Almanların yed-i hapsi ve iğtisabında kalacağı düşünülsün bir imtiyaz istihsali için bu yolda şerait-i taaddisi şimdiye kadar işidilmiş şeylerden değildir.

Almanlar bir taraftan da Haydarpaşa limanını ve rıhtımını vaktiyle işletebilmiş olabilirler. Hükümet-i seniyyenin çoktan beri te'minat te'diyesinden kurtulmuş olacağını iddia ediyorlar. Şimdi mebhur-ün-ahh bu Haydarpaşa limanını elde etmiş oldukları halde yine müddeiyat-ı sabıkaya acaba neden tecdid ediyorlar.

Almanlar muhtıralarının sonunda hatt-ı cedit üzerinde mikdar-ı münakalat yevmen fe yevmen tezayüd edeceği için altı senelik müddet münkazı olunca Bank-ı Osmanide teraküm ettirdikleri mebalîği tamamıyla hükümet-i seniyyenin temeliük edeceğini de beyan ediyorlar. Öyle ise şimdi te'minat talep etmeleri lüzumsuz olmaz mı?[4]

Ekseriya yekdiğerini cerh eden bu iddiaların altında nasıl bir maksad-ı iğfal münderic bulunduğunu söylemeye hacet yok. Şimdiye kadar Almanlar aldıkları imtiyazları böyle lastikli iki üç vechile te'vil kabul eder karanlık şartlar ve teklifler göstererek hep elde etmişlerdir. İmtiyazları da bir kere elde ettiler mi artık onu bir silah-ı deheş gibi hükümetin tepesinde savurmağa başlıyorlar. Kendilerine karşı taahhiüt edilen tekalifi nazarlarında birer hakk, ve salahiyet kuvvetine haizdir.

Fakat kendi taraflarından ifasını taahhüt ettikleri vazifenin asla ehemmiyeti görülüyor. “Ankara” “Kayseri” hattı muhtıralarında serd ettikleri efkar meyanında Bağdat hattının inşası imtiyazının bir kumpanyaya ihalesi halinede Alman kumpanyasının hakk-ı rüchandan, müstefit olması icap edeceği hakkındaki mülahazaları hassaten nazar-ı iktinah-ı humayunlarını celb etmiş olsa gerektir.

Anadolu Şimendifer Kumpanyası “Doyçe Bank” hükümet-i seniyyeye vilayetlerin hasılat mazruasını biran evvel istirdata muhtaç olduğunu keşf ve tahmin edemiyeceğinden Anadolu kıtasının en mahsuldar bir kısmını teşkil eden vilayetleri böyle medid-ül-inkıza bir haciz altına almak istiyor. Almanlar muvaffakiyat-ı sabıkalarından cesaret alarak ettikleri bu yeni teşebbüste muvaffak olacaklarına güya daha şimdiden emin imişler. Almanların tekalif-i vakası cidden tahammülfersadır.

Fikrimiz humayunları sırf bir maksad ihtiyalperveri müstenit olan Alman teklifatını icab ettiği ve müstehak olduğu suretle telakki buyuracakları izade-i şekk ve irtiyabdır. Halbuki varidat-ı hazıra-i hükümeti hiçbir suretle taahhüt altına sokmayan ve ilerüde hükümeti müstefit edecek terakkiyat vasia-i dahiliyyeyi vad ve temin eden “Rahinçer” layiha-i istidayiyesinde[5] herbir madde muvazzah ve mantıkidir. Emniyet-i müteakabile esasına mübtenidir. Yine olbab da ve katbe-i ahvalde emrî ferman ve inayet ve ihsan cihanbani zışan efedimiz hazretlerininindir.

Kulları Mahmut[6]

MAHMUT HALİL İMZALI LAYİHA

Hattı Bağdadiye el-cezire arazisini müstemil bulunmağla kuvve-i enbatiyece bire yüz yirmi vermekle meşhur olup birkaç kere Mısır taraflarını satun alacağı gibi Amerika arazisine bile meydan okuyacağı Abbasiler zamanındaki mahsulat ma-la nihayesiyle hatta Roma imparatorluğuna müddet-i medide zahire anbarlığı vazifesini ifa etmesiyle müsbettir.

Hayfa ki Cengizlilerin muhacemat-ı garetkeranesinden sonra ziraat ve felahat terk olunmağa başlamış ve bu güne kadar metruk ve muattal hükmünde kalmış olduğundan eğerçe esbab-ı servet bahşa-i sabıkını bil-küllîye gaib etmiş ise de fakat tarlaların yediyüz seneden beri yüz üstüne bırakılmış olmasından kuvve-i tabiiyye-i mahsul perverisinin daha ziyade artmış olması muhakkaktır.

Şimdi oralara bir şimendifer hattı temdid olunacak olsa hazine-i humayuna milyonlarca liralara gelmesine sebep olacağı gibi sevkiyat-ı askeriyyenin kesb suhulet edeceğine mazaran dahi memalik ve tebaa-i şahane bir oda içi haline gelecek ve menafi-i azime-i saireye ise şüphesiz birbirini veli ve takib edecektir. Ez cümle muhacirin-i İslamiyyeye burası pek müsait bir ziraatgah olur ve Hindistan sekene-i İslamiyyesinden pek çokları hissiyat-ı İslamiyye saikasıyla muvatın-ı aslıyelerini terk edüb buraya gelebiliyor. Kezalik decid hazır muttan dahi birçok kabail-i urban bu araziye yerleşür. Ahaliye vesait-i iştigal ve vasail-i taayyüş bulmak en ciddi ıslahattan ma'duttur. Alelhusus hazine-i hassa-i şahaneye ait bulunan nice araziye vesia-i mütecavire şimdi harabazar iken bu sayede bir ma'mure-zar olabilir. Velhasıl bu hususlarda söz söylemek ma'lum-ı i'lam kabilinden olmağla sükut olubdur. Ancak Bağdat hitta-ı cesimesine şimendifer

imtiyazı talep eden iki rakib kumpanyanın tekalif-i esasiyyesini ve politika cihetlerini muhakeme maksad-ı aksadır.

Bu hatt-ı kebirin imtiyazını talep eden iki kumpanya vardır ki birisi Konya şimendiferini yapan Alman Kumpanyası diğeri Macarlı “Ernest Rahincer” kumpanyasıdır. Alman kumpanyasının teklifinde oralarca fazla-i varidat zuhura gelsin gelmesün Devlet-i Aliyye kilometre başına on dokuz bin frank tazminat vermeğe mecbur tutuluyor. Macarlı “Ernest Rahincer” kampanyasının teklifine gelince bunların şartları: Evvelen kilometre başına on beş bin frank tazminat istemek olub o da eğer fazla-i varidat[1] zuhura gelirse ancak o vakit alabilecekler. Eğer fazla-i varidat tazminat matlubeyi ifa edecek dereceye gelmez ise istemeğe bir güne hakları olmayacaktır.

Saniyen hükümeti seniyye imtiyaz fermanını verir vermez kumpanya en mu’tedil şeraitle yani mefufen takdim kılınan defter mucebince talep vuku’u takdirinde hükümet-i seniyyeye derakab beş milyon lira ikraz edecektir.

Salisen kumpanyanın bu tekalifi icra edebileceğine dair Devlet-i Aliyyece kanaat hasıl olmak için İngiliz elçisi kefil gösterildiği gibi sahib-i imtiyazın haysiyetine dair dahi Avusturya elçisi kefil gösteriliyor. İmdi bu iki bu iki kumpanyanın tekalif-i esasiyyesi yekdiğere nisbet olununca bir tefavüt-i azim ru-nüma, olmaktadır.

Çünkü her iki teklif beyninde evvela kilometre başında dört bin franklık bir açık göze çarpıyor. Yani Almanlar on dokuz bin frank istiyor. Ötekiler on beş bin frankla kanaat ediyor ki meblağ-ı azimdir. Bu da bir taraf Almanlar fazla-i varidat olsa da olmasa da bayyi halin tazminat alacaklar fakat ötekiler fazla-i varidat olursa ancak o vakit alacaklar eğer olmaz ise almayacaklardır ki bu halde tazminat akçesi hiç yok demektir. Ve bundan başka beş milyon liralık bir istikraz daha teklif ediyorlar ki

Alman kumpanyası şeraitinde bu da külliye mefkuddur.

Binaberin Macarlı “Rahinçer” kumpanyasının şeraiti Devleti Aliyye menafuna daha ziyade muvafık ve Alman kumpanyasının şeraiti nisbeten gayr-i muvafıktır. Fakat burada bir cümle-i istifadiyeye lüzum aşıkardır. Şöyle ki “Rahinçer” kumpanyasının tekalifi nafıa ve ma’tedlesine karşı Alman kumpanyası ber vech-i meşruh tekalif-i takat fersaya niçün cüret ediyor. Bu sualin cevabı evvela Almanlar bu hatt-ı kebiri yapacak paraları yok hatta Kayseri hattını bile imtiyazını ele geçirdikleri halde yapmaya muvafık olmazlar. Almanlar bu hattı için parayı İngiltere sermayedarının tedarik teşebbüsünde bulunuyorlar. Ecanibden para tedariki ise kendilerine çoğa oturacağından başka saniyen para bulmağa vasıta olduklarından dolayı kendi menfaat hususiyye-i delaliyelerini suret-i tama’karane de zamm ediyorlar. Salisen memalik-i Şahanede nail oldukları nüfuzu sü-i istimale kalkışup düzcesi, Devlet-i Aliyyeyi kendi rebaka-i esaretleri altında ala-kadr- il- imkan ezmek istiyorlar. [2] “Rahinçer” kumpanyasına gelince her ne kadar sahib-i imtiyaz Macarlı ise de İngiliz elçisinin kefaletinden istinbat olduğuna göre kumpanyanın a’za ve erkanı sırf İngiliz sermayedarıdır. İngiliz servetinin hod ve payanı olmamasına ve kendilerine paralarından intifa-i temin edecek yerler matmah- ı nazar olmasına mebni çok para ile az faideye kanaat etmeye mecbur oluyorlar. Saniyen bir müddetten berü Devleti Aliyye ile münasebat—ı samimiyye-i siyasiyyeleri haleldar olduğundan şimdi bu vesile ile yeni baştan te’sis-i itilafa gayret ediyorlar. Politika muhakemesine nakl-i kelam olununca “Avusturya” “Fransa” İngiltere’nin ve bilhassa Rusya’nın Memalik-i Osmaniye üzerinde sinin-i ve fireden beri mecerreb-i olan amal-i hirs-ı istila ve niyyat-ı mukaseme cuyaları bir belay-ı mübrem olmağla buna karşı Almanya’ya imtiyazlar i’tasıyla o hirs ve tama’ı

kısmen ve muvakkaten ta'dil etmek ve bu sayede ittifak-ı müsellesi kazanmak emr-i ehem olduğu ecilden şayan-ı tebriktir dinebilir. Ancak bu tedbir isabet-pezir zann olunduğu derecede semere-bahş-ı muvaffakiyyet olamamıştır. Mesela Bulgaristan Rum-ili-i Şarkıyye “İngiliz Mısırı” Yunan Girit’i işgal etmiş oldukları sırada Almanya’nın düvel-i saireye uymaktan başka hiç bir teşebbüsü görülmedi.

Almanya’yı elde etmekle ittifak-ı müsellesi kazanmak sadedine gelince burası da cay-ı mülahazadır. Çünkü Avusturya’nın Devlet-i Aliyye’den daha ziyade bir kapanması Rusya menafına mugayir düşeceği için Avusturya’yı şimdiye kadar tutan ittifak-ı müselles değil ancak Rusyadır demek daha ziyade makaraa-i hakikattir. Rusya’ya mu’tadı vechile yirmi yılda bir Memalik-i Osmaniyeye tecavüzden tebid eden yine ittifak-ı müselles değil ancak Çin üzerine atf etmiş olduğu enzar-ı istilaya İngiliz mukavemetinin başlıca bir sedd-i hail kesilmiş olmasından ve aksay-ı şarkta onlarla uğraşmakta bulunmasından münbais bir keyfiyettir. İtalya’yı kezalik Trablusgarba sokmayan Almanya politikası değil Tunus’a giren Fransızlar ile Mısırı işgal eden İngilizlerin Afrika politikasında takib etmekte oldukları meslek-i rekabetcüyane neticesidir.

Bin essiyasin ma’lumdur ki Avusturya’nın kesir nüfuzu Rusya ve Rusyanın mukavim gayurı İngiliz ve İtalya’nın hakim-i müessiri yine İngiliz donanmasıdır. Bu halde Devlet-i Aliyyeye yalnız bir Almanya devleti yar-ı nahl kalıyor. Artık bunun üzerine ittifak-ı müsellesin kazanılmış olmasından netayic-i ciddiye beklemek vehim ve hayal ve Almanlara lüzumundan ziyade perestiş abesle iştigal kabilinden görünüyor. Çünkü Memalik-i Mahrusenin muhafaza-i tamamiyyeti için kuvvetli ordularla dehşetli donanmalardan başka bir sedd-i meşid tasavvur olunamaz. vaka Almanya devleti kuvvetli ordulara malik isede Girit meselesinde taayyyün ettiği

vechile Devlet-i Aliyyenin hatırı için bir nefer askerini bile[3] seferber etmiyor. Donanmasına gelince müttetikler olan Avusturya ve İtalya donanmaları dahi dahil olduğu halde İngiliz donanmasının çarığı mesabesinde kalub oda zaten Girit meselesinde düvel-i saire mesleğini tasvib etmiştir. Velhasıl Almanların hüsn-i teveccühlerinin kazanılmış olmasından ümit derecesinde netayic-i hasene zuhura gelemediği gibi gelmesi dahi pek memul değildir. Haydi geldi ve gelecek farzedelim Almanlar Memalik-i Şahanede bir müddetten beri malik oldukları nüfuz ve kibri gide gide su-i isti'male başlamışlardır. Mesela Alman hudud hadidiyesinin geçtiği mahallerde debbağathaneler te'sisine teşebbüs etmeleri Memalik-i Şahaneyi müstemleke haline sokmaktan Anadolu varidatını yavaş yavaş kendilerine hasr etmekten başka bir fikre müstenid değildir. Buna bir misal daha irad edelim:

Birkaç sene akdem Almanya tebaasından birinin el kezik ile tenvirat imtiyazına dair olan istidanamesinin yalnız tedkik taraf-ı zi-şeref-i mülükaneeden emr buyurulmuş olduğunu istinaden imtiyaz-ı mezkuru almakda Almanya tebaasının hakk-ı rüchana malik olduklarını geçende füzuli iddiaya kadar kalkışmışlardır. Almanların muamelat-ı mütehakkimanesi Nafia Nezaretine indel-müracaa tebeyyün eder. Bunların tahakkümü şimdilik o dereceye varmıştır ki hükümet-i seniyye canibinden kendileri ahkam-ı mukavelatın haricine çıkmakda yahut ifay-ı taahhüdatda tecviz-i kusur etmekde oldukları ihtar edildikçe asla ısga etmedikleri işidiliyor.

Şurayı da nazar-ı ehemmiyete alınmalı ki hükümet-i müşarun ileyha ile hükümet-i seniyye arasında mevcut olan rabita-i müddeti Almanlar bir ittifak gibi aleme göstererek halbuki Devlet-i Aliyyeyi ittifak-ı mesellese dahil bulunan hükümetlerin menfaat nokta-i nazarından bil-küllîye haricinde tutarak yalnız bu dostluğu ittifak-ı

müsellesin nüfuzunu i'laya hadim bir alet gibi kullanması ağreb-el-garaibdir.

Filhakika Almanlar yüzünden Devlet-i Aliyye'nin az çok faide görmüş olmasına diyecek yok ise de bir davay-ı müessire ne kadar nafi olursa olsun çok alındığı halde mucib-i mazarrat olabilir. Devlet-i Aliyye Fransızlardan İngilizlerden Kırım meselesinde bil-fil menfaat-ı azime ve muavenet-i ciddiye gördüğü halde muahharan su-i isti'mal edilmiş olduğundan mazarratlar görmeğe başlamıştı. Almanlardan dahi bu suretle ilerü de mazarrat görülmiyeceği ne ma'lumdur. Bir de Alman kuvvetinin bir esas-ı metine müstenid olmadığı görülüyor. Almanlar kendilerine kavi bir esas-ı nüfuz ve hiyn-i hacette umur ve mesalih-i dahiliyyemize bir vesile-i müdahale hazırlamış olmak için Anadoluyu yed-i inhisarlarına geçirmek istiyorlar. Binaberin Almanlara artık bundan ziyade imtiyazlar verilmesi Devlet-i Aliyye menafını ziyadesiyle izrar edebileceği melhuzdur.

“Rahinçer” kumpanyasına nakl-i kelim olununca bu kumpanyanın İngiliz sermayedarından teşekkül etmesine nazaran şimdi bunları mahrum etmek[4] İngiliz kuvay-ı milliyesini bütün bütün tebhic edeceği ve o yüzden ba'zı ahval gayr-i maraziyenin zuhura geleceği akvay-ı ihtimal ile muhtemeldir. Bilakis memnun etmek mahamed-i seniyye-i hazret-i hilafet- penahinin İngilizler beyninde ez-ser-nev büyük büyük alkışlarla yad ve tezkarına sebebiyet vereceği hatta dört bin İngiliz gazetesinin imtiyaz ferman-ı humayununun ihsan buyurulduğu gün der-akab yek avaz ubudiyyet ve ihtiram olarak nam-be-nam-ı humayunu takdisi ve ağraz edecekleri ve bunun netice-i tabiiyyesi olarak parlemantoya bile tekalif-i muhadenet vukuu bulacağı kendi ifade-i katiyyeleri ile sabittir.

Binaen aleyh “Rahinçer” kumpanyasının bu suretle dahi Alman kumpanyasına hakk-ı rüchanı tebeyyün eder.

Bununla beraber bu hatt-ı kebirin imtiyazı Almanlara verilmeyüb de İngilizlere verildiği takdir de Almanların dahi muğber olacağı bi-ıştibah olmağla fakat onlara verilecek cevap mukni ve müskit Devlet-i Aliyye Almanya'yı bu meselede dahi tercih etmek ister ise de ne çareki Almanlar Kayseri hattını bile parasızlıktan dolayı hala inşa edemedikleri ve tekalif-i vakıaları "Rahinçer" kumpanyasına nisbetle pek ağır ve takatfersa olduğu ve Devlet Aliyyenin bu misüllü tekalif-i şakkayı kabule vakti müsait olmadığı ve mezayika-i maliyesi hasebiyle bu hatt-ı kebirin bir an evvel inşasına mecburiyet-i hakikiyyesi derkar ettiği esbab-ı mücbiresine binaen ister istemez "Rahinçer" kumpanyası tercih edilmiştir. Kazaya-yı mantikiyesi olabilir.

Devlet-i Aliyye için bir tarik-i diğer daha vardır ki bu hatt-ı kebir ne onlara'' ne bunlara'' vermek işi alal-hale bırakmaktır. Denen buda tarik-i sevab olmasa gerektir. Çünkü zaruret-i maliyeyi uzattıkça uzatmak enva-i felaketin zuhuruna sebep yegane olabilir.

Her ne ise iş bu ma'ruzat-ı aciz-i ayat-ır mücerred saika-i sadakat ve ubudiyetle yazılmış bir takım melhuzat ve hefevat olup yoksa bu misüllü ma'zulat-ı umur aciz-i kem-bidaalar gibi ukul-ı kasıra ashabının hal edeceği mevaddan olmamasına ve böyle şeyler ancak halal-ı müşkulat olan zihn-i veffad ve fikr-i nukad-i alinin hüküm edeceği muale-i umurdan bulunmasına binaen yalnız aciz-i fakirane ve sadakat-ı acizaneme bu sırada sebt etmekle arz-ı liyakat-ı ubudiyet etmiş oldum, ol babda ve katebe-i karda emrii ferman hilafetpenahi-i cihanban efendimiz hazretlerindir.

Fi 5 Safer'ül hayr sene 317

Kulları Mahmut Halil [5]

B.O.A. Yıldız Esas Evrakı Dosya No: 81. Vesirka No: 2

99

[illegible]

هاجده لومك برانم تحرق تپتون باستاندود انجا اید ...
 س قوسبون شکسته بر منجه و سید و پشته عسکرات برکونی ...
 امور باورده مایلترین مایونات مایونک مسا کوسی ...
 اید او استوب امور کیتی در مایونک اید او ...
 و در مایونک ...
 استه ایزیرده اصلازی حقیقه برین مایونک ...
 مایونک ای رتبه مایونک قریه مایونک ...
 امیرده امیرده مایونک و ای امیرده ...

باورده
 مایونک

[illegible]

[illegible][illegible]

طریق اولی اینست که در هر یک از اینها که در این کتاب مذکور است
در هر یک از اینها که در این کتاب مذکور است در هر یک از اینها که در این کتاب مذکور است

۱- در این کتاب که به نام "تاریخ و جغرافیه ایران" است، به بررسی تاریخ و جغرافیای ایران پرداخته شده است.

۲- نویسنده این کتاب، دکتر محمد علی انصاری است.

۳- این کتاب در سال ۱۳۸۵ خورشیدی منتشر شد.

۴- موضوع اصلی این کتاب، بررسی تحولات تاریخی و جغرافیایی ایران است.

۵- این کتاب برای دانشجویان رشته تاریخ و جغرافیه مناسب است.

۶- در این کتاب، به نقش جغرافیا در شکل‌گیری تمدن ایرانی اشاره شده است.

۷- نویسنده در این کتاب، تلاش کرده است تا با استفاده از روش‌های علمی، به کشف حقایق تاریخی بپردازد.

۸- این کتاب دارای تصاویر و نقشه‌هاست که به فهم بهتر مطالب کمک می‌کند.

۹- قیمت این کتاب ۵۰ هزار تومان است.

۱۰- این کتاب را می‌توانید از فروشگاه اینترنتی "کتابخانه ملی" خریداری کنید.

دیار بکارت قطعه شاد دره صاف
بقعه خان ایلخانچه و حیات استغنی
شهر مرز ساسانه میس اولیاضه

[illegible]

